T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

MEKKE DÖNEMİ İLK MÜSLÜMANLAR

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rıdvan KÖSE

BURSA 2022

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

MEKKE DÖNEMİ İLK MÜSLÜMANLAR

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rıdvan KÖSE

Danışman
Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

BURSA 2022

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda 702022014 numaralı **Rıdvan KÖSE**'nin hazırladığ "**Mekke Dönemi İlk Müslümanlar** " konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 01/07/ 2022 günü 14:30-15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Başarılı** olduğuna **oybirliğ**i ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ
Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU
Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ATEŞ
Yozgat Bozok Üniversitesi

….. / ….. / 20 ….

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **Mekke Dönemi İlk Müslümanlar** başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

18.06.2022

Adı Soyadı: Rıdvan KÖSE

Öğrenci No: 702022014

Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

Programı: İslâm Tarihi

Statüsü: Yüksek Lisans

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:15/06/2022

Tez Başlığı / Konusu: MEKKE DÖNEMİ İLK MÜSLÜMANLAR

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşa toplam 87 sayfalık kısmına ilişkin, 15/06/2022 tarihinde şahsım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programında aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9 'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulam Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhan bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabı ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

15.06.2022

Adı Soyadı:	Rıdvan KÖSE
Öğrenci No:	702022014
Anabilim Dalı:	İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı:	İslâm Tarihi
Statüsü:	Yüksek Lisans

Prof. Dr. M. Aşım YEDIYILDIZ

ÖZET

Adı ve Soyadı	**: Rıdvan KÖSE**
Üniversite	**: Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**: Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim Dalı	**: İslâm Tarihi ve Sanatları**
Bilim Dalı	**: İslâm Tarihi**
Tezin Niteliği	**: Yüksek Lisans**
Sayfa Sayısı	**: x + 92**
Mezuniyet Tarihi	**:**
Tez Danışmanı	**: Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ**

MEKKE DÖNEMİ İLK MÜSLÜMANLAR

Bu çalışmada ilk Müslümanların Mekke dönemi ele alınmıştır. Onlar İslâm'ın ilk müntesipleri olmaları bakımından tüm Müslümanlar için önem arz etmektedirler. Araştırma esnasında Türkçe eserlerden faydalanmakla beraber ağırlıklı olarak klasik İslâm Tarihi kaynakları kullanılmıştır.

Yüksek Lisans çalışması bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın amacı, yöntemi, muhtevası ve kaynakları ortaya konulmuştur. Birinci bölümde özelde Mekke genelde Arabistan yarımadasının sosyo-kültürel, ekonomik, idari ve dini yapısından bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise İslâm'ın ortaya çıkışıyla birlikte başlayan davet süreci ele alınmıştır. Bunun akabinde ilk Müslümanların demografik yapıları, sosyal, ekonomik ve kültürel durumları anlatılmıştır. Ardından İslâm'a girişleri ve yıllar içerisinde yaşadıkları rûhî - zihnî değişime yer verilmiştir. Son olarak da müşriklerin Müslümanlara yönelik şiddet politikalarına değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İlk Müslümanlar, Hz. Peygamber, İslâm, Mekke

ABSTRACT

Name and Surname	**: Rıdvan KÖSE**
University	**: Bursa Uludağ University**
Institution	**: Social Sciences Institute**
Field	**: Islamic History and Arts**
Branch	**: Islamic History**
Degree Awarded	**: Master**
Page Number	**: x + 92**
Degree Date	**:**
Supervisor	**: Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ**

MECCA PERIOD FIRST MUSLIMS

In this study, the Mecca period of the first Muslims is discussed. They are important for all Muslims as they are the first followers of Islam. While benefiting from Turkish words during the research, classical Islamic History sources were mainly used.

The master's study consists of an introduction and two parts. In the introduction parts, the aim, methods, content and sources of the study are revealed. In the first chapter the socio-cultural, economic, administrative and religious structure of the Arabian peninsula, in particular Mecca and in general, is mentioned. In the second part, the invitation process that started with the emergence of Islam is discussed. After that, the demographic structures, social, economic and cultural situations of the fırst Muslims are explained. Then, their entry to Islam and the spiritual-mental change they have experienced over the years are included. Finally, the violence policies of the polytheists against Muslims are mentioned.

Keywords: First Muslims, Prophet Muhammad, Islam, Mecca

ÖN SÖZ

Bütün peygamberlerin ana amacı tevhid inancını tebliğ ve tebyin etmek olmuştur. Onlar bu görevi icra etmeye çalışırken birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Bazıları onları yalanlanmış, bazıları da tasdik etmiştir. İman edenlerin bir kısmı işkenceye uğramış ve çeşitli zulümlere maruz kalarak dinlerinden döndürülmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in durumu da farklı olmamıştır. Kendisinden önce gelen peygamberlerin yaşadığı şeylerin benzerlerini o da yaşamıştır. Onun getirmiş olduğu tevhid inancını destekleyen kimseler olduğu gibi ömrü boyunca karşı çıkarak düşmanlık besleyen kimseler de olmuştur. Burada ele alacağımız Mekke'de İslâm'la şereflenmiş olan ilk Müslümanlardır.

Kureyşli müşriklerin her türlü baskısına maruz kalan bu ilk Müslümanlar, İslâm medeniyetinin öncü nesli olmuşlardır. Ortaya koydukları mücadele ve yaşantıları ile sonraki nesillere birer örnektirler. İslâm tarihinde bu nesil istisnai bir değere sahiptir. İlk Müslümanların sosyal ve ekonomik durumları, kültürel yapıları, demografik durumları, kabilelerindeki statüleri, psikolojik durumları, eski dinlerine dair düşünceleri ve İslâm'a olan bakış açıları davetin başarıya ulaşması açısından belirleyici rol oynamıştır. Onların bu açılardan tanınması İslâm'ın nasıl bir zeminde ortaya çıktığının ve Arap toplumunun ne kadar derin bir insanlık krizi içinde olduğunun anlaşılabilmesi bakımından da önem arz etmektedir.

Bu çalışma sırasında yapıcı katkıları sebebiyle danışman hocam Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız'a, görüş ve önerileriyle destek olan değerli hocam Dr. Merzuk Grabus'a teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmamın başından bu yana başta ailem olmak üzere, desteklerini esirgemeyen değerli arkadaşlarım Sertaç Demir ve Recep Çelik'e şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖN SÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **x**
GİRİŞ **1**
I. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE KAPSAMI 1
II. ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ 1
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI 1
IV. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI 2

BİRİNCİ BÖLÜM
CÂHİLİYE DEVRİNDE MEKKE

I. SOSYO-KÜLTÜREL YAPI 4
II. DİNİ YAPI 10
A. YAHUDİLİK 10
B. HRİSTİYANLIK 12
C. MECÛSÎLİK 13
D. SÂBİÎLİK 14
E. HANÎFLİK 15
F. PUTPERESTLİK 18
III. EKONOMİK DURUM 20
IV. İDARİ YAPI 23

İKİNCİ BÖLÜM
İSLÂMİ DÖNEMDE MEKKE

I. İSLÂM'A DAVET 28
A. FERDÎ VE GİZLİ DAVET 32
B. UMUMİ DAVET 34
II. İLK MÜSLÜMANLAR 39
A. DEMOGRAFİK DURUM VE KABİLELERİ 39
1. Köleler 45
2. Toplumun İleri Gelenleri 47
B. SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARI 50
C. KÜLTÜREL DURUMLARI 57
D. İSLÂM'A GİRİŞLERİ 63

E. RÛHÎ VE ZİHNÎ DÖNÜŞÜM 68
III. KUREYŞ'İN TEPKİSİ 74
A. PSİKOLOJİK VE SOSYAL BASKI 74
B. ŞİDDET POLİTİKASI 78
1. İşkence 78
2. Boykot 81
SONUÇ 85
KAYNAKÇA 87

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin
bt.	Bint
bk.	Bakınız
C.	Cilt
c.c.	Celle celâluh
çev.	Çevirmen
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Hz.	Hazreti
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
nşr.	Neşreden
r.a.	radıyallahu anh
S.	Sayı
s.	Sayfa
s. a. v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
ss.	Sayfadan sayfaya
thk.	Tahkik eden
tsh.	Tashih eden
ts.	Tarihsiz
vs.	Vesaire
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE KAPSAMI

İslâm öncesi dönemde Arap yarımadası birçok dine müntesip insanların bulunduğu bir coğrafyadır. İslâm dini böyle bir inanç yapısının hakim olduğu coğrafyada ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v)'in dine davet çalışmalarını başlatmasıyla birlikte ilk Müslümanlar zümresi oluşmaya başlamıştır. Bu grup Hz. Peygamber'in etrafında birleşerek İslâm'ın ilk taşıyıcıları olmuşlardır. Onlar Müslümanlar için zorlu geçen 12 yıllık Mekke döneminde birçok konuda ön plana çıkmışlardır. Ayrıca onlar Mekke dönemi boyunca ortaya koydukları uygulamalarla kendilerinden sonra Müslüman olan kimselere birer örnek olmuşlardır. Bu araştırmanın amacı da ilk Müslümanların Mekke sürecini aydınlatmaya çalışmak, konuya kitlesel bir bakış açısıyla yaklaşarak bir sosyal tarih çalışması ortaya koymaktır ve onların İslâm'a girmeleriyle birlikte yaşadıkları değişimi gözler önüne sermektir. Ayrıca câhiliye kültürünün hakim olduğu Mekke toplumundaki konumlarını anlatmaya çalışmak ve zorluklarla geçen Mekke sürecinde yaşadıkları hadiseleri aktarmayı da amaçlamaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ

Çalışmaya klasik kaynaklar araştırılarak başlanmıştır. Ardından araştırma konusuyla ilgili ikincil kaynak konumunda bulunan Türkçe eserlerin, ansiklopedi maddelerinin, makalelerin vs. taranma işine girişilmiştir. En son da yazma aşamasına geçilmiştir.

İlk Müslümanları merkeze alarak bir proje ortaya koymaya çalışılmıştır. 3 yıllık gizli davet sürecinde Müslüman olan 46 kişi, kitlesel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu kimselere bir grup olarak yaklaşarak Mekke süreci boyunca yaşantıları anlatılmaya gayret gösterilmiştir. İlk Müslümanların toplum içerisindeki sosyal, demografik, ekonomik ve kültürel durumları bu bakış açısıyla ele alınmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızın ana kaynaklarını öncelikle klasik İslâm tarihi eserleri oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde özellikle siyer ile ilgili telif edilmiş eserlerle, sahabe biyografileri üzerine yazılmış eserler temel dayanak noktası olmuştur. Câhiliye devri Mekke'sini anlatırken kullandığımız ana kaynak Cevad Ali'nin *el-Mufassal fi tarihi'l-*

Arab kable'l-İslâm eseri olmuştur. Bunun yanında Muhammed Nu'man Cârim'in *Edyânu'l-Arab fi'l-câhiliyye* eseri yer yer başvurduğumuz ana kaynaklardan biridir. İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n Nebeviyye*, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, İbn Abdülberr'ın *el-İstiâb fî ma'rifetü's-sahabe*, İbn Hacer'ın *el-İsâbe fî temyîzi's sahâbe*, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Tarih* ve *Üsdü'l Gâbe* gibi temel İslâm tarihi kaynakları araştırmanın ikinci bölümünde yoğunlukla başvurduğumuz eserlerdir. Bunların dışında yer yer hadis kitaplarına da müracaat edilmiştir. *Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim* ve Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'i bu eserlere örnektir. İkincil kaynaklar içerisinde yer yer Türkçe eserlere başvurulduğu gibi bu noktada genellikle makalelere yer verilmiştir. Âdem Apak'ın *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* eseri ile Hüseyin Algül'ün dört ciltlik *İslâm Tarihi* eseri kullandığımız Türkçe kaynaklara örnektir. Makaleler içerisinde de Abdurrahman Kurt'un kaleme aldığı *Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar* isimli çalışması araştırma konumuzla doğrudan bağlantılı olduğu için başvurduğumuz kaynaklardan biridir. Tüm bunların dışında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleri de kullandığımız diğer kaynaklardan biridir.

IV. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI

Araştırmamız iki kısım halindedir. İlk kısımda özelde Mekke genelde ise câhiliye döneminin sosyal, dini, iktisadi ve idari yapısı ele alınmıştır. İkinci kısımda ise öncelikle İslâm'ın doğuş süreci anlatılmıştır. Bunun akabinde gizli davet sürecinde Müslüman olanların İslâm'a girişleri, onların Mekkeliler arasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel seviyelerine değinilmiştir. Ardından ilk Müslümanların İslâm'a girişleriyle birlikte yaşadıkları rûhî ve zihnî değişime yer verilmiştir. Son olarak da Kureyş müşriklerinin Müslümanlara uyguladıkları psikolojik ve fiziksel şiddet politikaları zikredilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CÂHİLİYE DEVRİNDE MEKKE

I. SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

Araplar yaşayış olarak hadarî ve bedevî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Hadarî terimi, yerleşik hayata geçmiş, şehirlerde ikâmet eden Araplar için kullanılmıştır. Bedevî terimi ise çöl arazilerinde yaşayan Arapları ifade etmektedir. Arap yarımadasının kuzey kısımlarının birçoğu ile güneyde yaşayanlar hadarî olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.[1] Bedevîler ile hadarîler farklı bir yaşam tarzı sürdürdüğü için her anlamda birbirlerinden farklı bir dünyası olmuştur.[2]

Mekke ve civarına bakıldığında ise hadarî yaşam tarzının hakim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun kanıtı olarak Mekke sosyal hayatına bakıldığında ticaret hayatının[3] ön planda olduğu görülmektedir. Bununla beraber birbirinden farklı ırk ve etnik grupların bir arada yaşaması, ticaret yoluyla bazı evliliklerin gerçekleşmiş olması, Hz. Peygamber'in bî'set dönemi başladığında Mekke nüfusunun 20-25 bin dolaylarında olması[4] onların yerleşik hayatı benimsemiş kimseler olduğunu kanıtlar niteliktedir.

İslâm öncesi Mekke toplumu hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bu yapıyı oluşturan üç kademe bulunmaktadır. Bunlar hürler, mevâlîler ve köleler şeklindedir. Mevâlîler, azatlı köleler veya cariyelerden oluşan bir sınıf olarak bilinmektedir. Hürler ve köleler arasında kalan bir sınıftır. Mevâlîler hürlerden ve kölelerden ayrı hukuki uygulamalara muhatap olmuşlardır. Kendi içlerinde ıtk, akd ve rahm mevlâsı olarak üç gruba ayrılmaktadırlar.[5]

Köleler ise bu hiyerarşik sistemin en alt kademesindedir. Esirler de köleler ile aynı statüde kabul edilmiş ve her ikisi de alınıp satılabilmiştir. Ayrıca köleler hizmetçilik, işçilik gibi işlerde çalıştırılmış ve savaşlarda asker olarak kullanılabilmişlerdir. Yine köleler sahibinin malı olarak görüldüğünden ötürü kolaylıkla

[1] Âdem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 2. b., İstanbul: Kuramer Yayınevi, 2018, s. 24.
[2] Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 2. b., Bağdat, y.y., 1993, C. I, s. 283-284.
[3] a.g.e., C. VII, s. 285.
[4] Abdurrahman Kurt, "Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslâm Öncesi Mekke Toplumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 2, 2001, s. 105.
[5] Cevâd Ali, a.g.e., C. IV, s. 366.

azat edilmek istenmemiştir. Yalnızca sahibi öldükten sonra eğer kölesini azat etme konusunda vasiyette bulunduysa ancak o zaman köleler hürriyetine kavuşabilmişlerdir.[6]

Kadınların da kölelerden herhangi bir farkı bulunmamaktadır. Onlar toplumda birçok konuda geri planda kalmışlardır. Çoğu zaman kadınların fikirlerine başvurulmamış ve karar verme noktasında söz hakkına sahip olmamışlardır. Âdet günlerinde evlere alınmamışlar ve miras konusunda da herhangi bir hakka sahip olmamışlardır. Hür kadınların fuhuş ve zina yapması ayıp karşılanmıştır. Fakat köle ve cariyeler için aynı durum geçerli olmamıştır. Örneğin Ebu Süfyan'ın eşi Hint, Müslüman olduktan sonra kendisine zina ile ilgili kurallardan bahsedilmiş, onun cevabı " Hiç hür kadın zina eder mi?" şeklinde olmuştur.[7]

Tüm bunlara rağmen erkek için durum tam tersi olmuştur. Bedevî ve hadarî farkı olmaksızın erkeklerin içki içmesinde ve zina yapmasında herhangi bir sakınca yoktur. Aksine bu, erkekler tarafından gururlanma sebebi olarak görülmüştür. Nikah uygulamalarında da farklı bir durum söz konusu olmamıştır. Bu dönemde bir erkek iki kız kardeşle de aynı anda evlenebilmiştir. Ayrıca kadınlar kendileri ile birlikte olmak isteyen erkekleri evlerinin önünde toplamış, onlarla beraber olmuş, bunun akabinde de hamile kalınca, bir kâif çağırarak çocuğun babasını tespit etmişlerdir.[8]

Mekke'de soyu kuvvetli olan ve toplumda söz sahibi kadınların varlığı da söz konusudur. Bu kadınların yaşadıkları çevrede son derece hürmet edilen bireyler oldukları da bir gerçektir. Hatice bt. Huveylid, Hint b. Utbe, Ümmü Ûmâre gibi kadınlarla, kâhinlik görevi yapan kadınlar bu hususa örnektir. Bu isimler diğer çoğu kadının aksine toplumda farklı bir statüye sahip olmuşlardır.[9]

Araplar bu dönemde ataerkil bir yapıya sahiptir. Onlar güçlü ve kudretli olmak için çok erkek çocuğa sahip olunması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bundan dolayı kız çocuklarına sahip olmak utanç sebebi olarak görülmüştür. Utanç duyulmasının başka bir sebebi de kızların esir düşme ihtimali bulunmasıdır ki bunun sonucunda soyun zarar

[6] Apak, a.g.e., s. 174.
[7] Ramazan Aksoy, "İslâm Öncesi Toplumlarda ve İslâm'da Kadının Statüsü", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 15, 2021, s. 28.
[8] Adnan Demircan, "Câhiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikah", *Diyanet İlmi Dergisi*, C. XLIX, S. 3, 2013, s. 41.
[9] Kureyş kabilesinde kadınların statüsü hakkında detaylı bilgi için bk. Nur Yıldırım, *Câhiliye Toplumunda Kureyş Kadını*, Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019.

görme ihtimali bulunmaktadır. Bütün bunlardan dolayı Araplar arasında kız çocuklarını gömme âdeti yaygındır. Bu uygulama özellikle Benî Temîm, Kureyş ve Kinde kabilelerince çokça kullanılmıştır.[10]

Site devletlerine bölünmüş Arap yarımadasında özellikle Mekke ve çevresinde Kureyş kabilesi ön plana çıkmıştır. Sosyal ve ekonomik anlamda zamanla söz sahibi olmaya başlayan Kureyş[11], Mekke'de önemli görevleri elinde bulundurmuştur.

Sikâye görevi Haşim oğullarının kontrolünde olmuştur. Kâbe'yi ziyarete gelen hacıların su ihtiyaçlarını onlar karşılamışlardır. Rifâde görevini Benî Nevfel yürütmüştür. Mekke halkından para alıp bunları hacılara dağıtmışlardır. Eşnak görevini Teym oğulları üstlenmiştir. Onlar da diyetlerin ödenmesi ve zararların karşılanması için çalışmışlardır. Kureyş'in sancağını taşıma görevi bulunmaktadır. Bunu da Ebû Süfyan üstlenmiştir. Hicâbe görevini Osman b. Talha yürütmüştür. O da Kâbe'nin perdedarlığını yapmıştır. Emvâl-ı Muhâcere görevi Benî Sehm kabilesinin elindedir. Onlar putlara atfedilmiş olan malları muhafaza etme işini üstlenmişlerdir. Meşveret görevi Benî Esed'in kontrolündedir. Kureyş reisleri bir karara varmadan önce oradaki işe bakan kimseyle görüşmüşlerdir. Sifâret, yani Kureyş'i diğer ülkelere karşı temsil etme görevi Adiy kabilesinden Ömer b. Hattab'a verilmiştir. Kubbe görevini Mahzumoğulları yürütmüştür. Savaş dönemlerinde teçhizatlar toplanmış ve belli bir yere koyulmuştur. E'inne görevini de Mahzumoğulları üstlenmiştir. Onlar da savaş dönemlerinde süvari birliklere kumandanlık yapmışlardır.[12]

Kureyşliler yılın belli dönemlerinde kurulan Ûkaz, Zülmecâz ve Mecenne gibi pazarlardan önemli ölçüde gelir elde etmişlerdir. Bunun dışında Arabistan'ın diğer bölgelerinde kurulan pazarlara da iştirak ederek ticaret yapmışlar ve neticesinde ekonomik olarak güçlü hale gelmişlerdir. Fil ordusunun Kâbe'yi yıkmak için Mekke'ye gelmesi[13] ve akabinde mağlubiyet alarak Habeşistan'a geri dönmesinden sonra Kureyş'in itibarı daha da artmıştır. Nüfuzu iyice artmış olan Kureyşliler, Mekke'de

[10] Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 4.b., İstanbul: Ensar Yayınları, 2019, s. 149.
[11] Cevâd Ali, a.g.e., C. VII, s. 284.
[12] Corcî Zeydân, *Tarih-i Temedduni'l İslâm*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l Mektebetü'l Hayat, ts, C. I, s. 29-30-31.
[13] İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't Tabakâti'l Kebîr*, thk. Alî Muhammed Umar, 1.b., Kâhire: Mektebetû'l Hancî, 2001, C. I, s. 72.

ikamet etme, Kâbe'ye hizmetlerde bulunma gibi sebepleri ileri sürerek kendilerine dini ve ekonomik anlamda ayrıcalıklar tanımaya başlamışlardır.[14]

İslâm öncesi Mekke toplumunun hayatında câhiliye kültürü oldukça geniş yer tutmuştur. Bu kültürel yapının içerisinde oldukça farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Akla ve mantığa sığmayan uygulamalar olduğu gibi daha sonraki dönemlerde İslâm'ın hoş karşıladığı ve uygun bulduğu davranışlar da söz konusudur. Câhiliye kültürüne değinmeden önce "câhiliye" kelimesinin ne anlama geldiğini belirtmek daha doğru olacaktır.

Câhiliye kelimesi "cehl" kökünden türemiştir ve "bilgisizlik" anlamına gelmektedir. İslâmî dönemde vuku bulan bu kelime Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde Arapların İslâm öncesi davranışlarını, alışkanlıklarını, inançlarını İslâmî dönemden ayırt etmek için kullanılmıştır.[15]

Özelde Mekke genelde Arabistan'ın tamamına bakıldığında Arapların şiir ve hitabette gelişmiş oldukları bir gerçektir. Toplumun her kesiminden insan şiire ve hitabete ilgi duymuştur. Bu ilginin oluşmasında birçok sebep bulunmaktadır. Örneğin Ûkaz ve Zülmecâz panayırlarında şiir yarışmaları tertip edilmiş, halk da bu yarışmalara çokça ilgi göstermiştir. Bu panayır genelde haram aylarda kurulmuştur.[16] Kabileler arasındaki toplantılar burada gerçekleşmiş, anlaşmazlıklar burada çözümlenmiş ve alınan kararlar burada duyurulmuştur.[17] En çok beğeni toplayan şiirler Kâbe duvarına asılmıştır. Dönemin en ünlü şairlerine örnek olarak İmriu'l Kays, Züheyr b. Ebî Sülmâ, Lebîd b. Rebîa, Antere b. Şeddâd, Ubeyd b. el- Ebrâs, Tarafe b. Abd gibi isimler verilebilir. Bu dönemde şairler kabile yöneticilerinden sonra en fazla hürmet gören kişilerdir.[18]

Araplar hitabete de oldukça önem vermişlerdir. Ancak şiirde olduğu gibi hitabet de şifahen aktarıldığından dolayı günümüze kadar ulaşabilen epeyce az ürün bulunmaktadır. Yine burada da hatipler genelde övme ve yerme amacıyla hitabeti

[14] Casim Avcı, "Kureyş (Benî Kureyş), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. XXVI, s. 443.
[15] Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. VII, s. 17.
[16] Cevâd Ali, a.g.e., C. VII, s. 370.
[17] a.g.e., C. VII, s. 368-383.
[18] a.g.e., C. IX, s. 519-601.

kullanmışlardır. Mensup oldukları kabileyi yüceltmişler; erdemlerini, cömertliklerini ve mertliklerini dile getirmişlerdir. Düşman gördükleri veya ayıpladıkları kabilelere de yergilerde bulunmuşlardır. Bu dönemde en ünlü hatiplerden biri Kuss b. Sâide'dir.[19] Kendisinin yazdığı en önemli hutbe olarak kabul edilen hitabeyi Ûkaz panayırında aralarında Hz. Peygamber' in (s.a.v) de bulunduğu bir topluluğa karşı okumuştur.

Kehânet meselesi tarih boyunca birçok medeniyetin ilgisini çekmiştir. Babilliler ve Mezopotamya uygarlıkları kehânet konusuna ayrıca önem vermişlerdir. Babilliler yıldızlara bakarak kehânette bulunmuşlar, Mezopotamyalılar da kaderlerinin yıldızlarda olduğunu[20] düşünmüşlerdir. Araplar da Babilliler ve Mezopotamyalılar kadar kehânete ilgi duymuşlardır. Kâhinlerin doğaüstü güçleri olduklarına inanmışlar, bundan dolayı da neredeyse tüm işlerinde onlara başvurmuşlardır. Şifa bulmada, anlaşmazlıkları çözmede, gördükleri rüyaları yorumlatmada ilk durakları kâhinler olmuştur. O dönemin en ünlü kâhinleri şunlardır: Satih, Şıkk, Hunafir ve Seved b. Kârib.[21]

Câhiliye kültüründe ön plana çıkan başka bir inanış putların önünde fal okları çekmektir. Araplar aynı kâhinlik meselesinde olduğu gibi her türlü işlerinde fal oklarına başvurmuşlar ve bu vasıtayla gelecek adına haberler almaya çalışmışlardır. Bu fal oklarından en büyüğü Mekke'de bulunan Hübel'in önünde bulunmuştur.[22]

Arapların zihninde sihir inanışı oldukça geniş yer kaplamaktadır. Hiç duymadıkları, görmedikleri gizemli konulara veya çok şaşırtıcı gelen haberlere karşı aşırı ilgi duymuşlardır. Bu inanış onların kafasında o kadar büyük yer kaplamıştır ki hoşlarına gitmeyen veya reddetmek istedikleri görüşleri dahi sihirle veya delilikle açıklamışlardır. Hz. Peygamber kendisine gelen vahyi müşriklere ulaştırmak istediğinde onlar Hz. Peygamber'in bu durumunu sihirle veya delilikle açıklamaya çalışmışlardır.[23] Bu hususta Kurân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: *"Ve inkâr edenler, zikri (Kur'ân'ı)*

[19] İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed Dımaşkī eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulhasen et-Türkî, 1.b., Cize: Daru Hicr, 1997, C. III, s. 299-315.

[20] Mehmet Bölükbaşı, "Cahiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, S. 47, 2018, s. 132.

[21] İlyas Çelebi, "Kâhin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. XXIV, s. 171.

[22] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 773-782.

[23] Zariyat, 51/52.

işittikleri zaman gerçekten seni, neredeyse gözleri ile devirirler. Ve: 'Muhakkak ki o mecnundur.' derler. Halbuki o (Kur'ân), âlemler için ancak bir öğüttür."[24]

Câhiliye kültürünün genel anlamda yanlış uygulamaları barındırdığı yadsınamaz bir gerçektir ancak bunun yanında dönemin Arap toplumunun takdir edilmesi gereken özellikleri olduğunu da unutmamak gerekir. Araplar savaş meydanlarında yiğitlik ve şecaatleriyle ön plana çıkmışlardır. Onlar için savaş meydanında ölmek bir şereftir. Evinde ölmek ise utanılacak bir şeydir. Misafirine karşı ikramda bulunmak ve insanlara karşı olabildiğince cömert davranmak onların güzelliklerindendir. Cömertliğin aksine cimri davranmak ayıplanma sebebidir. Özgürlüklerine aşırı düşkün olan Araplar hiçbir zaman başka bir milletin boyunduruğu altına girmek istememişlerdir. Namuslarını koruma noktasında da oldukça hassas davranmışlardır. Savaş meydanlarını kolay kolay terk etmemişler, kadınlarının esir düşme ihtimalini ve şereflerinin zillete uğrayacağını düşünerek harp meydanlarında sebât göstermişlerdir.[25]

Arapların kültürel yapısının ve gündelik ritüellerinin anlaşılmasına yardımcı olacak daha birçok davranış bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak şunlar verilebilir: İçki içmek, zina yapmak, kumar oynamak, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek, faiz yemek, kadınların haklarını gözetmemek, putlara tapmak, bazı hayvanların üzerinden oluşturulan batıl inanışlar, uğur ve nazar gibi konulara fazlaca ilgi göstermek, çocukları sünnet etmek, bayram, doğum, düğün gibi özel günlerde ritüeller düzenlemek, topluca yağmur duası yapmak, eğlence amaçlı çeşitli sporlar yapmak, adak adamak, herhangi bir yere seyahat etmeden önce fal oku çekerek hayır ummak ve evlerle ilgili batıl inançlar.[26]

Câhiliye kültürünü yansıtan birçok uygulama İslâm tarafından yeniden değerlendirilmiştir. Bazısı tamamen ortadan kaldırılmış bazısı ıslah edilerek uygulanmaya devam edilmiş bazısı da iyi ve hoş karşılanmıştır. Müspet bulunan bu

[24] Kalem, 68/ 51-52.
[25] Zeydân, a.g.e., C. IV, s. 308-310; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 123-127.
[26] Apak, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 57-69.

davranışlara müdahale edilmemiştir. Hz. Peygamber'in *"İnsanların câhiliye devrinde hayırlı olanları İslâm devrinde de hayırlıdır"*[27] hadisi bunu destekler niteliktedir.

II. DİNİ YAPI

İslâm öncesi Arabistan yarımadasının tamamına bakıldığında birden çok dinin bir arada yaşadığı görülmektedir.[28] Bedevîler ve hadarîler birbirlerinden farklı şekilde inançlarını yaşamışlardır. Bedevîlerin dinlerini daha basit yaşamasına rağmen hadarîler zamanla dini kurumlar inşa ederek bu anlamda gelişme göstermişlerdir. Dini yapıdan bahsederken sadece bu iki ayrımı söylemek doğru olmaz. Coğrafi olarak da bazı farklılıklar söz konusudur. Hicaz ve çevresindekilerin inançlarıyla Şam'da yaşayanlarınki birbirinden farklı olmuştur. Güney bölgelerde yaşayanlarla kuzeyde yaşayanların dinleri bir olmamıştır. Çok tanrılı inançların varlığı söz konusu olduğu gibi Yahudilik, Hristiyanlık, Putperestlik, Mecûsîlik ve Sâbiîlik gibi dinler kendilerine bu bölgede mensuplar bulmuşlardır. Bu dönemlerde Arabistan'ın güney kısımlarında Rahman dininin varlığı da bilinmektedir.[29] Tüm bunların dışında Hz. İbrâhim'in dini diye bilinen Hanîflik inancının da varlığı söz konusudur.

Ticaret hayatının çok gelişmiş olduğu Arabistan'da birçok dinin varlığı tabiatıyla normaldir. Ticaret vasıtasıyla kültürel ve sosyal anlamda birbirlerine entegre olan topluluklar, çevrelerindeki dinlerden ve kültürlerden etkilenmişlerdir. Bunun sonucunda da kültürler birbirleriyle etkileşime girmiş, din değiştirmeler söz konusu olmuştur. Özellikle ehl-i kitap diye bilinen Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri Arapların içinde güç kazanmış ve ciddi nüfuza sahip olmuşlardır.[30]

A. YAHUDİLİK

Kendilerini Hz. İbrâhim'e nispet eden Yahudiler'in Arabistan'a hangi tarihte geldiklerine dair bilgiler çelişkilidir. Mevcut bilgiler arasında en tutarlı olanı, onların miladi birinci yüzyılda Roma'nın Mısır ve Suriye bölgelerini ele geçirmesinden sonra

---

[27] Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahih*, 1.bs., Şam: Dâru İbn Kesîr, 2002, "Menâkıb", 1.

[28] Zeydân, a.g.e., C. I, s. 32.

[29] Mehmet Bölükbaşı, "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi,* C. XIX., S. 49, (2019), s. 104.

[30] Adnan Demircan, *Kur'an'ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler*, 1.b., İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020, ss. 283-284.

Şam'dan ayrıldıkları ve Arabistan'a doğru hareket etmeye başladıkları görüşüdür.[31] Bu gizemli duruma rağmen onların Hz. Peygamber'in dünyayı teşrif ettiği yıllarda bölgede ciddi nüfuslarının olduğu kaynaklarda geçmektedir. Nitekim o yıllarda bölgedeki kabilelerle yakın ilişkilerde bulunmuşlar, yarımadanın güney kısımlarında bilhassa Yemen'de varlıklarını sürdürmüşlerdir.[32] Hicaz bölgesinde de ciddi anlamda kendilerine yer bulmuş olan Yahudiler, özellikle Yesrib ve Filistin gibi yerlerde ikâmet etmişlerdir.[33] Bu bölgelerde kendi kültürlerini yaymaya çalıştıkları gibi yerel kültürden de etkilenmişlerdir. Bu sayede ortaya Araplaşmış Yahudilerle, Yahudi kültürünü benimsemiş Araplar ortaya çıkmıştır.[34]

Yemen bölgesinde Himyerîlerin son lideri olan Zû Nüvâs[35], Yahudiliği benimsemiş ve bu sayede dindaşlarını bu topraklara çekmiştir. Toprakları dâhilinde akıl almaz düzeyde işkenceler ve katliamlar yapan Zû Nüvâs, Hristiyanları bir tehdit olarak görmüş ve onları zorla Yahudi yapmaya çalışmıştır. Muhâ'yı hâkimiyeti altına almış olan Zû Nüvâs, 14.000 kişiyi öldürmüş, 11.000 kişiyi de esir almıştır. Bunun ardından dönemin en önemli kiliselerinden birini barındıran Necran şehrine yönelmiştir. Kuşatma sonucunda da halkı bağışlayacağını bildirerek onlara zorla boyun eğdirmiştir. Hristiyanlıktan Yahudiliğe geçmeyenleri çukurlarda yakmak suretiyle öldürmüştür. İbn Hişâm Zû Nüvas'ın saltanat sürecini detaylı bir şekilde *es-Sîre*'sinde anlatmaktadır.[36] Kur'ân'ı Kerîm'de bu mesele hakkında şöyle buyurulmaktadır: *"Şahitlik edene ve şahitlik edilene andolsun ki, (müminleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir."*[37]

Mekke'de dikkat çekici bir Yahudi nüfusu yok iken Yesrib'de kalabalık bir Yahudi varlığı görülmektedir. Ticarete epeyce ilgi duyan Yahudiler, Yesrib ve

[31] Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 241.
[32] Demircan, a.g.e., s. 285.
[33] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 511.
[34] Muhammed Nu'mân Cârim, *Edyânu'l-Arab fi'l- Câhiliye*, 1.b., y.y., 1923, s. 201.
[35] İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es- Siretü'n Nebeviyye*, 2. b., Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009, C. I., s. 18.
[36] Müellif yok, a.g.e., C. I, s. 18-21.
[37] Burûc, 85/ 3-5.

çevresinde düzenlenen Ûkaz, Mecenne, Zülmecâz gibi önemli panayırlara gelip oralarda ticaret yaparak gelir elde etmişlerdir.[38]

B. HRİSTİYANLIK

Arabistan'da İslâm öncesi dönemde görülen başka bir din Hristiyanlıktır. Hristiyanların Arabistan'a ne zaman geldikleri bilinmemektedir.[39] Arabistan'ın kuzey ve güney bölgelerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hristiyanlar Roma İmparatorluğu'nun desteğiyle Mekke ve çevresinde misyonerlik faaliyetleri yaparak Arapları kendi dinlerine çekmeye çalışmışlardır.[40] Hristiyanlığı kabul eden Arap kabileleri, diğer Araplar gibi hac dönemlerinde düzenlenen panayırlara iştirak etmişlerdir. Ayrıca bu Hristiyanlaşmış Araplar, Kâbe'nin içine Hz. İsa'nın portresini asmak suretiyle misyonerlik faaliyetlerinde de bulunmuşlardır.[41]

Roma İmparatorluğu bu dönemlerde doğuda Sâsânîler ile mücadele etmiştir. Doğu sınırlarını korumak isteyen Roma, Habeşistan üzerinde hâkimiyet kurarak bölgeyi siyasi ve askeri anlamda istikrarı sağlamıştır. İmparator, özellikle Habeş Necâşîsine destek vererek Yemen bölgesinde Hristiyanlığın egemen olmasını sağlamıştır. Ancak bölgede Zû Nüvâs tehlikesinin ortaya çıkmasıyla beraber Hristiyanların Habeşistan'daki güçleri kırılmıştır. Zû Nüvâs bazı Hristiyan kabilelerini Yahudi yaparak hâkimiyetini güçlendirmiştir. Nüfuzlarını kaybeden Hristiyanlar, Zû Nüvâs'ın zulmüne maruz kalmaya başlamışlardır. Tüm bunların ardından Roma'nın desteğini alan Habeş kralı, Yemen'de yeniden Hristiyanlığın hâkimiyetini sağlamaya çalışmıştır. Yapılan savaşlarda güç kaybına uğrayan Zû Nüvâs nihayetinde Himyerîler'in son hükümdarı olarak tarihten silinmiştir.[42]

Ebrehe insanların hac yapmak suretiyle Mekke'nin kalbi olan Kâbe'ye gitmelerinden dolayı rahatsızlık duymuştu. Kâbe'nin varlığından ve çok ilgi görmesinden rahatsız olan Ebrehe *"Mesih'e yemin ederim ki, ondan daha güzel bir mabed inşa edeceğim"*[43] sözünü vererek kendi topraklarında Kulleys isimli büyük bir

[38] Cevâd Ali, a.g.e, C. VI, s. 511-543.
[39] Cevâd Ali a.g.e., C. VI, s. 586.
[40] a.g.e., C. VI, s. 589.
[41] Demircan, a.g.e., s. 287.
[42] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 18-21.
[43] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 72.

kilise inşa etmeye başlamıştı. Çok değerli taşlarla donattığı bu büyük kilise beklenen ilgiyi görmemiş ve insanlar halâ Allah'ın evi Kâbe'ye akın etmeye devam etmişti. Gelişen bu olaylardan dolayı iyice öfkelenen Ebrehe, dönemin en büyük askeri gücü olarak görülen fillerle Mekke üzerine yürüme kararı almıştı. Bu sıralarda Mekke idaresi Abdülmuttalib b. Hâşim'in elindeydi. Ebrehe'nin güçlü ordusu karşısında şansı olmadığını düşünen Abdülmuttalib, *"Onu koruyacak bir Allah vardır"*[44] demek suretiyle savaşmadan geri çekilmiştir. Kâbe'yi yıkmak için harekâta başlayan Fil ordusu, Allah (c.c.) tarafından gönderilen sürü halindeki (ebabil) kuşlarının gazabına uğramıştır. Kuşlar, pişirilmiş taşlar atarak Fil ordusunu yerle bir etmiştir.[45]

C. MECÛSÎLİK

Câhiliye döneminde Arabistan'da varlığı görünen bir diğer din Mecûsîlik'tir. Hristiyanlık, Putperestlik ve Yahudilik inancı kadar yaygın olmamakla birlikte bu coğrafyada varlıkları söz konusu olmuştur. Mecûsîler daha çok Arabistan'ın güney ve doğu kesimlerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.[46] Mekke'de varlıklarına çok rastlanılmamaktadır.

Klasik kaynaklarda geçtiğine göre Temim kabilesine bağlı Zürâre b. Ades ve oğlu Hâcib ile yine Temim'den Ebû Esved ve Akra b. Hâbis, Mecûsîliği benimseyen Araplardandır.[47]

Mecûsîlik, İslâm'ın ortaya çıktığı senelerde Sâsânî İmparatorluğu'nun resmi dini durumundaydı. Ancak Hîre şehrinde yaşayan Arap kabileleri siyasi anlamda Sâsânîler'e bağlı olmalarına karşın onların dinini benimsemeyerek, bölgenin diğer büyük gücü Bizans'ın dini olan Hristiyanlığı seçmişlerdir.[48]

Mecûsîler hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir ayet vardır[49]:

[44] a.g.e., C. I, s. 72.
[45] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 73.
[46] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 691.
[47] Cârim, a.g.e., s. 191-192.
[48] a.g.e., s. 193.
[49] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 691.

"Şüphesiz, iman edenler, Yahûdiler, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsîler ve Allah'a ortak koşanlar var ya, Allah kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir. Çünkü Allah her şeye şahittir."[50]

D. SÂBİÎLİK

Klasik kaynaklar Arap yarımadasında görülen başka bir dinin Sâbiîlik olduğunu söylemektedir. Sâbiîler, kendilerini Hz. Nuh, Hz. İbrâhim ve Hz. İdris'e nispet etmişlerdir.[51] Yıldızlara ve güneşe tapan Sâbiiler, düalist bir tanrı inancı benimsemişlerdir. Bu dinin başlangıç tarihi çok eski yüzyıllara dayanmaktadır. Filistin ve çevresinde yaşayan Yahudiler arasında ortaya çıkan Sâbiîlik, İranlılar, Asurlular, Bâbiller gibi medeniyetlerden etkilenen melez bir dindir.[52] Sâbiî kelimesi bazı İslâm âlimlerince "dinini terk eden kişi" anlamına gelmektedir. Nitekim Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'e ve İslâm'a giren bazı kimselere "sâbiî" kelimesini kullanmışlardır.[53] Hz. Ömer İslâm'a girdiğinde Mekkeliler ona sâbiî demişlerdir.[54]

Araplar içerisinde Benî Lahm, Benî Kays, Benî Esed ve Benî Tay gibi kabileler bu dini kabul etmişlerdir. Benî Esed, Utarid; Benî Tay, Süheyl; Benî Lahm ise Müşteri yıldızına tapmışlardır.[55]

Sâbiîlik dini Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçmektedir:

"Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Allah'a ortak koşanlar var ya, Allah kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir. Çünkü Allah her şeye şahittir."[56]

"Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun şeriatında) 'Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır' (diye hükmedilmiştir).[57]

---

[50] Hac, 22/17.
[51] Cârim, a.g.e., s. 184-185.
[52] Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü,* ss. 250-251.
[53] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI., ss. 701-704; Cârim, a.g.e., ss. 184-190.
[54] Cevâd Ali a.g.e., C. VI., s. 704.
[55] a.g.e., C. VI, s. 701-705.
[56] Hac, 22/17.
[57] Bakara, 2/62.

"Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Sâbiîler ve Hristiyanlardan (her bir grubun kendi şeriatında) 'Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır' (diye hükmedilmiştir)"[58]

E. HANÎFLİK

Arabistan'da görülen başka bir inanç da Hanîflik olmuştur. Hanîf ve Hanîflik kavramıyla alakalı olarak birçok düşünce ortaya çıkmıştır. Oryantalistler arasında bu konu hakkında birden fazla görüş bulunmaktadır. Onlara göre bu iki kelime Ârâmîce, İbrânîce, Süryânîce, Arapça ve Habeşçe kökenlidir.[59] Ancak bazıları bu kelimenin Süryânîce'den alındığını ve "putperestlik, farklı inançların bir araya getirilmesi, dinî konularda kararsızlık" anlamlarına geldiğini söylemişlerdir.[60]

Hz. Peygamber'in risâletinden önce Arap yarımadasının büyük bir kısmında putperestlik benimsenmiştir. Ancak yaygın olan rivayete göre Arapların asıl dini Hz. İbrâhim'in dinidir. Amr b. Luhay'ın Araplara putperestliği tanıtmasından sonra[61] bu durum değişmiştir. Ancak yine de Hz. İbrâhim'in dini olan Hanîfliğe inanmaya devam eden insanlar vardır. Bu kimseler yaşadıkları yerlerde putperestliğe karşı çıkmışlar, putlara inanan, secde eden insanları içinde bulundukları şirk durumundan uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Onların ortak mesajı şu şekilde olmuştur:

"Öğrenelim. Allah'a and olsun kavmimiz hiçbir şey üzere değildir! Babaları İbrahim'in dinini saptırmışlar! Nedir bu kendisine tavaf edeceğimiz taş ki, ne işitir, ne görür, ne zarar verir, ne fayda verir! Ey kavmimiz, kendiniz için bir din arayınız. Çünkü siz Allah'a and olsun ki, bir şey üzere değilsiniz."[62]

O dönemlerde Hanîfliğe inanan kimseler şunlardır:

Kuss b. Sa'ide-tül İyâdi, Suveyd b. Amre'l Mustalıkî, Umeyye b. Ebi's Salt, Vakî' b. Ebî Enes, Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Varaka b. Nevfel, Osman b. el-Huveyris, Ubeydullah b. Cahş, Âmir b. ez Zarb'ül Advanî, Allâf b. Şihâbü't-Temîm', el-

[58] Mâide, 5/69.
[59] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI., s. 453.
[60] a.g.e., C. VI, s. 454.
[61] Cârim, a.g.e., s. 134.
[62] İbn Hişâm, a.g.e., C. I., s. 105.

Mütelemmis b. Ümeyyetü'l Kinânî, Züheyr b. Ebî Selmâ, Hâlid b. Sinan b. Ğaysü'l-Absi ve Abdullah el Kudâî.[63]

Önceleri bir hanif olan Ubeydullah b. Cahş, İslâm'ın ortaya çıkmasıyla birlikte Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'in Habeşistan'a hicret için izin vermesinden sonra eşi Ümmü Habibe ile beraber oraya göç etmiştir. Oraya vardıktan sonra Hristiyanlığı benimsemiş ve bu dine mensup biri olarak ölmüştür.[64]

Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Hristiyanlığı da Yahudiliği de kabul etmemiştir. Müşrikleri içinde bulundukları şirke karşı sürekli uyarmıştır. Kendisi putlara tapmayı açıkça reddetmiştir. Putlara akıtılan ölü hayvanın etini yemekten uzak durmuştur. Kız çocuklarını diri diri toprağa gömme âdetinden nefret etmiştir.[65] Zeyd b. Amr b. Nufeyl hakkında İbn Hişâm *es- Siretü'n Nebeviyye* adlı eserinde Esmâ bt. Ebî Bekir'den naklen şöyle rivayet etmektedir:

"Zeyd b. Amr b. Nufeyl'i ihtiyar ve sırtını Kâbe'ye dayamış şöyle diyerek gördüm. 'Ey Kureyş topluluğu, Zeyd b. Amr'ın nefsim kudret olan Allah'a yemin ederim ki, sizden benden başka İbrâhim'in dini üzere yoktur. Ey Allah'ım, şayet yönlerin hangisinin sana daha sevgili olduğunu bilseydim, onunla sana ibâdet ederdim, fakat onu bilmiyorum'.[66]

İbn Sa'd'ın *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr'in'*de yer alan bir rivayet Zeyd b. Amr'ın hanîfliği benimsediğini göstermektedir:

"Hristiyanlığı ve Yahudiliği kokladım, onlardan hoşlanmadım. Şam ve civarında bulunuyordum. Bir gün bir manastırdaki rahibin yanına gittim; onu inceledim. Sonra gurbette olduğumu, putlara tapmaktan, Yahudilik ve Hristiyanlıktan hoşlanmadığımı kendisine söyledim. Bana şöyle dedi: 'Gördüğüm kadarıyla İbrâhim'in dinini arıyorsun. Ey Mekkeli kardeş! Öyle bir din arıyorsun ki, bugün onun tâbileri yoktur. O, senin baban İbrâhim'in dinidir. İbrâhim Hanîf idi; Yahudi veya Hristiyan değildi. O namaz kılar ve senin memleketindeki eve (Kâbe'ye) yönelirdi. Hak, senin memleketindedir.

[63] Ebu'l Âla el-Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Ahmet Asrar, 2.b., İstanbul: Pınar Yayınları, 2017, s. 471.
[64] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 105.
[65] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 106.
[66] a.g.e., C. I, s. 106.

Kuşkusuz, senin kavminden bir peygamber çıkacak ve İbrâhim'in Hanîf dinini getirecektir. O Allah'ın yanında mahlûkatın en şereflisidir'."[67]

İbnü'l-Kelbî'de Zeyd'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: *"Lât'ı da Uzzâ'yı da hepsini terk ettim. Kuvvetli ve sabırlı olan böyle yapar. Bundan böyle ne Uzzâ'ya ne onun iki kızına inanıyorum. Ne de Ğanem oğullarının iki putuna giderim. Hübel'i de ziyaret etmem. Ki o, aklımın ermediği çağda bana ilahtı."*[68]

Osman b. el-Huveyris, putperestliği hiçbir zaman kabul etmemiştir. Diğer hanîflerde olduğu gibi o da putlar için akıtılan hayvanın etini yememiştir. Kavmini putperestliğe karşı uyararak şirkten dönmelerini istemiştir. Kız çocuklarının gömülmesine karşı çıkmıştır. Rum Kayseri'nin yanına gitmiş ve orada Hristiyanlığı kabul etmiştir. Kayser onu yanına alarak çeşitli görevler vermiştir.[69]

Varaka b. Nevfel, Hz. Peygamber'in ilk eşi olan Hz. Hatice'nin amcasının oğludur. Bu kişi Hz. Peygamber'e vahyin geldiğini öğrenen ilk kişilerdendir. O da diğer hanîfler gibi putlara tapmaktan nefret etmiştir.[70] Din arayışına girmiş ve nihayetinde de hem yeni hem de eski ahiti okuyarak Nasrânî olmuştur.[71] Kendisi hem şâir hem de hatîbtir.[72] İncil'i okuduğu ve onu Arapça olarak yazdığı rivayet edilmektedir.[73]

Varaka b. Nevfel'in İslâm ortaya çıktıktan sonra da uzun süre yaşadığına ve son nefesini Müslüman olarak verdiğine dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunun kesin olduğunu söylemek zordur. Nitekim İslâm âlimleri bu konuda ihtilâfa düşmüşlerdir. Ancak şöyle düşünmek daha doğru olacaktır: Varaka ve diğer hanîfler ömürleri boyunca tek olan Allah'ı aramaya çalışmışlardır. Varaka da bu arayışlar sonucunda Hristiyanlığı kabul etmiştir. Ancak bilindiği üzere Hz. Peygamber vahyin geldiğini Hz. Hatice ile paylaştığında onlar ilk olarak Varaka b. Nevfel'in yanına gitmişlerdir. Varaka onları nübüvvet ile müjdelemiştir. O bu coğrafyadan hakkı anlatan bir peygamber çıkacağını

---

[67] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 136.
[68] İbnü'l Kelbî, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza Düşüngen, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968, s. 33.
[69] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 106.
[70] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 501.
[71] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 105.
[72] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 501; İsmail Cerrahoğlu, "Kur'ân-ı Kerîm ve Hanîfler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XI. S. 1, 1963, s. 84.
[73] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 503.

zaten daha önceden bilmektedir. Nitekim o hâlihazırda İncil'de Hz. Peygamber'in vasıflarını okumuş ve yakın zamanda Arap coğrafyasından bir peygamber çıkacağını düşünmüştür. Hz. Peygamber'in mesajına ulaşmıştır ancak onu yaşayacak ve anlatacak durumda değildir. O, eğer İslâm geldikten sonra bir süre daha yaşamış olsaydı, anlaşılan o ki Müslüman olacaktı. Ama o yaşlılığı sebebiyle uzun süre yaşayamamıştır.

F. PUTPERESTLİK

Putperestlik dini Arap yarımadasında en dikkat çeken dinlerden biridir. Çünkü İslâm gelmeden önce Arapların çoğu (bilhassa Mekke ve civarı) bu dine inanmışlardır. Aslında onlar düalist veya çok tanrılı bir inanca sahip değillerdir. Sadece putları Tanrı'ya ulaşmak için bir vasıta olarak görmüşlerdir. Onlar putlar adına kurban keserek kan akıtmışlar[74] ve fal okları çekerek işleri hakkında bilgi edinmişlerdir. Bu yolla günlük hayattaki işlerinin kendileri için hayırlı mı yoksa hayırsız mı olacağını öğrenmeye çalışmışlardır.[75] Putperestler atalarının dinine sıkıca bağlıdırlar.

Putperestler, Hristiyan ve Yahudiler'e karşı farklı bir bakış açısına sahiplerdir. Çünkü Yahudi ve Hristiyanların kendilerine indirilmiş kitapları bulunmaktadır. Onlara kitap gönderilmiş olması, putperestlerin gözünde değer kazanmalarına sebebiyet vermiştir. Bu süreçte manastırlar da etkin bir rol oynamıştır. Zira tüccarlık yapan Araplar buralarda konaklayarak Hristiyanlık hakkında bilgi sahibi olmuşlar ve haliyle bu dinden etkilenmişlerdir.[76]

Mekke'deki Huzâa kabilesi reisi Amr b. Luhayy Şam yakınlarındaki Maab yerleşkesine gittiğinde Amâlikalıların putlara ibadet ettiğini görmüştür. Orada bulunanlara ne yaptıklarını sorduğunda *"Biz bunlara ibadet ediyoruz."* cevabını almıştır. Amr b. Luhayy da onlardan bir put istemiştir. Ardından Amr, kendisine verilen Hübel putunu Kâbe'ye getirmiştir. Böylelikle Mekkeliler putperestlikle tanışmışlardır.[77] Bu put daha sonraki dönemlerde de Arapların en büyük putu olmuş ve her türlü iş için önce ona başvurulmuştur.[78] Putların Hicaz'a Huzâalılar zamanında getirildiği

[74] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 239; İbnü'l Kelbî, a.g.e., s. 29.
[75] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 227-253.
[76] a.g.e., C. VI, s. 588-592.
[77] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 40; İbnü'l Kelbî, a.g.e., s. 29.
[78] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 252.

düşünülmektedir. Ayrıca klasik kaynaklarda Hübel'in insan suretinde olduğu ve bu konuda ihtilâf bulunmadığı nakledilmektedir.[79]

Arapların bir diğer önemli putu Lât'dır. Tâif'de bulunan bu put[81], Benî Sakif kabilesi için çok değerlidir.[82] Onlar Lât'a o kadar çok değer vermişlerdir ki Lât'ın tanrısını korumak için Kâbe'ye yürüyen Ebrehe ordusuna destek vermişlerdir. Bu yolla putlarını koruyacaklarını düşünmüşlerdir.[83] İslâmî dönemde Hz. Peygamber Muğîre b. Şu'be'yi Tâif halkının putunu yıkması için bu bölgeye göndermiştir.[84]

Uzzâ da Arapların en büyük putlarından biridir. Ayrıca Lât ve Menât'dan daha sonra yapılmıştır.[85] Hûrâz isimli bir vadide bulunmaktadır.[86] Öyle ki Araplar diğer putlara olduğu gibi Uzzâ'ya da ibadet etmişler ve her türlü işleri için ona başvurmuşlardır. Ona Hicaz'da olduğu gibi Şam, Safâ, Irak ve Nabât bölgelerinde de ibadet eden Arapların olduğu söylenebilir.[87]

Araplar için değerli olan başka bir put Menât'dır. O, Mekke ve Medine arasındaki Kudeyd mevkiinde bulunmaktadır.[88] Özellikle Evs, Benî Huzâa ve Hazrecliler ona ayrı değer vermişlerdir.[89]

Yukarıda ismi geçen putlar Araplar için en değerli olanlardır. Bunların dışında farklı putlar da bulunmaktadır. Nasr, Vadd, Yağus, Ya'uk, İsâf ve Nâile Arapların diğer putlarına örnektir.[90] Arap coğrafyasının çeşitli yerlerinde bulunan küçük putlar da halk tarafından büyük saygı görmüşlerdir. Ayrıca putlar sadece şehirlerin merkezinde yer almamıştır. Aynı zamanda her evin kendi putu da bulunmaktadır. Bu sayede aslında her evin Araplar için bir ibadethane olduğu söylenebilir. Küçük putlar Hübel, Uzzâ, Menât

[79] a.g.e., C. VI, s. 251.
[81] İbnü'l Kelbî, a.g.e., s. 30.
[82] a.g.e., s. 31.
[83] Mevdûdî, a.g.e., s. 452.
[84] İbnü'l Kelbî, a.g.e., s. 31.
[85] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 235.
[86] İbnü'l Kelbî, a.g.e., s. 32.
[87] Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 273.
[88] İbnü'l Kelbî, a.g.e., s. 29; Mevdûdî, a.g.e., s. 453.
[89] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 247.
[90] İbnü'l Kelbî, a.g.e., s. 28-29.

ve Lât ile aynı görevi görmüşlerdir. Ancak gerek büyüklük gerekse hürmet görme açısından bu küçük putlara diğerleri kadar ilgi gösterilmemiştir.[91]

Câhiliye döneminin en dikkat çeken yönlerinden biri de putların şekil olarak birbirlerinden farklı olmasıdır. İnsan suretinde yapılmış olan putlar olduğu gibi ağaçtan, kayadan, taştan üretilen putlar; yatır ve melek şeklinde olan putlar da bulunmaktadır.[92]

Araplar seyahat edecekleri zaman yanlarına dört put almışlardır. Yol boyunca bunlardan en güzel olanı ibadet etmek için ayırmışlar, diğer üçünü de yemek pişirme amacıyla ocak niyetine kullanmışlardır.[93]

Aslına bakılacak olursa çoğunluğu putperestliği benimseyen Arapların ortak bir inanç sistemleri bulunmamaktadır. Bazıları Allah'ı yok sayarak dünyevî bir hayatın varlığını iddia etmişlerdir. Ancak bazı putperestler de Allah'ın varlığını kabul etmiş, fakat putları aracı olarak kullanarak Allah'a ulaşmaya çalışmışlardır. Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'de onların inançları hakkında şöyle buyurmaktadır: *" 'Hayat, ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Yaşarız ve ölürüz; bizi ancak zamanın geçişi yokluğa sürükler' derler. Onların, bu hususta bilgisi yoktur, sadece öyle sanırlar"*.[94]

III. EKONOMİK DURUM

Araplar, yaşadıkları bölgenin iklim, toprak, su, arazi, yer altı zenginliklerine göre değişkenlik gösteren çeşitli geçim kaynakları elde etmişlerdir. Arabistan yarımadası tabiatıyla geniş bir coğrafyadır. Bundan mütevellit tüm bölgeler ekonomik anlamda eşit derecede olamamıştır. Güney Arabistan bölgesi toprak verimliliği ve suya ulaşım açısından avantajlı olduğu için tarımda diğer bölgelerden daha ileridedir.[95] Ayrıca Hicaz[96] ve Yemen[97] bölgeleri Kızıldeniz'e yakın olması hasebiyle sulak arazilere sahip olmuşlardır. Bundan dolayı da bu bölgelerde ziraat gelişme gösterebilmiştir. Bu da doğal olarak bölgenin iktisadî yapısını etkilemiştir.

---

[91] Apak, a.g.e., s. 273.
[92] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 227-253; Muhammed Hanefi Palabıyık, "Araplarda Putperestlik ve Hicaz Putlarından / Beytlerinden Biri Olarak 'Zülhalesa'", *KKTC: Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, S. 1, (2017), s. 14.
[93] İbnü'l Kelbî, a.g.e., s. 39.
[94] Mâide, 5/83.
[95] Cevâd Ali, a.g.e., C. VII, s. 26.
[96] a.g.e., C. VII, s. 40.
[97] a.g.e., C. VII, s. 37.

Yemen buğday üretiminde meşhurdur. İnşaat ve marangozluk sektörleri de burada gelişmiştir.[98] Ayrıca Tâif üzüm ürettiğinden dolayı şarap imalatında çok gelişmiştir. Yine zeytin üretimi de şehrin önemli gelir kapılarından biridir. Üretilen bu zeytinler Hicaz'dan Horasan'a kadar götürülebilmiştir.[99]

Arabistan yarımadasına bakıldığında genel olarak meyve yetiştiriciliğinin oldukça fazla yapıldığı görülmektedir. İncir, muz ve nar, Arabistan'ın birçok bölgesinde bulunmaktadır. Suyun çok olduğu bölgelerde de elma yetiştiriciliği meşhurdur. Sidr adındaki kiraz yine tüm yarımadada bilinen başka bir meyvedir. Kirazın yanı sıra ceviz de yarımadada çokça üretilmiştir. Bilhassa Yemen ve çevresi, ceviz ağaçları bakımından zengindir. Badem de Arapların oldukça çok ürettikleri ve kullandıkları bir gıda olmuştur.[100]

Araplarda deve, koyun, keçi, davar, at, arıcılık, hayvancılık yapanlar için her zaman önemli bir gelir kapısı olmuştur. Balıkçılık da yarımadada görülen geçim kaynağı olmasına rağmen çok fazla gelişememiştir. Çünkü Kızıldeniz balıkçılığa elverişli değildir. Bununla birlikte Uman denizine yakın bölgelerde az da olsa balıkçılık yapan kabilelere rastlanmaktadır.[101]

Bedevîler için deve oldukça önemli olmuştur.[102] Çünkü deve, çoğunluğu çöl olan Arap yarımadası için bulunmaz hint kumaşıdır. Onlar deve sayesinde çölde uzun yolculuklar yapmışlar, gittikleri bölgelerden aldıkları malları deve sayesinde yaşadıkları yerlere ulaştırmışlardır. Acıkınca onları keserek yemişler ve bu sayede çölde hayatta kalmışlardır. Bedevîlerin servetleri devedir ve onların zenginlikleri deve sayılarıyla belirlenmiştir.[103] Araplar bir iş yapacakları zaman ilk olarak hayvanlar içerisinden deveyi düşünmüşlerdir. İki kişi iddiaya girdikleri zaman birbirlerine deve verme sözü vermişlerdir. Hz. Peygamber'in doğumundan kısa bir süre önce gerçekleşen Fil

[98] a.g.e., C. IV, s. 279.
[99] Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 169.
[100] Cevâd Ali, a.g.e., C. VII, ss. 66-96.
[101] a.g.e., C. VII, s. 111-130.
[102] a.g.e., C. VII, s. 111.
[103] a.g.e., C. VII, s. 111.

hadisesinde de Abdülmuttalib'in Ebrehe'den develerini geri istemesi, onların deveye ne kadar çok değer verdiğini gösteren bir hadisedir.[104]

Araplar için at da önemli bir hayvan olmuştur. Genellikle savaşlarda kullanılan atlar harpte düşmana üstünlük sağlamak açısından oldukça değerlidir. Genellikle at sayısı fazla olan ordu, düşmanı mağlup etmeye daha yakındır. Oldukça değerli bir hayvan olan at, Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve Arap şiirlerinde fazlaca övülmüştür.[105]

Arap yarımadasının geçim kaynakları tarım ve hayvancılıkla sınırlı değildir. Zikredildiği gibi Arabistan'ın büyük bir kısmının çöllerle kaplı olması ve yarımadanın her yerinde eşit düzeyde suyun bulunmaması sebebiyle tarım her bölgede yapılamamıştır. Hayvancılık ise coğrafi şartlardan ötürü güçlü bir geçim ve iktisat kaynağı olamamıştır. Araplar bunların dışında bir geçim kaynağına daha ihtiyaç duymuştur ki o da ticarettir.[106]

Arapların gözünde tüccarlık her daim itibar gören bir meslek olmuştur. Öyle ki her Arap, tüccarlara saygı ve hürmet göstermiştir. Bu meslek grubu sadece câhiliye döneminde değil aynı zamanda Hz. Peygamber döneminde de değer görmüştür. Hz. Peygamber'in İslâm gelmeden önce Hz. Hatice tarafından ticaret amaçlı çeşitli beldelere gönderilmiş olması[107] bu mesleğin değerini gözler önüne sermektedir.

Arabistan'ın dünya üzerinde bulunduğu konum oldukça dikkat çekicidir. Yukarısında Bizans, İran ve Mısır, doğusunda Hindistan, batısında Afrika vardır. Tüm bu ülkelerin kesişim noktasında bulunan Arap yarımadası, ticaret açısından oldukça hareketlidir. Yarımadanın çeşitli bölgelerinde doğal şartlara paralel olarak üretilen gıdalar dünyanın birçok ülkesine götürülmüştür.[108]

Yarımada içerisinde Mekke'nin konumu da oldukça önem taşımaktadır. Kâbe'ye ev sahipliği yapması açısından Mekke'ye her zaman değer atfedilmiştir. Bundan dolayı da içerisinde epeyce tüccar barındırmaktadır. Özellikle hac mevsimi buradaki tüccarlar

[104] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 72.
[105] Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd, Bülûğu'l-ereb, thk. Muhammed Behçet el-Eserî, 2.b., y.y, ts, C. II, s. 75.
[106] Cevâd Ali, a.g.e, C. VII, s. 285-316.
[107] İbn Kesîr, a.g.e., C. III, s. 462.
[108] Cevâd Ali, a.g.e., C. VII, s. 235-236.

için fazlaca önem taşımaktadır. Onlar hac mevsiminde düzenlenen panayırlara iştirak etmişler, bu sayede de ciddi gelirler elde etmişlerdir.[109]

Yarımadanın bir diğer geçim kaynağı madencilik olmuştur. Ancak kaynakların çok az olması hasebiyle sınırlı miktarda madenin varlığı söz konusudur. Altın, gümüş, bakır ve demir başlıca çıkarılan madenlerdir.[110]

IV. İDARİ YAPI

Câhiliye döneminde kabile yönetim biçiminin varlığı dikkat çekmektedir. Buna göre her kabilenin bir lideri bulunmaktadır. Kan ve nesep bağıyla bağlı olan fertlerin meydana getirdiği kabileler hiyerarşik bir düzene sahiptirler. Kabile liderinin çeşitli görevleri bulunmaktadır. Anlaşmazlıkları çözmek, diğer kabilelerle anlaşmalar yapmak, kabilesini en iyi şekilde temsil etmek onların en önemli görevlerindendir. Kabile üyeleri ve kabile lideri uyumlu bir biçimde hareket etmektedirler. İslâm'a girmeyi reddeden bir liderin kabilesi de İslâm'ı reddetmektedir. Aksine İslâm'ı kabul eden liderin kabilesi de İslâm'ı seçmektedir. Nitekim Hz. Peygamber bir gün Kinye kabilesini yanlarında liderleri varken İslâm'a davet etmiş, onlar da topluca bu teklifi reddetmişlerdir.[112] Aksi bir örnek olarak da Mus'ab b. Umeyr'in Sa'd b. Muâz'ı Müslüman yapması sonucunda Sad'ın bağlı olduğu tüm kabilenin İslâm'ı seçmesi söylenebilir.[113]

Kabile liderleri bazı vasıfları taşımak zorundadırlar. Kriterler arasında yaş ve cinsiyet gibi özelliklerle birlikte, zenginlik sahibi olmak, şerefli olmak, namusuna düşkün olmak, şecaat sahibi olmak, cömert olmak, ileri görüşlülük vs. bulunmaktadır. Bu tür özelliklere sahip birden fazla kişi bulunduğu takdirde de yaşı büyük olan kişi kabile lideri olmaktadır.[114] O dönemlerdeki kabile lideri günümüzden farklıdır. Onlar yönetici olmaktan ziyade aslında birer hizmetçi gibidirler. Onların asıl görevi kabilelerini yönetmek değil, aksine kabilelerin şeref ve izzetlerini, sülalelerinin itibarını

[109] Mekke ticaret yapısı hakkında detaylı bilgi için bk. Cevâd Ali, a.g.e., C. VII, ss. 285-316.
[110] Cevâd Ali, a.g.e., C. VII, ss. 505-530.
[112] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 195.
[113] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 389; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2018, C. I, ss.141-142.
[114] Akyüzoğlu, a.g.m., s. 205.

korumaktır. Kabile liderleri otorite düşkünü değil, kabilesinin sorunlarını çözmeye çalışan kişilerdir.[115]

Araplar bu dönemde yağmacılık yaparak geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Onlar bu suretle civarlarında yaşayan kabilelere saldırılar düzenlemişlerdir. Saldırıya uğrayan kabileler de intikam amacıyla onlara saldırmışlardır. Öyle ki onlar zevk aldıkları şeyleri dahi bırakarak sadece savaşmayı hedeflemişlerdir. Haram aylarda savaşmak yasaktır. Ancak bu aylardan sonra her nerede olursa olsun intikam alınması gerektiğini düşünmüşlerdir.[116] Bundan dolayı Arapların hayatında Eyyâmu'l Arab denilen kabile savaşları ziyadesiyle önem arz etmektedir.

Kabileler için ittifak kurmak çok önemlidir. Arabistan'ın çoğunluğunun çöllerle kaplı olması ve arazilerin düz olması sebebiyle kabileler için bu durum oldukça önemlidir. Zira çöl ortamı savunmasız olduğundan dolayı her türlü saldırıya açıktır.[117]

Mekke, Hz. Peygamber'in dedelerinden biri olan Kusay b. Kilâb döneminde şehir devleti olmuştur. Mekke'nin Kureyş hâkimiyeti altına girmesi ve şehir devleti haline gelme süreci klasik kaynaklarda anlatılmaktadır. İbn Sa'd' da süreç kısaca şu şekilde cereyan etmiştir: Kusay, Mekke'de ikamet ediyorken Huzeyl b. Hubşiyye'nin kızı Hubbâ ile evlenmiştir. Huleyl bu sıralarda Mekke'nin emiriydi. Huleyl öldükten sonra Kusay Mekke'yi idare etme görevini üstlenmek istemiştir. Kendisinin bu göreve Huzâ'a ve Benî Bekir kabilelerinden daha layık olduğunu söylemiştir. O, Kureyş ve Beni Kinâne kabileleriyle birlikte hareket ederek Huzâ'alılar ve Benî Bekir'lileri Mekke'den uzaklaştırmak istemiştir. Aralarında şiddetli bir savaş meydana gelmiştir. Ardından barış yapmaya karar vermişlerdir. Hakem olarak da Ya'mür b. Avf tayin edilmiştir. Bu hakem Kusay b. Kilâb'ın Mekke'yi idare etme ve Kâbe görevlerini üstlenme konusunda Huzâ'alılardan daha çok hak sahibi olduğunu söylemiştir. Böylece Kusay b. Kilâb Mekke'yi yönetme görevini üstlenmiştir.[118] Kusay Mekke idaresini ele geçirdikten sonra ilk olarak dağılmış halde olan Kureyş kabilesini bir araya getirmiş,

[115] Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 130.
[116] Cevâd Ali, a.g.e., C. VIII, s. 475.
[117] a.g.e., C. IV, s. 325.
[118] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 50.

Dârünnedve'yi inşa etmiştir.[119] Kendisine Kureyş'i bir araya getirdiğinden dolayı Mücemmî denilmeye başlanmıştır.[120]

Dârünnedve zaman içerisinde Kureyş'in kalbi olmuştur. Zira Kureyşliler burada Mekke'nin idaresini yürütmüşlerdir. Savaş kararı burada alınmış, savaşa çıkmadan önce askerler burada toplanmış, evlilik gibi merasimler burada düzenlenmiş, kabile içerisindeki sorunlar burada çözüme kavuşturulmuş ve diğer ülkelerden gelen elçiler burada kabul edilmiştir.[121]

Kusay b. Kilâb öldükten sonra Kureyş içerisinde ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Kusay ölmeden önce Kâbe hizmetleri ile ilgili görevlerini oğlu Abduddâr'a devretmişti. Abdümenaf'ın çocukları Hâşim, Nevfel ve Muttalib kendilerinin bu görevlere daha layık olduklarını ve itibar olarak da daha yüksekte olduklarını iddia ederek Kâbe görevlerinin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Abduddaroğulları ise buna karşı çıkmıştır. Zaman içerisinde onlar arasındaki ihtilaf derinleşmeye başlayınca Kureyş kabilesinin diğer kolları da bu mücadeleye katılarak bir tarafta yer almışlardır. Abduddâr oğulları, Mahzum oğulları, Adîy oğulları, Cumah oğulları ve Sehm oğullarıyla ittifak kurmuştu. Abdümenaf oğulları da Esed oğulları, Zühre oğulları, Teym oğulları, Fihr oğullarını yanlarına almıştı.[122] Her iki grup gerek savaşta gerekse de barış durumlarında birbirlerinin destekçisi olacağına dair sözleşmişlerdir. Abdümenaflılar ve müttefikleri, Kâbe'de buluşarak ellerini misk kokulu bir kaba daldırarak yemin etmişlerdir. Bu olaydan dolayı kendilerine Mutayyebûn denilmiştir. Abduddaroğulları da müttefikleriyle ahitleşmiştir. Onlara da Ahlâf (yeminliler) denilmiştir. İki taraf savaşa başlamak üzereyken arabulucular devreye girmiştir. Onlar sidâne ve livâ görevleriyle beraber Darunnedve'yi yönetme görevinin eskiden olduğu gibi Abdüddâr'ın kontrolünde olacağını, sikâye, rifâde ve kıyâde görevlerinin ise Abdümenaf oğullarına verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Her iki taraf da buna razı olmuştur.[123]

---

[119] a.g.e., C. I, s. 52; İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't- Tarih*, nşr. Ebu'l Fidâ 'Abdullah el-Kâdî, 1.b., Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1987, C. I, s. 557.

[120] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 53; İbnü'l Esîr, a.g.e., C. I, s. 557; İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 62.

[121] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 52-54-55.

[122] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 65; İbnü'l Esîr, a.g.e., C. I, s. 557; İbn Kesîr, a.g.e., C. III, s. 243.

[123] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, ss. 58-59.

Kureyşlilerin Ficar savaşından dönüşünden sonra Zilkâde ayında Hilfu'l Füdûl sözleşmesi yapılmıştır. Bu anlaşmayı yapma fikri Mutayyebûn'dan olan Abdullah b. Cud'an'dan çıkmıştır. O, tüm Kureyş'i zulme sessiz kalmama ve mazlumu koruma temasıyla tek bir cemiyet altında birleştirmek istemiştir. Bu davete Hâşim oğulları, Muttalib oğulları, Esed oğulları, Teym oğulları ve Zühre oğulları katılmışlardır.[124] Onlar sonsuza kadar mazlumu koruyacaklarına dair yemin etmişlerdir.[125] Ahlâf grubundan ise hiçbir kabile bu anlaşmaya dâhil olmamıştır. Bu topluluk Âs b. Vâil'in çalmış olduğu malları sahibine geri teslim ederek ilk görevlerini yerine getirmiştir. Hz. Peygamber de bu anlaşmaya katılanlar arasındadır. Kendisine peygamberliği döneminde bu cemiyet hakkında soru sorulmuş, onun cevabı ise *"Bana kırmızı develer verilse, İbn Cüd'ân'ın evinde katıldığım anlaşmayı asla bozmak istemem. Hâşim, Zühre ve Teym, ebedi olarak mazlumun yanında yer alacaklarına dair anlaştılar. Bugün de çağrılsam icabet ederim. O Hilfû'l-Füdûl idi."* şeklinde olmuştur.[126]

Sonuç olarak Mekke idari yapısı Hilfû'l- Füdûl, Ahlâf-Mutayyebûn çekişmesi gibi sebeplerden ötürü yıllar içerisinde değişikliğe uğramıştır. Bu olaylar zaman içerisinde şehrin idari yapısını belirleyen faktörler haline gelmiştir.

[124] a.g.e., C. I, s. 106-107.
[125] İbn Kesîr, a.g.e., C. III, ss. 106-107.
[126] İbn Hişâm, a.g.e., C. I; İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 107, s. 66; İbnü'l Esîr, a.g.e., C. I, s. 570.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİ DÖNEMDE MEKKE

I. İSLÂM'A DAVET

Hz. Peygamber, bi'set dönemi yaklaştığında iyice sıkıntıya girmişti. Geceleri bazı rüyalar görüyor ve bunları anlamlandırmaya çalışıyordu. Yine bir gün sıkıntılarından kurtulmak için Hira mağarasında inzivaya çekilmişti. İnziva halindeyken Ramazan ayının pazartesi günüydü.[127] Uykudayken[128] kendisine bir melek gelmişti ve ona *"oku"* demişti. Hz. Peygamber'in cevabı ise *"ben okuma bilmem"* şeklinde olmuştu. Melek her defasında Hz. Peygamber'i sıkarak bunu üç kere tekrarlamış ve Hz. Peygamber her seferinde aynı cevabı vermişti. Melek en sonunda *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan yarattı. Oku! Rabbin nihayetsiz kerem sahibidir. O Rab ki kalemle öğretti. O, insana bilmediklerini öğretti."*[129] diyerek O'nu nübüvvetle müjdelemişti.

Hz. Peygamber vahyin ağırlığını yoğun olarak hissetmişti. Bu yaşadıklarından sonra korkuya kapılmış, titrer hale gelmişti. Doğruca evine, eşi Hz. Hatice'nin yanına varmıştı. Ona *"beni ört, beni ört"* demişti. Ardından biraz sakinleşince de *"Kendimden korktum!"* demişti. Hz. Hatice ise şöyle cevap vermiştir: *"Hayır vallahi, Allah seni rezil etmez. Çünkü sen akrabalarını gözetir, düşküne ve fakire yardım eder, misafiri ağırlar ve haklıdan yana olursun"*.[130]

Hz. Peygamber kendini iyi hissetmeye başladıktan sonra Hz. Hatice onu amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'in yanına götürmüştür. Hanîfliği anlatırken adı geçen bu zât âlim biridir. İncil'in tamamını okumuştur. İbraniceyi iyi bilenlerden biridir.[131] Hz. Hatice ondan Hz. Peygamber'in yaşadığı hâdiseyi dinlemesini istemiştir. Hz. Peygamber olan bitenleri ona anlattıktan sonra Varaka b. Nevfel şöyle demiştir: *"Nefsim kudret elinde olan Zât'a yemin ederim ki sen işte bu ümmetin nebisisin. Ve and olsun ki sana, Musa'ya gelen Namus-ı Ekber gelmiştir. Ve elbette sen yalanlanacaksın ve sana eziyet edilecektir ve elbette sen çıkarılacaksın ve elbette seninle savaşılacaktır. Ve and olsun ki eğer ben işte o güne kavuşursam elbette Allah'a onun bildiği bir şekilde*

---

[127] İbn Sa'd, a.g.e., C. I., s. 164.
[128] İbn İshak, Ebû Abdillah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el Medeni, Sîretü İbn İshak, 1.b., y.y, Dâru's Sahâbetü Littürâsi Batunta, 1995, C. I, s. 304.
[129] Alak, 96/1-5.
[130] Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's Siyre*, çev. Atik Aydın, Ümit Demirhan, 1.b., İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2016, s. 80.
[131] Mustafa Âsım Köksal, *İslâm Tarihi (Mekke Devri)*, 2.b., İstanbul: İrfan Yayınevi, 1973, s. 125.

yardım edeceğim."[132] Hz. Peygamber bunun üzerine *"Onlar beni şehrimden çıkaracaklar mı?"* demiştir. Varaka'nın cevabı *"Evet, senin getirdiğin gibi bir şey getiren herkese mutlaka düşmanlık edile gelmiştir."* şeklinde olmuştur.[133]

İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't Tarih* adlı eserinde ilk vahiy geldikten sonra Hz. Hatice ile Hz. Peygamber arasında şöyle bir konuşma geçtiği nakledilmektedir: Hz. Hatice, *"Amcamoğlu, sana gelen bu arkadaşın (melek) geldiği zaman beni haberdar edebilir misin?"* dedi. Hz. Peygamber *"evet"* dedi. Tam bu anda Cebrâil gelmişti ve bunun üzerine Hatice *"Kalk, sol baldırımın üzerine otur."* dedi. Hz. Peygamber dediğini yaptı. Hatice sordu: *"Onu görüyor musun?"* Hz. Peygamber *"evet"* dedi. Bu sefer Hatice *"Kalk sağ baldırımın üzerine otur."* dedi. Ardından Hatice yine sordu: *"Onu görüyor musun?"* Hz. *Peygamber "evet"* dedi. Bunun üzerine Hatice örtüsünü atarak peygamberi kucakladı ve yine sordu: *"Yine görüyor musun?"*. Bu kez Hz. Peygamber *"hayır"* dedi. Bundan sonra Hz. Hatice *"Amcam oğlu, sebât et. Müjdeler olsun, Allah'a yemin ederim ki, bu bir melektir, asla şeytan değildir."* dedi.[134]

Hz. Peygamber vahyin ağırlığını üstünden atabilmişti. Alak suresinin ilk beş ayeti nazil olduktan sonra bir müddet ayet gelmemişti. Vahyin kesintiye uğramış olması Hz. Peygamber'i giderek farklı duygular içine sokmaya başlatmıştı. Ümitsizlik ve derin üzüntü içerisinde olan Hz. Peygamber gittikçe sıkıntıya ve kedere boğulmuştu. Kaynaklar bu noktada Hz. Peygamber'in psikolojik olarak çok zorlandığı için bir defasında Sebîr, bir defasında da Hira dağına çıkıp[135] intihar girişiminde bulunduğunu nakletmektedir. Ancak kendisi ne zaman bunu yapmaya kalksa yanına Cebrâil (a.s.) gelmiş ve onu Allah'ın elçisi olduğu konusunda tasdik ederek rahatlatmıştır.[136] Bu noktada insanın aklına şu ayet gelmektedir: *"Onu Rûhu'l-Kudüs ile güçlendirdi."*[137] Allah (c.c.) Hz. Peygamber ne zaman sıkıntıya düşse onu ayette de söylediği gibi Cebrail ile güçlendirmiştir.

---

[132] İbn Hişâm, a.g.e., C. I., s. 112; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed ibn Hibbân el-Tamîmî el-Dârimî el-Bustî, *Sîretü'n Nebeviyye ve Ahbâru'l Hulefâ,* tsh. Hafız Seydi Aziz, 1.b., Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l Kütübi's Sekâfiyye, 1987, s. 65.
[133] *İbnü'l Esîr, a.g.e., C. I., s. 576.*
[134] a.g.e., C. I., s. 576.
[135] İbn Sa'd, a.g.e., C. I., s. 166.
[136] Mevdûdî, a.g.e., ss. 82-83; İbn Sa'd, a.g.e., C. I., s. 166.
[137] İbn Sa'd, a.g.e., C. I., s. 164.

Kaynaklarda vahyin ne kadar süre gelmediği hususunda âlimler ittifak edememişlerdir. Birkaç gün ile üç sene arasında değişen sürelerden bahsedilmektedir.[138] Ancak meseleye şu yaklaşım konuya açıklık getirmektedir*: "Klasik kaynaklara göre vahyin kesildiği süre konusunda iki ila üç yıl arasında bir süreden bahsedilmektedir. Ancak düşünüldüğünde bu süre çok mantıklı gözükmemektedir. Zira vahyin kesildiği bu dönemde müşrikler Hz. Peygamber'e vahiy gelmemesi noktasında alaycı konuşmalar yapmışlardır. Anlaşılan odur ki Hz. Peygamber bu dönemde "oku" emrine riayet ederek davet çalışmaları yürütmüştür. Ayrıca vahyin yeniden gelmeye başladığı dönemde ilk olarak Duhâ suresinin nâzil olduğu ihtimali olası gözükmektedir. Çünkü klasik kaynaklarda müşriklerin bu süreçte "galiba şeytanın seni terk etti." şeklinde ifadelerde bulunduğunu nakledilmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki müşrikler bu dönemde Hz. Peygamber'in davet çalışmalarından haberdardılar. Ardından Duhâ suresinin ilk ayetlerinden olan "Rabbin seni terk etmedi sana darılmadı da."[139] sözleri de tezimizi destekler niteliktedir. Kısacası Alak suresinin inişinden sonra uzunca bir süre davetin yürütülmemesi mantıksız gözükmektedir."*[140]

Allah'ın birliği (tevhid) ilkesinin gelmesi ve putlara tapmanın yasaklanmasından sonra İslâm'ın ilk emri namaz olmuştur. Cebrâil (a.s.), Hz. Peygamber'e gelerek abdest almayı öğretmiştir. Hz. Peygamber Mekke'nin tepesindeyken Cebrâil (a.s.) gelmiş, Hz. Peygamber'e Allah'ın selamını getirmiş ve onun cinler ile insanlar için resul tayin edildiğini iletmiştir. Daha sonra da ayağını yere vurarak yerden su çıkarmıştır. Cebrâil çıkan sudan abdest almış ve bu sayede Hz. Peygamber namaz kılmak için şart olan abdestin nasıl alındığını öğrenmiştir. Cebrâil ardından Hz. Peygamber'den abdest almasını istemiştir. Ardından da Cebrâil ve Rasulullah iki rekât namaz kılmışlardır. Hz. Peygamber ve Cebrâil namaz kıldıktan sonra yanlarına Hz. Hatice gelmiştir. O da abdest almış ve iki rekât namaz kılmıştır. İbn Hişâm ve İbn Kesîr de bu olayı aynen nakletmişlerdir.[142]

---

[138] Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2018, C. I, s. 230.
[139] Duhâ 93/3.
[140] Mustafa Hocaoğlu–Öznur Hocaoğlu, "Kur'an-Siyer İlişkisi Bağlamında Hz. Peygamber'in Dâvete Başlaması ve Gizli Dâvet Döneminin Mahiyeti", *Akademik Siyer Dergisi*, 3 (Ocak 2021), s. 29.
[142] İbn İshak, a.g.e., C. I, ss. 314-315; İbn Hişâm, a.g.e., C. I, ss. 114-115; İbn Kesîr, a.g.e., C. IV, s. 60.

Hz. Peygamber'de risâletten önce ve sonra bazı nübüvvet alametleri görüldüğü nakledilmektedir. Bu husus İbn Sa'd'ın *et-Tabakat*'ında genişçe yer bulmuştur. Risâletten önce gerçekleşen alametler şunlardır: Bir meleğin Hz. Peygamber'in göğsünü açarak kalbini temizlemesi (şakk-ı sadr), Halime'nin emzirmek için peygamberi yanına alması ve sütten kesilmiş olan develerinin memelerinin sütle dolması, Halime'nin memleketine döndükten sonra peygamberi Ûkâz panayırına götürmesi ve oradaki kâhinin Hz. Peygamber hakkında söyledikleri, bulutun Hz. Peygamber'i takip ederek ona gölge olması, Ebû Tâlib'in yoldayken susaması ve Hz. Peygamber'in toprağa vurarak yerden su çıkarması, Ebû Tâlib Şam'a giderken yol üzerinde Bahîra'nın söyledikleri, Hz. Peygamber'in Meysere ile birlikte Busra'ya gittiğinde oradaki rahibin söyledikleri, yolda yürürken gördüğü taş ve ağaçların onu selamlaması, halalarıyla birlikte putların olduğu yere gitmesi ve derin bir korku hissetmesi, Zeyd b. Amr'ın din arayışına girmesi ve ona Mekke'nin işaret edilmesi, Sakîf kabilesinin yıldız fallarında peygamberin geleceğinin haber verilmesi, Allah (c.c)'ın Hz. Ya'kûb'a Ahmed isimli bir peygamber geleceğini söylemesi, Hacer ve oğlu İsmail'in yolda yürürken karşılaştıkları bir zâtın söyledikleri, putun içinden bir sesin yükselerek peygamberin geleceğini söylemesi, Fâtıma bt. en-Nu'mân isimli bir kadının cininin peygamberin geldiğini söylemesi, Es'ad b. Zürâre'nin peygamberin geleceğine işaret eden rüya görmesi.[143]

Câhiliye dönemine bakıldığında davetin gerekli olduğu apaçık ortadadır. Zaten geçmiş peygamberler de şirkin zirve yaptığı, sapkınlıkların, adaletsizliğin, fuhşiyâtın, zorbalıkların ve ahlaksızlığın had safhada olduğu dönemlerde belli bir topluluğa tevhid inancını aşılamak için Allah tarafından gönderilmişlerdir. Peygamberlerin birçoğu İsrâil oğullarına gönderilmiştir. Onlar tarih boyunca kendilerine gönderilen peygamberlere daima ihanet etmişler ve sapkınlıklarında ısrarcı olmuşlardır. Hz. Peygamber de İsrâil oğullarına gönderilen peygamber sayısının fazlalığına dikkat çekmiştir. İbn Sa'd'ın *et-Tabakat*'ında bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: *"8.000 peygamberden sonra gönderildim. Onlardan 4.000'i Beni İsrâil'dendi."*[144] Hz. Peygamber'in bi'set döneminin başlangıcı da aynı bu şekildedir. Sayılan sebepler peygamberin gerekliliğini ortaya koyan argümanlardır. Ancak Hz.

[143] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, ss. 125-142.
[144] a.g.e., C. I, s. 163.

Peygamber'in kendinden önce gelen peygamberlerden farkı, sadece belli bir topluluğa değil tüm insanlığa gönderilen evrensel bir peygamber olmasıdır. O, peygamberlerin sonuncusu, Hâtemü'n Nebiyyîn'dir. Allah (c.c.) Ahzâb Suresi'nde şöyle buyurmaktadır: *"Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, fakat o Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir."*[145]

Ramazan el-Bûtî İslâm'a davet sürecini dört aşamaya ayırmıştır:

1. Gizli davet dönemi (Üç yıl)
2. Açık Davet Dönemi (Hicrete kadar): Sadece dil ile yapılan ve savaşın olmadığı davet dönemi
3. Savaş başlatanlara karşı yapılan açıktan davet dönemi: (Hudeybiye Antlaşmasına kadar)
4. İslâm'a davetin ilanından sonra buna engel olmak isteyenlere veya İslâm'a girmeye mâni olan müşrik putperestlere karşı verilen savaşla beraber yapılan açık davet dönemi.[146]

A. FERDÎ VE GİZLİ DAVET

Hz. Peygamber'e ilk ayetler nazil olduktan sonra Allah (c.c.), elçisinden kendisine indirilen ayetleri tebyin etmesini ve tüm insanlığı dine davet etmesini istemiştir. Müddessir Suresi'nin ilk ayetleri olan, *"Ey örtünüp bürünen (Peygamber). Kalk da uyar. Rabbini yücelt..."*[148] emri gelince, Hz. Peygamber davet çalışmalarına başlamıştır. Gizli davet aşaması 3 yıl sürmüştür.[149] İlk önce gelen emir, *"En yakın akrabalarını uyar."*[150] şeklinde olmuştur. Yani Allah, elçisinden ilk olarak yakınlarını İslâm'a davet etmesini istemiştir. Hz. Peygamber de bu mesaja riayet ederek doğru, dürüst, kalbi tevhide meyilli kişileri İslâm'a davet etmeye başlamıştır.

Burada bir hususa dikkat etmek gerekir. Allah neden ilk olarak akrabalarını uyar demiştir? Allah'ın böyle emretmesindeki amaç, Hz. Peygamber'i üzmemek ve henüz yeni başlayacak olan davet sürecini sekteye uğratmamaktır. Çünkü eğer Hz. Peygamber daha ilk başlarda açıktan davette bulunup tüm insanlığı İslâm'a davet etseydi

[145] Ahzâb, 33/40.
[146] El-Bûtî, a.g.e., s. 89.
[148] Müddessir, 74/1-2-3.
[149] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 120.
[150] Şuarâ, 26/214.

muhtemeldir ki çoğunluğu putperest olan Arap yarımadasında çok fazla muhalifle karşılaşacaktı. Bu durum Hz. Peygamber'in daha ilk başlarda gücünün kırılmasına ve umutsuzluğa kapılmasına sebebiyet verebilirdi. Ayrıca Hz. Peygamber tevhid inancını reddeden ve atalarının dinlerine sıkı sıkıya bağlı olan putperestlerin bir anda böyle bir hadiseyle yüzleşmelerini istememişti. Burada dikkat çeken başka bir husus da, Hz. Peygamber'in gizli davet metodunu benimsemesinin insanlara ne kadar değer verdiğini gösteren bir metot olmasıdır. Çünkü Rasûlullah bu yolla aslında daveti kabul edenleri ve muhatap olanları korumaya çalışmıştır. Zira davet edilenlerin ve teklifte bulunulanların hayati tehlikelerle karşı karşıya kalma ihtimali bulunmaktadır.

İslam davetinin gizli yürütüldüğü ilk üç yıllık dönemde Müslümanların herhangi bir örgütleşme içerisinde olmadıkları görülmektedir. Zaten sayıları oldukça az olan Müslümanların bu süreçte ana amacı müşriklere karşı birlik oluşturmaktan ziyade, Rasûlullah'ın getirmiş olduğu tevhid inancını benimsemek, putlara tapmanın şirk olduğu gerçeğini, ahirete imanın gerekliliğini, ölümden sonra hesabın varlığını ve Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğunu idrak etmektir. İlk Müslümanlar, bu dönemde insanları gizli bir şekilde tevhid zincirine dâhil etmeye çalışmışlar ve İslâm'ın ilk emri olan namaz ibadetini öğrenmeye gayret göstermişlerdir. Ayrıca Müddessir Suresi'nde geçen maddi ve manevi anlamda temizlenmek, menfaatçilikten uzak durmak, yaşanılan zorluklara karşı sabır göstermek fiilleri de bu süreçte Müslümanlara emredilen hususlardır.[151]

İslâm'ın ilk emri olan namaz, ilk yıllarda gizli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemlerde Müslümanların Mekke şehir merkezinde ibadet etmediklerini, bundan ziyade evlerinde gizli bir biçimde veyahut şehrin dışında müşriklerden uzak yerlerde[152] ibadetlerini yapmışlardır.

Bir gün Saîd b. Zeyd, Ammar b. Yâsir, Habbab b. Eret, Abdullah b. Mes'ûd ve Sa'd b. Ebî Vakkâs namaz kılmak amacıyla bir vadiye doğru yol almışlardı. Onlar vadide namaz kılarken müşriklerden bir grup kendilerini görmüş ve yanlarına yaklaşmışlardı. Namaz kılan bu sahâbîler ile dalga geçmeye başlamışlardı. Müslümanlar

[151] Mehmet Erdem, "İslâm Teşriinin Oluşum Seyri Açısından Vahiy Döneminin Mekke Merhalesi ve Safhaları", *Dini Araştırmalar*, 2006, C. IX, S. XXVI, s. 282.
[152] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 120.

hiç ses çıkarmamışlardı ancak müşriklerin hakaretleri gittikçe artmıştı. Müşriklerin bu ağır hakaretlerine dayanamayan Sa'd b. Ebî Vakkâs yerden bulduğu deve kemiğini eline alarak müşriklerden Abdullah b. Hattal'ın kafasına atarak onu yaralamıştı. Müşriğin kafasından kanlar akmaya başlayınca yanında bulunanlar hiddetlenmişler ve bir anda Müslümanlara saldırmaya başlamışlardır. Böylece bu olay İslâm uğruna tarihte akıtılan ilk kan olmuştur.[153] Hz. Peygamber yaşanılanlardan haberdar olunca Sa'd b. Ebî Vakkas'ı ve beraberindeki Müslümanları tebrik etmiş ancak sabırlı olunması gerektiğini de dile getirmiştir.

Hz. Peygamber'in bu meselede böyle bir tavır takınması dikkate değer bir husustur. Zira daha önce de söylenildiği gibi bu dönemler İslâm'ın henüz yeni yeni ortaya çıktığı, tabiatıyla da tepkilerin fazlaca olduğu bir dönemdir. Böylesine bir ortamda insanların İslâm'ı hemen kabul etmesini beklemek yanlış olacaktır. Bundan dolayı Hz. Peygamber davet aşamasının sekteye uğramasını hiç istememiş ve baskı altında olan Müslümanların daha da büyük zorluklarla karşılaşmasını arzu etmemiştir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber tüm Müslümanlara içinde bulundukları zorlu duruma karşı sabrı ve sükûneti tavsiye etmiştir. Vaktinden önce hareket etmenin doğru olmayacağını, aceleci davranmanın hakikate giden yolu zedeleyeceğini söyleyerek Müslümanları sakinleştirmeye gayret göstermiştir. Bu örnekle görülmektedir ki insan, plan yapmadan, içinde bulunduğu durumu hesaba katmadan ve amacına giden yolda zorluk yaşamadan gayesine ulaşamaz.

B. UMUMİ DAVET

Müddessir Suresi'nin ilk ayetlerinin inişiyle birlikte Hz. Peygamber davet görevini gizlilik esasıyla başlatmıştır. Geçen üç yıllık sürecin ardından *"Sana emredileni açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir!"*[154] emriyle Allah (c.c.), elçisine mesajını açık bir şekilde iletmesini emretmiştir.

İslâm'a davetin bu aşaması en az gizli davet aşaması kadar önem arz etmektedir. Zira artık Hz. Peygamber'e açıktan davet emri verilmiştir. Müşriklerin en büyük çekincesi de aslında budur. Çünkü onlar geçen üç yıllık gizli davet sürecinde kimlerin

[153] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 120; İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 130-131.
[154] Hicr, 15/94.

Müslüman olduğunu görmüşlerdir. Bunu engellemek için de çeşitli baskı ve psikolojik işkence[155] uygulamışlar, ancak muvaffak olamamışlardır. Müslümanlar aylar geçtikçe güçlenmişler ve artık hatırı sayılır bir sayıya ulaşmışlardır.

Hz. Peygamber açıktan İslâm'a davet emrini alınca ilk olarak bu ilahi mesajı Kâbe'de duyurmuştur. Mevdûdî eserinde bu hususa yer vermiş, ancak bu olayda siyer âlimlerinin ve tarihçilerin kesin bir tespitte bulunmadıklarını da dile getirmiştir. Rivayete göre müşriklerden bir adam Kâbe'de namaz kılan bir kişiyi görmüştür. Ona engel olmaya çalışmış ve hakaretlerde bulunmuştur. Hadîs-i şeriflere göre namaz kılan bu kişi Rasûlullah'dır ve hakaretler savuran kişi de Ebû Cehil'dir. Hadiseden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber ilk alenî tebliği herkesin görebileceği bir yer olan Kâbe'de namaz kılarak gerçekleştirmiştir.[156]

Alenî davetin bir diğer safhası aile üyelerini İslâm'a davet şeklinde gerçekleşmiştir. İbnü'l-Esîr'de geçen rivayete göre Hz. Peygamber'e yakın akrabasını uyarma emri gelince bu sorumluluk ona epeyce ağır gelmişti. Bu mükellefiyeti kaldıramayacağını düşünen peygamber hastalanmıştı. Öyle ki Rasûlullah evinden dışarı çıkamıyordu. Onun hasta olduğunu öğrenen halaları yanına gelmişti ve Hz. Peygamber onlara hiçbir rahatsızlığı olmadığını sadece Allah'ın kendisine yakın akrabalarını uyarmasını emrettiğini söylemişti. Halaları Ebû Leheb'in İslâm'a daveti reddedeceğini söylemiş, bu yüzden o hariç diğer akrabalarını çağırması önerisinde bulunmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber akrabalarını evine çağırmıştı. Önce Ebû Leheb söz alarak: *"Bunlar senin amcaların ve amca çocuklarındır. Konuş. Fakat atalarının dininden sapmış olanları da bırak. Şunu bil ki, Araplar senin kavmine asla güç yetiremez. Seni alıp hapsetmek hakkına en çok sahip olanlar senin amcalarındır. Senin bulunduğun husus üzere kalmaya devam etmen onlar için Kureyş'in kollarının diğer Arapların da yardımını alarak sana hücum etmelerinden daha kolaydır. Ben senin getirdiğinden daha kötüsünü, amcalarına karşı getirmiş bir başka kimse görmedim."* demişti. Hz. Peygamber daha hiç konuşmadan Ebû Leheb bu sözleri sarf etmişti. Peygamber yine de ona cevap vermemişti. Ardından Hz. Peygamber başka bir gün

[155] Müşriklerin Müslümanlara uyguladığı psikolojik baskı yöntemleri için bk. Enver Bayram, "Mekke Müşriklerinin Nübüvvet Karşısındaki Tutum ve Davranışları (Mekkî Sureler Bağlamında)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2019, C. VIII, (Ek Sayı 1): 923-933.

[156] Mevdûdî, a.g.e., s. 963.

akrabalarını yeniden evine davet etmişti. Bu sefer sözü alan Rasûlullah şöyle demişti: *"Hamd, Allah'a mahsustur. Ben O'na hamd eder, O'ndan yardım ister, O'na iman eder ve yalnız O'na tevekkül ederim. Şâhitlik ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O birdir ve hiçbir ortağı da yoktur. Kesinlikle biliniz ki, ileriye gönderilen bir gözcü, kendisini görevlendirmiş kimselere karşı asla yalan söylemez. Kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, ben özel olarak sizlere ve genel olarak da bütün insanlara, Allah'ın göndermiş olduğu elçisiyim. Allah'a yemin ederim uyur gibi öleceksiniz ve uyanır gibi öldükten sonra diriltileceksiniz, yaptıklarınızdan kesinlikle hesaba çekileceksiniz; ondan sonra ebedî olarak cennette ya da ebedî olarak cehennemde olursunuz."*[157]

Rasûlullah kendisine gelen emri uygulamak için Safâ tepesine çıkmıştı. Çeşitli ulaklar gönderilmiş ve her kabileden birileri bu tepeye gelerek merakla peygamberin söyleyeceklerine kulak kesilmişti. Herkes toplandıktan sonra Hz. Peygamber onlara şöyle seslenmişti: *"Ey Fihr oğulları, Ey Adiy oğulları, Ey Kusay oğulları, Ey Abdimenaf oğulları, Ey Haşim oğulları… Bu dağın arkasında size saldırmak üzere beklemekte olan büyük bir ordu var desem, sözlerime inanır mısınız?"* Herkes toplu bir ağızdan: "*Şimdiye kadar senin yalan söylediğine tanık olmadık, inanırız."* demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"O halde ben sizi, Allah'ın büyük azabı gelmeden önce uyarmak istiyorum. Siz O'nun azabından canlarınızı kurtarmaya çalışın. Allah katında ben size yardımcı olamam. Kıyamette ancak Allah'tan korkanlar benim akrabam olacaklardır. Başkaları iyi amel ile gelirken, sizin dünyanın vebalini taşıyarak gelmeniz doğru olmayacaktır. Siz o zaman, "ya Muhammed" diye yalvaracaksınız, ama ben çaresizlik içinde sizden yüzümü çevireceğim. Fakat dünyada sizinle kan bağım vardır ve burada size her türlü merhamet ve şefkati göstereceğim."*[158] demişti. Orada hazır bulunanlardan biri de Rasûlullah'ın amcası Ebû Leheb'dir. O yaşadığı müddetçe İslâm'ın ve Müslümanların en büyük düşmanlarından biri olmuştur. Yıllar boyunca Müslümanlara muhalefet ederek İslâm'a ve onun değerlerine küfürler etmiştir. Müşrikler içerisinde Müslümanlara zulmeden, işkence uygulayan ve alçakça planlar yapan başka kişiler de vardır ama Ebû Leheb bunların başını çekmektedir. İşte bu zât

[157] İbnü'l Esîr, a.g.e., C. I, ss. 584-585.
[158] Mevdûdî, a.g.e., ss. 966-967.

herkesin içerisinde *"Ellerin kurusun! Bunun için mi bizi buraya topladın."* demek suretiyle muhalefet etmiştir.[159] Bu hâdisenin akabinde de *"Ebû Leheb'in elleri kurusun, zaten kurudu da."*[160] diye başlayan Tebbet Suresi nâzil olmuştur.

Umumi davet sürecini tabii ki sadece bu üç örnekle açıklamak doğru olmayacaktır. Zira anlatılan bu hadiseler yapılan en büyük seslenişlere birer örnek teşkil etmektedir. Bunların dışında Hz. Peygamber'in bulunduğu her ortamda elinden geldiğince davet çalışmalarını yürüttüğü görülmektedir. Özellikle Ûkâz, Zülmecâz ve Mecenne gibi panayırlar davet çalışmalarının başarıya ulaşması açısından ziyadesiyle önem arz etmektedir. Çünkü bu panayırlarda Arabistan'ın çeşitli yerlerinden gelen Araplarla iletişime geçmek daha kolay olmuştur. Bu panayırlar sayesinde kısa bir zaman diliminde birçok insanla iletişime geçilmiştir. Bunların dışında günlük yaşam içerisinde fazlasıyla önem arz eden çarşı, pazar, Kâbe gibi mekânlar, davet sürecinin yürütüldüğü başka alanlar olarak zikredilebilir. Ayrıca Hz. Peygamber hususi sohbetler ve halka açık toplantılara da tebliğ sürecinin seyri açısından özel bir değer vermiştir. Kısacası Rasûlullah, nefesi ve gücü yettiğince davet çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir. Öyle ki Müslümanlara uygulanan boykot döneminde dahi çalışmalarına ara vermemiş, gizli veya açık bir şekilde tebliğde bulunarak eline geçen her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır.[161]

Şu ana kadar anlatılan hususlarda İslâm'a davet sürecinin nasıl işlediğinden bahsedilmiştir. Öncelikle gizli davet dönemini aydınlatılmaya çalışılmış ve nihayetinde de umumi davet süreci ele alınmıştır. Tüm bu anlatılanlardan hareketle şu söylenebilir ki Allah'ın (c.c.), elçisi Hz. Peygamber'e İslâm'a davet emrini ulaştırmasıyla birlikte Rasûlullah tedricilik ilkesini, yani aşama aşama hareket etme ilkesini merkeze koyarak çalışmalarına başlamıştır. Öncelikle elçisinden yakınlarını uyarmasını istemiş, ardından da açıktan davet emri vermiştir. Tabi ki bu metotta bir anlam aramak gerekmektedir. Zira bu metot davet sürecinin anahtarı niteliğindedir.

---

[159] Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbu'l Eşrâf*, nşr. Suheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, 1.b., Beyrut-Lübnan: Dâru'l Fikr, 1996, C. I, s. 136-137.
[160] Tebbet, 111/1.
[161] İbnü'l Esîr, a.g.e., C. I, s. 604.

Lügatta "bir kimseyi bir şeye aşamalı biçimde yaklaştırmak ve alıştırmak"[162] anlamına gelen tedricilik (merhalecilik) kelimesi davet sürecini en genel anlamda kapsayan terim olmuştur. *"(İnsanları), Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et. Onlarla mücadeleni en güzel (metot) hangisi ise onunla yap."*[163], *" Ehl-i Kitap ile ancak en güzel (metot) hangisi ise onunla mücadele ediniz."*[164] ayetlerinde emredildiği üzere Hz. Peygamber davet sürecini bu ilkeyi esas alarak yürütmüştür. Davet çalışmalarının başlamasıyla birlikte süreç içerisinde Müslüman olanların sayısı günden güne artmıştır. Sayıları yavaş yavaş artan Müslümanların ilahi mesajı anlamaları bu metotla daha mümkün hale gelmiştir. Süreç içerisinde muhataplara yumuşak dille, ürkütülmeden ve sonuç odaklı yaklaşılmıştır. Muhatapların durumu göz önünde bulundurulmuş, İslâm'la ilk tanışmanın ardından kaldırabileceği yükten fazlası kişiye yüklenmemiştir.[165]

Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında her zaman kolaylaştırma yolunu seçtiği görülmektedir. O, hayatını bu prensip üzerine inşa ederek başarıya ulaşmanın metodunu ortaya koymuştur. Bir işi yaparken daima insanların kalbini İslâm'a ısındırma çalışmış ve muhataplarına sıcakkanlılıkla yaklaşmıştır. Rasûlullah'ın bu hususta davranışına örnek olarak Buhârî'de geçen bir hadîs-i şerif'i aktaralım: Rivayete göre Necid kabilesine mensup bir adam bir gün Hz. Peygamber'in yanına gelmişti. Bu adam Rasûlullah'a İslâm'ın ne olduğunu sormuştu. Hz. Peygamber: *"Bir gün ve bir gecede beş vakit namaz."* şeklinde buyurmuştu. O zât: *"Bu namazlardan başka yapmam gereken başka bir şey var mı"* diye sormuştu. Rasûlullah aşama aşama ilerlemeyi göz önünde bulundurarak: *"Hayır, şayet nafile olarak kılmak istersen kılarsın."* demiş ve eklemişti: *"Bir de ramazan orucu var."* Zât yine sormuştu: *"Üzerimde bundan başkası da olacak mı?"* Hz. Peygamber: *"Hayır, istersen nafile oruç tutabilirsin. Yalnız bir de zekât var."* diye yinelemişti. Adam yine: *"Yapmam gereken daha başka bir şey var mı?"* demişti. Rasûlullah: "*Hayır, nafile olarak sadaka vermek istersen verirsin."* şeklinde buyurmuştu. Ardından Necid'li bu adam: *"Vallahi, bundan ne fazla ne de eksik*

[162] Talip Türcan, "Tedrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. XL, s. 265.
[163] Nahl, 16/125.
[164] Ankebût, 29/46.
[165] Hz. Peygamber'in İslâm'a davette izlediği tedricilik metodu ile ilgili olarak bk. Ahmet Önkal, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, 28.b., İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019, ss. 76-186.

bir şey yaparım." diyerek oradan uzaklaşmıştı. Hz. Peygamber de: *"Eğer doğru söylüyorsa kurtuldu gitti."* demişti.[166]

II. İLK MÜSLÜMANLAR

Gizli davet sürecinde Müslüman olan ilk 46 kişi şunlardır: Hz. Hatice, Hz. Ali, Zeyd b. Hârise, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Mus'ab b. Umeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Umeyr b. Ebû Vakkâs, Saîd b. Zeyd, Hâlid b. Saîd, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mes'ûd, Osman b. Maz'un, Ebû Zer el-Ğıfarî, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Erkam b. Ebü'l Erkam, Ümeyne bt. Halef, Habbab b. Eret, Ammar b. Yâsir, Sümeyye, Yâsir, Amr b. Abese, Suheyb-i Rûmî, Âmir b. Fuheyre, Esmâ bt. Ebî Bekir, Selit b. Amr, Hatib b. Amr, Câfer b. Ebî Tâlib, Esmâ bt. Umeys, Ebû Seleme, Ümmü Seleme, Ubeyde b. el-Hâris, Huneys b. Huzâfe, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebia, Ebû Fukeyhe, Habibe bt. Ebî Süfyan, Zinnire, Nehdiyye, Lübeyne, Ümmü Ubeys ve kızı, Hamâme.[167]

A. DEMOGRAFİK DURUM VE KABİLELERİ

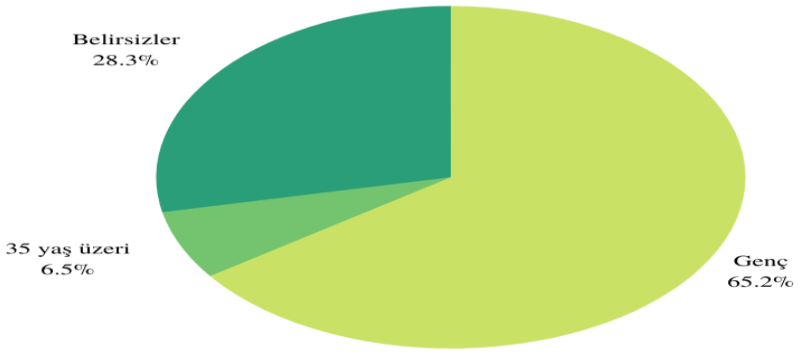
İlk Müslümanların demografik yapısını kavramak, yeni yeni oluşmaya başlayan İslâm toplumunun nasıl bir zeminde meydana geldiğini ve asr-ı saadet sonrasındaki olayları anlayabilmek açısından önem arz etmektedir. Zira bu şahsiyetler, büyüyen İslâm dininin ilk mensupları olduklarından dolayı çoğu konuda ön plana çıkmışlardır.

Yaş bakımından bir sınıflandırma yapıldığında bu zümrenin çoğunluğunu genç yaştaki kimselerin oluşturduğu görülmektedir. Özellikle 15 ila 30 yaşları arasındaki sahabîlerin sayısı oldukça fazladır. 35'in üzerinde sadece üç kişi vardır. Hz. Ebûbekir 38[168], Hz. Hatice 55 ve Ubeyde b. el-Hâris 50 yaşındayken[169]İslâm'la şereflenmişlerdir.

Gençlerin çoğunlukta olması dikkat çeken bir husustur.[170] Zira henüz başlangıç aşamasında olan davet sürecinde genç kimselerin İslam'a girişi, İslâm davasının canlı bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Süreç içerisinde gelen ayetler bu genç sahâbîlerin

[166] Buhârî, "İman", 34.
[167] Abdurrahman Kurt, "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, C. XVIII, S. 2, s. 30.
[168] Algül, a.g.e., C. I, s. 271.
[169] Kurt, a.g.m., s. 31.
[170] Algül, a.g.e., C. I, s. 271.

taze zihinlerine yerleşerek günümüze kadar bozulmaya uğramadan, eksiksiz biçimde intikal etmiştir.

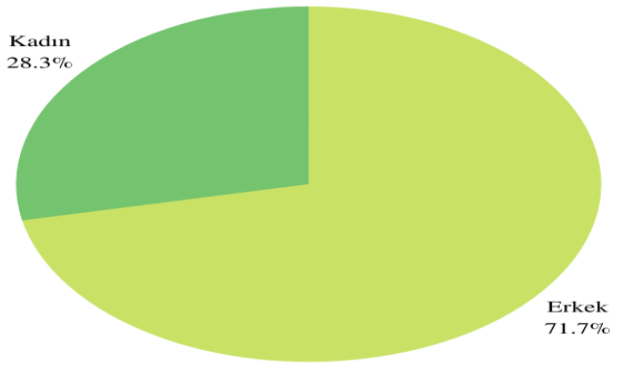

Şekil 1: İlk Müslümanların yaş dağılımı

Konuya psikolojik açıdan yaklaşıldığında görülmektedir ki, genç kimselerin dine yaklaşımı yaşlılara göre daha farklıdır. Genç yaşta yeni öğrenilen bilgilere intibak etmek yaşlılık dönemine kıyasla daha mümkündür. O dönemlerde Mekke'nin ileri gelen gençleri Müslüman olurken, Âs b. Vâil, Ebû Leheb, Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Velid b. Muğîre gibi yaşı ilerlemiş kimseler atalarının dinlerinde diretmişler ve İslâm'ın en büyük düşmanları olmuşlardır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in İslâm'a girme noktasında tereddüt göstermesi de bu hususa örnek olarak verilebilir.[171]

Cinsiyet açısından bakıldığında İlk Müslümanların %72'sini erkekler (33 kişi), %28'ini de kadınlar (13 kişi) oluşturmaktadır. İlk bakıldığında kadınların sayısının çok az olduğu düşünülebilir ancak, o dönemki Arap toplumuna bakıldığında bu oranın gayet yeterli olduğu görülebilir. Çünkü Arap toplumu ataerkil bir yapıya sahiptir.[172] Kadınlar neredeyse her konuda arka planda kalmışlardır. Herhangi bir meselede onlara danışmak ahmaklıktır. Hatta Araplar onların akıl olarak kendilerinden daha düşük seviyede olduklarını bile düşünmüşlerdir. İşte bu açıdan bakıldığında yeni gelen bir dinin ilk mensuplarının %30'a yakınının kadın olması o dönemki toplumsal düzene bir başkaldırı olarak yorumlanabilir.

[171] Kurt, a.g.m., s. 31; Bu hususta iki ayet nâzil olmuştur bk. Kasas, 28/56, Tevbe 9/113.
[172] Algül, a.g.e., C.I, s. 109.

Şekil 2: İlk Müslümanların cinsiyet dağılımı

Câhiliye döneminde birden fazla evlilik çok yaygındır ve aynı zamanda bu hususta herhangi bir sınırlama yoktur. Tek evlilik, yoksulluğun ve güçsüzlüğün sembolüdür. Çok evlilik ise gücün sembolü ve iftihar sebebi olarak görülmektedir. Zengin ve gücü yeten kimseler birden fazla evlilik yapabilmişlerdir. Ancak orta sınıfa mensup veya fakir olan kimseler ya evlenememişler ya da tek bir evlilik yapabilmişlerdir. Meydana gelen savaşlardan dolayı kaybedilen nüfus, çok evlilik yoluyla telâfî edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemlerde müşriklerin gerçekleştirdiği evlilikler de bu doğrultudadır.[173]

Bu sosyal yapının içerisinde yaşayan ilk Müslümanların da evlilikleri olmuştur. Ancak onların İslâm'dan önce ve Mekke döneminde gerçekleştirdikleri evliliklerine yönelik kaynaklarda geniş çaplı malumat bulmak zordur. Tüm bunlara rağmen İslâm'ın ilk yıllarında gerçekleştirilen evliliklere dair az da olsa bazı bilgiler bulunmaktadır. Mesela Esmâ bt. Ebî Bekir'in Mekke döneminde aşere-i mübeşşere'den olan Zübeyr b. Avvâm ile evliliği[174] ve bu evlilik neticesinde Abdullah, Urve, Münzir, Âsım ve Muhâcir isminde beş erkek, Hâdicetü'l- kübrâ, Ümmü'l Hasan ve Âişe adlı üç kızının dünyaya geldiği kaynaklarda geçmektedir.[175] Bunun dışında Rasûlullah peygamberliğinin ilk yıllarında azatlı kölesi Zeyd b. Hârise'yi Ümmü Eymen ile

[173] Cevâd Ali, a.g.e., C. IV, s. 627-643.
[174] İbn Sa'd, a.g.e., C. X, s. 238.
[175] Ali Yardım, "Esmâ bt. Ebûbekir es- Sıddîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.XI, s. 402.

evlendirmiş,[176] bu izdivaç sonucunda da Usame b. Zeyd dünyaya gelmiştir.[177] Ayrıca yine ilk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşere'den olan Saîd b. Zeyd'in bu dönemlerde Hz. Ömer'in kız kardeşi Fâtıma bt. Habbab ile evli olduğu bilinmektedir.[178]

İslâm'da evliliğe dair şu hususu dile getirmek gerekmektedir: Sosyal ilişkiler ve gündelik hayata dair hükümler genel olarak Medine döneminde vahyolunmuştur. Evlilik ile ilgili ayetler de doğal olarak bu dönemde inmeye başlamıştır. *"Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan cariye ile yetinin; bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."*[179] emriyle gücü yetenin birden fazla, gücü yetmeyenin ise tek eşle evlilik yapması tavsiye edilmiştir. Bunun dışında İslâm'da kadına verilen değere yönelik birçok ayet söz konusudur. *"Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir."*[180] ayeti kadının değerini ortaya koyan apaçık örnektir. Hz. Peygamber'in de tek eşliliği önerdiğine dair hadislerinin varlığı bilinmektedir. Ancak tüm bu örneklere rağmen evlilik konusunda İslâm toplumunun yanlış bilgilerle zihninin bulandırıldığı durumlar söz konusudur. Bu hususta bilgiler genellikle oryantalistlerin çalışmaları sonucu ortaya çıkmış safsatalardan ibarettir. Onlar her konuda olduğu gibi bu hususta da yanlış bilgilerle İslâm'a zarar vermekten başka bir amaç gütmemektedirler. Sahabîler, gerek Mekke, gerekse de Medine döneminde yaptıkları evliliklerde ayet ve hadislere riayet etmişler ve onların çizgisinden ayrılmamışlardır.[181]

Mekke toplumu yerleşik hayatı benimseyen kimselerden oluşmaktadır. Dolayısıyla İslâm'ın ilk mensupları da şehirli kimliğe sahiptirler. Yerleşik hayatı

---

[176] İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî Mârifetü's-sahâbe,* thk. Ali Muhammed Muayyid- Âdil Ahmed Abdulmevcud, 2.b., Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2003, C. VII, s. 291.

[177] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-sahâbe,* thk. Ali Muhammed Muayyid- Âdil Ahmed Abdulmevcud, 1.b., Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1995, C. VIII, s. 359.

[178] İbn Hacer, a.g.e., C. VIII, s. 368.

[179] Nisâ, 4/3.

[180] Nisâ, 4/ 129.

[181] Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Acarlıoğlu, "Sahâbîlerin Yaptıkları Evlilikler Bağlamında Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Çok Kadınla Evlilik Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 25:2 (2020): 83-109.

benimsemenin bu kimseler açısından bazı avantajları olmuştur. Öncelikle bedevîler gibi çöllerde göçebe olarak yaşamadıkları için çeşitli ilimlerle uğraşabilmişlerdir. Bu ilimlere örnek olarak şiir, nesir ve hitabet verilebilir.[182] Bu sanatlarda Araplar büyük bir şöhrete sahiptirler. Burada şunu söylemek gerekir ki bu sanatları icra etmek kolay değildir. Zira bunlarla uğraşan kimselerin aklî anlamda yetkin olmaları gerekmektedir. Araplar içerisinde birçok kimsenin bu sanatlarla uğraşıyor olması da toplumun genelinin anlama ve anlatma noktasında becerikli olduklarını göstermektedir. Ayrıca Mekkeliler bedeviler gibi göçebe olarak yaşamadıkları için boş vakit noktasında onlardan daha şanslı olmuşlardır. Dolayısıyla İlk Müslümanlar da hem yerleşik hayatı benimsemenin getirdiği bu vakit zenginliği, hem de aklî anlamda güçlü olmaları sebebiyle Mekke dönemi boyunca inen ayetleri ezberleme, derinlemesine kavrama ve insanlara yeni gelen ayetleri ulaştırma gibi hususlarda avantajlı olmuşlardır denilebilir.

Şehirli olmanın avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. İlk Müslümanlar da bu dezavantajları yaşamışlardır. Yerleşik hayatı benimsemek doğal olarak toplumsal açıdan bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Toplumsal tabakalaşma şehirlerde daha çok ortaya çıkmaktadır. Gerek sosyolojik gerekse de ekonomik anlamda hiyerarşik bir düzen oluşmaktadır. Sosyolojik anlamda köle, hür ve mevâli gibi sınıfların oluşması da toplumsal huzurun sağlanabilmesi açısından güçlükler meydana getirmektedir. İlk Müslümanların da içinde köle kökenli ve fakir kimselerin olduğu[183] düşünüldüğünde bu kimseler için zorlukların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Çünkü bu kimselerin insan olarak herhangi bir değeri ve azat olacak maddi imkânları olmadığından dolayı en büyük güçlükleri onlar yaşamışlardır. Bunun dışında şehirlerde yaşayan kimseleri yakından ilgilendiren yazılı kanun ve hukuk kurallarının olması gerekmektedir. Bu dönemki Mekke idaresine bakıldığında bazı kanun ve hukuki kuralların olduğu söylenebilir ancak bunların şifahen varlığı[184] söz konusudur. Zira hilfü'l fudûl ve hilfü's silah gibi yapılarla birlikte anlaşmazlıkları çözümlemek ve davaları yürütmek amacıyla hakemlere başvurulma durumu olmuştur.[185] Ancak bu hukûkî yapı putperestlerin kontrolünde olduğundan dolayı ilk Müslümanlardan bazıları

[182] Câhiliye'de gerçekleşen ilmî faaliyetler için bk. Zeydân, a.g.e., C. III, s. 11-41.
[183] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 169.
[184] Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 235.
[185] Âdem Arslan, "İslâm Öncesi Cahiliye Dönemi Muhakeme Hukuku", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IX, S. 47, 2016.

bu haklardan yararlanamamışlar ve hak ettikleri muameleyi görmemişlerdir. Mesela bu dönemlerde putperest Arapların ana şiarı *"zalim de olsa, mazlum da olsa, kardeşine yardım et"* şeklindedir. Bundan dolayı kişi suç işlemiş dahi olsa kabilesi tarafından koruma altına alınmıştır.[186] Ancak İslâm'ın ortaya çıkması ve kendine taraftar bulmasıyla birlikte bu işleyiş değişmeye başlamıştır. Câhiliye Arapları bu şiârı unutarak kendi kabilesinden birinin Müslüman olduğunu öğrenince onu dininden vazgeçirmek için her türlü zorbalığa başvurmuşlardır. Örneğin ilk Müslümanlardan olan Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ailesi tarafından işkence görmüş[187] ve o, nihayetinde Bedir Savaşı'nda babasıyla karşı karşıya gelerek onu öldürmüştür.[188]

Mekke nüfusunun neredeyse tamamı Kureyş kabilesine mensuptur. Kureyş, Arabistan yarımadasında büyük bir şöhret sahibidir. Zira Kâbe'ye ev sahipliği yapması, yarımadanın ticaret ağının Mekke üzerinden yürütülmesi ve Mekke halkının çoğunun ticaretle meşgul olması sebebiyle diğer bölgelerdeki insanlarla yakın ilişkiler içerisinde olmaları, statülerini yükselten sebepler olmuştur. Soyu Adnâniler'e dayanan ve Hz. Peygamber'in de mensubu olduğu Kureyş kabilesi on alt kola ayrılmaktadır. Bunlar: Nevfel oğulları, Hâşim oğulları, Esed oğulları, Zühre oğulları, Teym oğulları, Adiy oğulları, Cumah oğulları, Sehm oğulları, Mahzum oğulları ve Abdişems oğulları şeklindedir.[189] İlk Müslümanların da birçoğu Mekke'de ikamet etmelerinden dolayı haliyle Kureyş'e mensuptur.

Hz. Hatice ve Zübeyr b. Avvâm, Esed oğullarındandır. Hz. Ebû Bekir, Suheyb-i Rûmî ve Talha b. Ubeydullah, Teym oğullarına mensuptur. Zeyd b. Hârise, Ali b. Ebî Talib, Câ'fer b. Ebî Tâlib, Ubeyde b. el- Haris, Selit b. Amr ve Hatib b. Amr ise Hâşim oğullarına bağlıdır. Osman b. Affan, Hâlid b. Saîd, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebia, Habibe bt. Ebî Süfyan ise Kureyş'in iki önemli kolundan biri olan Abdüşems oğullarındandır. Habbab b. Eret, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Amr b. Ebî Vakkâs ve Umeyr b. Ebî Vakkâs ise Zühre oğullarındandır. Osman b. Maz'un Cumah oğullarındandır. Ebû Seleme, Ümmü Seleme ve Erkam b. Ebü'l Erkam Mahzum

[186] Arslan, a.g.m., s. 1026.
[187] Kurt, a.g.m., s. 30.
[188] İbn Hacer, a.g.e, C. III, s. 476.
[189] Casim Avcı, "Kureyş (Benî Kureyş), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. XXVI., s. 443.

oğullarına mensuptur. Saîd b. Zeyd Adiy oğullarındandır. Ümeyne bt. Halef, soyunun tam olarak Adnâniler'e mi yoksa Arapların bir diğer önemli soyu olan Kahtâniler'e mi dayandığı bilinmeyen Benî Huzâa'dandır.[190] Ebû Zer, Ğıfâr kabilesine mensuptur. Mus'ab b. Umeyr ise Abdüddâr oğullarındandır. Ebû Ubeyde b. el- Cerrâh Hâris oğullarına mensuptur. Esmâ bt. Umeys Has'amlılar'dandır. Tüm bunların dışında Kureyş ile herhangi bir bağı olmayan Ammar b. Yâsir vardır. O ise Benî Mezhic'dendir.[191]

1. Köleler

İlk Müslümanlar arasında köle kökenli kişiler bulunmaktadır. Ancak bu kimselerin zümre içerisinde azınlığı temsil ettiğini söylemek gerekir. Zira Hz. Peygamber'e iman eden ilk kişilerin çoğu hür ve orta sınıf kesimden kimselerden meydana gelmiştir. Güçlü ve üst kademede bulunan Ebû Leheb ve Ebû Cehil gibi Kureyş'in önde gelenleri Hz. Peygamber'e düşmanca tavır takınmışlardır.[192]

İlk Müslümanlar içerisinde azat edilmiş köleler olduğu gibi azat edilmemiş kölelerin varlığı da söz konusudur. Bunların dışında cariyeler de bulunmaktadır. Azatlı kölelerin sayısı üçtür. Zeyd b. Hârise, Hz. Peygamber'in hem azatlısı hem de evlatlığıdır. Yine Ammar b. Yâsir'in annesi Sümeyye Grek asıllı azat edilmiş bir köledir.[193] Bir diğer isim ise Suheyb-i Rûmî'dir. O da Abdullah b. Cud'an'ın azatlı kölesidir. Azat olmamış kölelerin sayısı beştir. Bilâl-i Habeşi azılı müşriklerden olan Ümeyye b. Halef'in kölesidir.[194] O daha sonra işkence gördüğü dönemlerde Hz. Ebû Bekir tarafından satın alınarak azat edilmiştir.[195] Ammar b. Yâsir, demir ve kılıç ustası olan Habbab b. Eret[196], Ebû Fukeyhe ve Âmir b. Fuheyre, ilk Müslümanlar içerisinde köle kökenli olan sahâbîler olarak gözükmektedir. Cariyelerden de Zinnire, Nehdiyye, Lübeyne, Ümmü Ubeys ve kızı ile Hamâme söylenebilir.

---

[190] Ahmet Önkal, "Huzâa (Benî Huzâa)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. XVIII, s. 431.
[191] Zehebî, a.g.e., C. I, s. 406.
[192] Belâzurî, a.g.e., C. I, s. 136-137.
[193] Kurt, a.g.m., s. 30.
[194] İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî mâ'rifeti'l-ashâb*, thk. Halil Me'mûn Şihâ, 2.b., Beyrut-Lübnan: Dâru'l İlmiyye, 2012, s. 121.
[195] İbnü'l Esîr, a.g.e., C. I, ss. 415-416; İbn Kesîr, a.g.e., C. IV, s. 145; İbn Hacer, a.g.e., C. I, s. 455.
[196] İbnü'l Esîr, a.g.e., C. II, s. 148.

Köle ve mevâlî (azatlı) arasında haklar bakımından bazı farklılıklar bulunmuştur. Mevâlî, sosyal statü açısından toplumun orta sınıfını temsil etmektedir.[197] Onlar köleler gibi alınıp satılamamıştır. Ancak evlilik ve miras konularında da toplumun asıl temsilcileri gibi de muamele görmemişlerdir. Örneğin onların hiçbiri hür bir kadınla evlenememiştir. Ayrıca onların diyeti hür kimsenin diyetinin yarısı kadardır.[198]

Şekil 3: İlk Müslümanların içinde kölelerin oranı

Azat olmuş köleler, azat olmamış köleler ve cariyelerin oranına bakıldığında onların Müslüman zümre içerisinde %28 ila %29'luk alanı kapladığı görülmektedir. Genele göre tespit edilen bu oran, onların azınlığı oluşturduklarını göstermektedir.

Köle ve güçsüz olan bu kimseler müşrikler tarafından her türlü zulme maruz bırakılmışlardır. Bazısı kızgın taşlar altında ezilmek suretiyle, bazısı da göğsüne kırbaçlar yiyerek işkenceye uğramıştır.[199] Bu örnekler gibi daha birçok işkence yöntemi, müşrikler tarafından uzunca bir süre bu güçsüz Müslümanlar üzerinde uygulanmıştır. Müşrikler, kabilesi güçlü olan veya toplum nazarında saygınlığı olan kimselere ise dokunamamışlardır. Zira onlar, bu kimselere işkence uygularlarsa içlerinden güçlü bir kabilenin ayaklanabileceğini biliyorlardı. Bunun olmasını hiç istemeyen Kureyş müşrikleri ilk etapta bu kişilere herhangi bir fiziksel müdahalede bulunmamışlardır.

[197] Algül, a.g.e., C. I, s. 106.
[198] Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 139.
[199] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 120.

Köle olmamasına rağmen ailesi tarafından gerek psikolojik gerekse fiziksel şiddete maruz kalan Müslümanlar da olmuştur. Mesela Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh bu hususta zorluklar yaşayan kimselerden biridir. Babası Abdullah onun İslâm'ı seçtiğini öğrenince çılgına dönmüştür. Önce sözlü şiddet uygulamaya başlamıştır. Ardından tehditlerle Ebû Ubeyde'yi yıldırmaya çalışmıştır ve nihayetinde fiziksel şiddet uygulamaya başlamıştır. Ev hapsi, işkence, aç bırakma gibi zulümlerle onu dininden vazgeçirmeye uğraşmıştır. Bu dönemlerde Hz. Peygamber ashâbına ikinci kez Habeşistan'a hicret için izin vermiştir.[200]

2. Toplumun İleri Gelenleri

Câhiliye dönemi Mekke toplumu her anlamda karışık bir yapıya sahiptir. Birbirinden farklı inançlar, farklı kültürler vs. bir arada yaşamaktadır. Haliyle insanlar arasında statü bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum ilk Müslümanlar için de geçerlidir. Onlardan bazısı aileleri, ekonomik durumları ve yetişme tarzlarıyla toplum içerisinde önde gelen şahsiyetlerden olmuşlardır.[201] Peki bu şahıslar kimlerdir? Bu sahâbîler diğerlerinden neden farklı konumda olmuşlardır? Bu onların şansı mıdır yoksa kendi çabalarıyla mı bu konuma ulaşmışlardır?

Kureyş, Kabe görevlerini yürütmesi ve önemli ticaret yollarını elinde tutması hasebiyle Araplar arasında ayrı bir statüye sahiptir. Ancak bu durum genellikle Mekke dışındaki kabilelerle iletişime geçildiğinde anlaşılabilmiştir. Çünkü Kureyş kendi içerisinde sorunlar yaşayabilmekte ve bunun neticesinde Arapların nazarında hangi konumda olduklarını unutabilmekteydi. İlk Müslümanların da çoğu Kureyş'e mensuptur. Ancak on kola ayrılan Kureyş'in içerisinde de her alt kabile aynı statüye sahip değildir. Bazı kabileler Kâbe görevlerini elinde bulundurmaları ve Kusay döneminde site devleti olan Mekke'nin şekillenmesinde önemli rol oynadıkları için ayrı bir değere sahiptir. Bundan dolayı ilk Müslümanların bazıları kabilelerinin konumu gereği toplum nazarında daha farklı yerde bulunmuşlardır. Mesela Osman b. Affân[202], Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebia[203] ve Hâlid b. Saîd[204] ve Habibe bt. Ebî Süfyan[205] gibi ilk

[200] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 186.
[201] Algül, a.g.e., C. I, s. 271.
[202] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 504.
[203] İbn Hacer, a.g.e., C. VII, s. 74.
[204] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 228.

Müslümanlar Abdişems oğullarına mensuptur. Abdişems oğulları Kureyş'in güçlü ve soylu kabilelerinden biri olduklarından dolayı halk arasında büyük bir saygınlık görmüştür. Onların Kureyş içerisinde ayrı bir konumda bulunması Kusay b. Kilâb'a dayanmaktadır. Onlar Kusay'ın ölümüyle gerçekleşen Ahlâf-Mutayyebûn çekişmesinde başrol oynayan kabilelerden biridir. Bu olay uzun yıllarca sürecek olan Hâşimî ve Emevî soyları arasındaki mücadelenin başlangıcı olmuştur. Böylece Emevî soyu Araplar arasında şöhret kazanmıştır. Ayrıca I. ve II. Ficar Savaşı'nda Kureyş'in liderinin Abdişems oğullarından Harb b. Ümeyye'nin olması[206] onların nüfuzunu arttıran başka bir sebep olmuştur.

Dönemin bir başka güçlü kabilesi Benî Hâşim'dir. Onlar her ne kadar eski güçlerine sahip olamasalar da İslâm'ın ilk yıllarında hala diğer birçok kabileye göre nüfuzlu durumdaydılar. Bizzat Hz. Peygamber dâhil bu kabileye mensup olan Müslümanlar bulunmaktadır. İlk Müslümanlar içerisinde onların sayısı 6'dır. Benî Hâşim'e mensup bu sahabîler, Abdişems oğulları gibi Kureyş içerisinde nüfuzlu olduklarından dolayı müşrikler tarafından köle ve güçsüz kimseler gibi muamele görmemişlerdir. Ayrıca bu hususta Ebû Tâlib'in konumu önemlidir. Zira kendisi Hz. Peygamber'in amcasıdır ve Benî Hâşim'e mensuptur. Ölene kadar Hâşim oğullarının lideri olarak kalmıştır. Zaten bu sebepten dolayı müşrikler isteklerini Hz. Peygamber'e ulaştırmak için öncelikle Ebû Tâlib'in yanına gelmişler ve tekliflerini onun aracılığıyla sunmuşlardır.[207]

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'e yaşça yakın olması, ilk dört Müslümandan biri kabul edilmesi ve ilk dönemlerde gerçekleştirdiği İslâm'a davet faaliyetleri[208] gibi hususlarla ilk Müslümanlar arasında ön plana çıkan kimselerdendir. Hicret esnasında Hz. Peygamber ile birlikte olması, onun değerini Müslümanların gözünde daha da arttıran bir başka neden olarak kabul edilmektedir. Kendisi gizli davetin yürütüldüğü süreçte, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Osman b. Affân, Abdurrahman b. Avf ve Talha b.

[205] İbnü'l Esîr, a.g.e., C. VII, s. 303.
[206] İbrahim Sarıçam, "Harb b. Ümeyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. XVI, s. 112.
[207] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 121.
[208] Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Algül, "Hz. Ebû Bekir'in İslâm'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *İSTEM,* 2003, C. I, S. 1, s. 25-40.

Ubeydullah gibi kişilerin İslâm'a girmesine vesile olmuş[209] ve bu vasıtayla hem Hz. Peygamber'in hem de diğer Müslümanların nazarında ayrı bir değere kavuşmuştur. Onun diğer Müslümanlardan daha faziletli olduğu noktasında Hz. Peygamber'in ve sahabenin birçok sözü bulunmaktadır. Ancak burada hepsi zikredilemeyeceğinden ötürü Nesâi'de geçen İbn Abbas'a ait rivayet ve Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'inde yer alan Abdullah b. Ömer'e ait şu hadîs, Hz. Ebû Bekir'in toplum nazarındaki konumunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır:

"Ebû Bekir'in malının bizi faydalandırdığı kadar hiç kimsenin malı bizi faydalandırmamıştır. Eğer bir dost edinseydim mutlaka Ebû Bekir'i dost edinirdim. Ancak İslâm kardeşliği daha efdaldir."[210]

"Biz Rasûlullah (s.a.v.) zamanında insanları derecelendirir ve şöyle sıralardık: Ümmetin en faziletlisi Ebû Bekir'dir. Sonra Ömer'dir. Sonra Osman'dır. Sonra da Ali'dir. Hz. Peygamber bu sıralamayı işitirdi de bize itiraz etmezdi."[211]

İlk Müslümanlardan bazıları sahip oldukları mal varlıklarıyla diğerlerinden ayrılmıştır. Kimileri bu zenginliği ailesinden almış[212], kimisi de güçlü bir tüccar olduğundan dolayı varlıklı hale gelmiştir. Tüccarlık yapanların hepsi ekonomik olarak aynı seviyede olmamıştır. Ancak bu kimseler en azından asgari seviyede orta sınıfa mensup kişilerdir. Bu sahâbîlere örnek olarak: Hatice bt. Huveylid[213], Osman b. Affân[214], Abdurrahman b. Avf[215], Talha b. Ubeydullah[216] ve Hz. Ebû Bekir[217] verilebilir.

Fiziki özellikleriyle ön plana çıkan sahâbîler de bulunmaktadır. Bu hususta Mus'ab b. Umeyr'in yeri ayrıdır. Zira o, Mekke gençlerinin en yakışıklılarından ve en

[209] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 117.
[210] Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *"Fedâilü's Sahâbe"*, thk. Faruk Hamade, 1.b., Mağrib: Dâru'l Beydâ, 1984, ss. 51-52.
[211] Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Mekke: Mektebetü'l Mekkiyye, 1998, "Sünne", 8.
[212] Kurt, a.g.m., s. 37.
[213] İbn Sa'd, a.g.e., C. X, s. 17.
[214] İbnü'l Esîr, a.g.e., C. III, s. 578.
[215] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 124-125.
[216] Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru â'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut: Müessesetü'r risâle, 1981, C. I, s. 25.
[217] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 117.

güzel giyinenlerinden biridir. Hz. Peygamber Mekke'de ondan daha güzel giyinen ve daha yakışıklı olan kimseyi görmediğini söyleyerek bu yönüne dikkat çekmiştir.[218]

Burada konu gereği sadece Mekke döneminde çeşitli hususlarda öne çıkan sahâbîlerden bahsedilmiştir. Ancak şunu söylemek gerekir ki nübüvvetin ilk yıllarında Müslüman olan bütün şahsiyetler, sadece Mekke döneminde değil aynı zamanda Medine ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde de çoğu konuda toplumu yönlendiren, en önemli görevleri üstlenen ve en büyük acıları çeken kimselerdir. İşte ilk Müslümanlar da bu sebeplerden dolayı hem muhacirin hem de ensarın gözünde her daim farklı konumda olmuşlardır.

B. SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARI

Mekke toplumu sosyal ve ekonomik anlamda hiyerarşik bir düzene sahiptir. Toplumda bu hiyerarşik düzenin oluşması, şehirli olmanın bir gerekliliğidir.[219] Böyle bir toplum içerisinde doğup büyüyen ilk Müslümanlar da, tabiatıyla sosyal ve ekonomik açıdan birbirlerinden farklıdır.

İlk olarak İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ında ilk Müslümanların genç ve zayıf kimselerden oluştuğuna dair şu rivayet üzerine konuya giriş yapalım:

"Rasûlullah hem gizli hem açıktan İslâm'a davet etti. Ona iman edenler çoğalıncaya dek, genç ve zayıf kimseler kendi iradeleriyle Allah'ın davetine icabet ettiler. Mekkeli kâfirler ise Hz. Peygamber'in söylediklerini inkâr etmiyorlardı. Rasûlullah müşriklerin oturdukları yerlerden geçtiği zaman O'na işaret ederek, "Abdülmuttalib'in ailesinin çocuğu gökten haber veriyor." diyorlardı. Allah ilâh edindikleri tanrılarını ayıplayarak küfür üzerine ölen babalarının helak olduklarını zikretmeye başlayınca durum değişti. Böyle olunca da müşrikler Hz. Peygamber'den yüz çevirerek ona düşmanlık etmeye başladılar."[220]

Rivayete bakıldığında Hz. Peygamber'e iman eden ilk kimselerin genç ve zayıf kimselerden oluştuğu hususu konumuz gereği önem teşkil etmektedir. Gerçekten ona

[218] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 703.
[219] Kurt, a.g.m, s. 34.
[220] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 169.

inanan ilk Müslümanların tamamı zayıf ve genç kimseler midir? Yoksa orta ve üst sınıfa mensup kişilerin varlığı söz konusu mudur? Zayıf kimselerden kasıt nedir?

İbn Sa'd' da geçen bu rivayeti bütünüyle yanlış veya doğru kabul etmek, yerinde olmayacaktır. Zira bu husus bakış açısına göre farklılık göstermektedir. Eğer zayıf kimselerden kasıt olarak sadece köle ve cariye kökenliler düşünülürse bu durumda var olan bu rivayeti yanlış olarak kabul etmek gerekmektedir. Çünkü daha önce söylenildiği gibi köle ve cariyeler zümre içerisinde toplamda %28-%29 gibi oranla azınlığı oluşturmaktadır. İlk Müslümanların %71'lik kısmının hür kimselerden müteşekkil olduğu gerçeği de hesaba katılırsa bu durumda rivayeti yanlış kabul etmek gerekir. Ancak zayıf kimselerden kasıt sosyal, ekonomik ve kültürel düzeyde geri kalmış kimseler ise bu durumda zayıf kimselerin sayısı artacaktır. Çünkü ilk Müslümanların içerisinde hür olmasına rağmen sosyal, ekonomik ve kültürel düzeyde ileri seviyede olmayan kimselerin varlığı söz konusudur.

Bu hususta ilk Müslümanlardan biri olan Abdullah b. Mes'ûd ön plana çıkmaktadır. Onun İslâm öncesi hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak İslâm'a girmeden önce Ukbe b. Ebî Muayt'ın hayvan sürülerinde çobanlık yaptığı kaynaklarda geçmektedir.[221] Kendisi yoksul bir aileden geldiği için de ekonomik anlamda iyi durumda değildir. Ayrıca o, câhiliye döneminde toplum içerisinde pek tanınmayan biridir. Bu örnek göz önüne alındığında onun gerek sosyal gerek ekonomik açıdan dönemin Mekke toplumunda güçlü bir şahsiyet olmadığı anlaşılmaktadır.

İlk Müslümanlar arasında zayıf, fakir ve kölelerin çoğunluğu oluşturduğuna dair söylemler vardır. Bu konuya özellikle müsteşrikler ilgi duymuştur. Çünkü onlar bu yolla İslâm'ın temelini zedelemeye ve ilahi mesaja gölge düşürmeye çalışmaktadırlar. Bu hususta kendi kaynaklarımızda da benzer ifadelerin olduğu bir gerçektir. Ancak Müslüman âlimler, müsteşriklerin zıddına bu söylemle İslâm'ın zayıf ve güçsüz kimselerin elinde büyük bir medeniyete dönüştüğünü anlatmaya çalışmaktadırlar.[222] Bu ince çizgi konuya bakış açımızı etkileyen önemli bir noktadır.

---

[221] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 483; Kurt, a.g.m., s. 30; İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. I, s. 114.

[222] Siyer Vakfı, *"İlk Müslümanlar Zayıf ve Köleler miydi?"*, (Erişim Tarihi: 13.05.2022)

İlk Müslümanların sosyal anlamda birbirine yakın kimselerden oluşması döneme geniş perspektiften bakıldığında önemli gözükmektedir. Zira İslâm'ın ilk müntesiplerinin orta sınıfa mensup olması, zümre içerisinde denge unsuru olmuştur.[223] Onlar tabakalar arasında dengeyi sağlayarak bu halleriyle sosyal çatışmaların önüne geçmişlerdir. Henüz yeni ortaya çıkan İslâm toplumunun sosyal statü bakımından şekillenmesinde başrol oynamışlardır.

Denge unsurunun bir diğer önemi, insan psikolojisine olan etkisi olarak yorumlanabilir. İlk Müslümanlar içerisinde Kureyş dışında başka kabilelerden kimselerin bulunması, zümrenin hür, köle, zengin, fakir ve orta sınıfa ait bireyleri bünyesinde barındırması gibi argümanlar İslâm'ın evrensel ve toplumu kuşatan bir din olduğunu gösteren delillerdir. Durum böyleyken yıllar içerisinde insanların İslâm'a olan bakış açılarında değişmelerin olması kaçınılmazdır. Toplumu her anlamda kuşatan bu yeni din, sosyolojik açıdan bakıldığında bazı insanlar için kurtuluş vesilesi olmuştur.[224] Mesela hiyerarşik düzende köle olan kişiler, kendileri gibi kimselerin İslâm'ı seçmiş olması ve eskisinden farklı muamele gördüklerini gözlemlemeleri durumunda Müslüman olmaya daha da yaklaşmış olabilirler. Bu bakış açısıyla bakıldığında görülecektir ki ilk Müslümanların sosyal açıdan heterojen yapıda olmaları sadece birbirlerini değil aynı zamanda tüm toplumu etkileyen önemli bir unsur olmuştur.

İlk Müslümanların çoğunluğunun hür olması da büyük önem taşımaktadır. Çünkü fikrî hürriyete sahip kişiler vicdanî anlamda da hürlerdir. Bu hürriyetlere sahip olan kimseler farklılıkların ne anlam taşıdığını görebilirler. Zengin-fakir ve hür-köle gibi kavramların ortak bir noktada buluşabileceğini anlayabilirler. Bu sayede çatışmacı olmaktan çok birleştirici olurlar. İlk Müslümanlardan hür olanlar bu bilinci kazanabilmişlerdir. Ancak müşriklerden bazıları hür olmalarına rağmen farklılıkların anlamını kavrayamamışlardır. Düşünüldüğünde sadece Hz. Peygamber'i inkâr edenlerin böyle kişiler olduklarını söylemek doğru olmayacaktır. Zira tarih boyunca peygamberleri yalanlayanların çoğu böyledir. Onların soyuyla böbürlenme ve kibirli olma huyları bahsedilen bilincin oluşumuna en büyük engel olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerine üstünlük taslamaya çalışan birçok kabilenin var olduğu

[223] Kurt, a.g.m, s. 38-39.
[224] a.g.m., s. 37.

haber verilmiştir. Bu konuda özellikle Hz. Şuayb, Hz. Nuh, Hz. Salih ve Hz. Hûd peygamberler ön plana çıkmaktadır. Kavmi Hz. Nuh'a: *"Biz seni sadece insan olarak görüyoruz. Sana bizim dar görüşlü alt tabakamızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz…"*[225] demişlerdir. Yine kavmi Hz. Şuayb'a: *"İçimizde seni cidden zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasa seni mutlaka taşlayıp öldürürüz. Sen bizden üstün değilsin."*[226] demiştir.

Hz. Peygamber'in bu noktada diğer peygamberlerle benzer durumları yaşadığı görülmektedir. Zira müşriklerin algısına göre eğer Allah kendilerine bir peygamber gönderecekse bu Hz. Muhammed (s.a.v) olmamalıydı. Çünkü Mekke'de onun dışında daha zengin, daha güçlü ve daha meşhur kimseler bulunmaktaydı. Biri peygamber olacaksa o, kendilerine daha yakın biri olmalıydı. Müşrikler bu konuda şöyle demiştir:

"Ve dediler ki; bu Kur'ân iki şehirden bir büyük adama indirilseydi ya! Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Onların dünya hayatındaki geçimliklerini Biz taksim ettik. Bazısını bazısı üzerine derecelerle yükselttik ki, bir kısmı diğerlerini tutup çalıştırsın. Rabbinin rahmeti, onların toplaya geldikleri maldan daha hayırlıdır."[227]

Müşrikler ayette de belirtildiği üzere kibirli bir yapıya sahiplerdir. Onlar bir köleyle kendilerini eşit görmek istememişlerdir. Gerek yaşantı gerekse kişilik hakları bakımından aynı olmak istememişlerdir. Onlara göre toplumsal hiyerarşi, sosyal hayatın vazgeçilmez unsurudur. İşte böyle bir düşünce yapısında olan müşriklerden de tabiatıyla farklılıkların değerini anlamalarını beklemek yanlış olacaktır.

Hür Müslümanlar, müşriklerin aksine farklılıkların değerini anlayabilmişlerdir. Onlar, Hz. Peygambere ve kendilerinden alt kademede bulunan kimselere böbürlenmemişler, aksine bu tarz davranışları yapmaktan imtina etmişlerdir. Onlar iç huzura ne putperestlikle ne de aile bağlarıyla kavuşmuşlardır. Hakikat karşılarına İslâm ile ortaya çıkmıştır. Onlar İslâm'ın sancağı altında toplanarak yüzyıllar boyunca büyüyecek Müslüman nüfusunun ilk mensupları olarak tarihe geçmişlerdir.

[225] Hûd, 11/27.
[226] Hûd, 11/91.
[227] Zuhrûf, 43/31-32.

Hürlerin başka bir avantajı da özgürce hareket edebilme gücüne sahip olmaları şeklinde düşünülebilir. Bu kimseler kölelerden farklı olarak İslâm adına daha ciddi çalışmalarda bulunabilmişlerdir.[228] Çünkü hür olanların fikir ve vicdan açısından sorumlu oldukları kimse yoktur. Ancak köleler çoğu konuda efendilerine bağlı oldukları için İslâmî faaliyetlere hürler kadar katkıda bulunma imkânı elde edememiş olabilirler. Konuya bu açıdan bakıldığında hürlerin Mekke ve sonrasındaki dönemlerde toplumsal aydınlanmayı sağlayan kimseler oldukları görülebilecektir. Bu noktada şu örnek bahsedilen hususun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır:

Hz. Ebû Bekir (r.a.) câhiliye döneminde toplum tarafından büyük bir saygı görmüştür. Kabilesi Kureyş içerisinde çok güçlü değildir ancak o şahsiyetiyle toplumda öne çıkan bir kişidir. Kendisi Müslüman olduktan sonra zorlu geçen gizli davet sürecinde birçok kişinin İslâm'a girmesine vesile olmuştur. Cennetle müjdelenen sahabîlerin birçoğu, Suheyb, Habbab ve Bilâl gibi kişiler onun vasıtasıyla İslâm'ı seçmiştir.[229] Onun bu kadar çok insana erişebilmesinde birçok faktör söz konusudur. Kültürel açıdan yetkin bir insan olması, toplum nazarında değerli konumda bulunması ve insanlar arasında sözü geçen bir şahsiyet olması gibi sebepler, insanların İslâm'a olan bakış açısını etkilemiştir.[230]

Hz. Ebû Bekir'in bu kimseleri Müslüman yapabilmesinde hür olmasının rolünün büyük olduğu aşikârdır. Özgürce hareket edebilme şansının olması ve bağlı olduğu bir efendisinin olmaması onun için avantaj olarak gözükmektedir. Ancak köle kökenli olan sahâbîler Hz. Ebû Bekir gibi davete bu anlamda yardımcı olamamışlardır. Çünkü onların yapabilecekleri kısıtlıdır ve Hz. Ebû Bekir kadar nüfuzlu değillerdir. Dolayısıyla da bu konuda ellerinden çok bir şey gelmemiş olmasının doğal olduğu düşünülebilir. Onlar Mekke döneminde daha çok İslâmiyet'i öğrenmeye ve ibadetlerini gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunarak dinlerini yaşamaya gayret göstermişlerdir.

---

[228] Algül, a.g.m., s. 25-40.

[229] Ebû Bekir'in davetiyle Müslüman olan sahabîlerin tamamı için bk. İbn Hişâm, a.g.e., C. I, ss. 117-120; İbn Sa'd açık davet süreci başladığı zaman Ebû Bekir, Saîd b. Zeyd ve Osman b. Affân'ın gizli daveti sürdürdüğü, Hz. Ömer, Hz. Hamza ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın alenî davette bulunduklarını söylemektedir. bk. İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 170.

[230] Merzuk Grabus, "Hz. Peygamber Dönemi'nde Hz. Ebû Bekir'in Sahâbe Arasındaki Konumu", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi,* 2021, S. 11, s. 269-286.

İlk Müslümanlar genel itibariyle ekonomik anlamda da birbirine yakın kimselerden oluşmaktadır. Çok zengin kimseler, aynı köle ve cariyelerde olduğu gibi azınlığı oluşturmaktadırlar.[231] Şehirli kimliğine sahip olmaları kültürel anlamda olduğu gibi ekonomik anlamda da bu kimseler için bir avantaj olarak gözükmektedir. Zira zümre içerisinde iktisadi açıdan iyi durumda denilebilecek bu kişiler birçok Mekkelinin meslek edindiği tüccarlık işiyle ilgilenerek, ekonomik anlamda belli bir seviyeye ulaşabilmişlerdir. Onlar sahip oldukları mal varlıklarıyla işkence ve zorluklarla geçen Mekke döneminde, İslâm adına yaptıkları infaklarla değerli bir konumdadırlar. Bu kişilerin tamamının İslâm'a girdiği dönemde ne kadar mal varlığına sahip oldukları bilinmemektedir. Ancak onların bazısının iktisadi açıdan diğer Müslümanlardan farklı olduğu da görülmektedir.

Bu hususta ön plana çıkan ilk sahâbî Hz. Ebû Bekir olmuştur. Tüccar olan Hz. Ebû Bekir[232], Müslüman olduğu yıllarda 40.000 dirhem altına sahiptir.[233] Özellikle kumaş ve elbise ticaretiyle meşgul olmuştur.[234] Mekke dönemi boyunca neredeyse mal varlığının tamamını İslâm'a hizmet amaçlı harcamıştır. Bilhassa güçsüz ve zayıf olan köleler için ciddi meblağlar ödeyerek onları hürriyetine kavuşturmuştur. Bu yolla da köleleri işkencelerden kurtarmayı amaçlamıştır. Bilâl-i Habeşî ve annesi Hamâme, Âmir b. Fuheyre, Ümmü Ubeys, Nehdiyye, Ebû Fukeyhe, Lebibe, Lübeyne, Zinnure, Nezire gibi ilk Müslümanlar bunlardan bazılarıdır.[235]

Zenginliğiyle ön plana çıkan bir başka kişi Hz. Hatice'dir. Kendisi Müslüman olmadan önce Mekke'nin önde gelen tüccarlarındandır.[236] Ticaret amaçlı kervanlar hazırlayarak çeşitli beldelere göndermiştir. Hz. Peygamber ile evliliğinden önce bir antlaşma yapmış ve kölesi Meysere'yi Rasûlullah ile birlikte Şam'a göndermiştir.[237] Ticaretten dönüşte de Hz. Peygamber'e hayran kalarak ona evlilik teklif etmiştir.

---

[231] Kurt, a.g.m., s. 37.
[232] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 117.
[233] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 158; Hz. Ebû Bekir'in hicret esnasında 5.000 dirhem altını bulunduğu rivayet edilmektedir. bk. Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn, *Târihu-l Hulefâ*, nşr. Komisyon, 2.b., Katar: Vezerâtu'l-Evkâf ve'ş Şuûni'l-İslâmiyye, 2013, s. 114.
[234] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî *el-Ma'ârif*, nşr. Servet Ukkaşe, 4.b., Kâhire: Dâru'l Maârif, s. 575; Algül, a.g.e., C. I, s. 237.
[235] Algül, a.g.m., s. 27.
[236] İbn Sa'd, a.g.e., C. X, s. 17.
[237] a.g.e., C. I, s. 107-108-109.

Kendisi güvenilir bir tüccar ve iffetli bir kişi olduğu için dönemin Mekke toplumunda öne çıkan kadınlardandır.

Hz. Osman da ekonomik açıdan çoğu kişiden öndedir. Babası Affân b. Ebi'l As çok zengin biridir. İslâm'dan önce Şam'a ticaret için gitmiş ve orada vefat etmiştir.[238] Yani Hz. Osman zenginliğini babasından almıştır. Hz. Osman Medine döneminde Yahudi bir adamdan satın aldığı su kuyusu ile Müslümanların bu hususstaki sorunlarını çözüme kavuşturmuştur. Ayrıca Tebük Savaşı öncesinde 950 deve ve 50 atı Hz. Peygamber'e teslim ederek İslâm ordusunun hizmetine sunmuştur.[239]

Talha b. Ubeydullah da önde gelen tüccarlardandır. Kumaş ticareti yaparak geçimini sağlamıştır.[240] O da diğer zengin Müslümanlar gibi malını Allah yolunda infak etmekten imtina etmemiştir.

Abdurrahman b. Avf dönemin ileri gelen tüccarlarındandır. Mekke'nin önde gelen iş adamlarından biridir. Vefat ettiğinde geriye 1.000 deve, 3.000 koyun ve 100 at bıraktığı[241] rivayet edilmektedir. Ayrıca Bedir ashâbından hayatta kalanlardan yüz kişiye 400 dinar verilmesini vasiyet ettiği kaynaklarda geçmektedir.[242]

Zübeyr b. Avvâm, hem Mekke hem de Medine döneminin önde gelen zenginlerindendir. Tüccarlık yapmıştır.[243] İbn Sa'd'da Zübeyr b. Avvâm'ın vefat ettiğinde ardında 50.000.000 dirhem altını bıraktığı rivayet edilmektedir.[244]

Hz. Peygamber'in ashabı içerisinde başka meslek gruplarıyla ilgilenenler de bulunmaktadır. Zübeyr b. Avvâm kasaplık ve terzilik işiyle de uğraşmıştır.[245] Ayrıca hanım sahâbîlerden de meslek sahibi olanlar bulunmaktadır. Esmâ bt. Umeys ve Ümmü Seleme debbağ (dericilik) işiyle uğraşmışlardır.[246] İlk Müslümanlar içerisinde çiftçilik yapanlar da bulunmaktadır. Hz. Ebû Bekir, Talha[247], Zübeyr[248] ve Abdurrahman b.

[238] İbn Kuteybe, a.g.e., s. 191.
[239] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 505-506.
[240] İbn Kuteybe, a.g.e., s. 575.
[241] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 127; İbn Abdülberr, a.g.e., s. 422.
[242] İbn Hacer, a.g.e., C. IV, s. 293.
[243] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 272.
[244] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 102.
[245] İbn Kuteybe, a.g.e., s. 575.
[246] İbn Sa'd, a.g.e., C. X, s. 267.
[247] a.g.e., C. III, s. 203.

Avf[249] bu kimselerdendir. Ebû Zer, dokumacılık ve terzilik ile uğraşan biridir.[250] Habbab b. Eret[251] ile Ammar b. Yâsir, inşaatçılık yapmışlardır.[252]

İlk Müslümanların sosyal bağlamda olduğu gibi ekonomik açıdan da orta halli kimselerden müteşekkil olması, denge unsurunun oluşmasına sebebiyet veren diğer önemli bir husus olarak gözükmektedir. Zira bu durum psikolojik açıdan insanları etkileyen önemli bir argümandır. Konuya şu şekilde yaklaşıldığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır:

Eğer ilk Müslümanların geneli ekonomik yönden çok zengin veya çok fakir kimselerden oluşsaydı bu durumda insanların İslâm'a bakış açısı bu denli sıcak olmayabilirdi. Ayrıca bu durum, insanların İslâm'ın tamamen üst sınıf kimselere veya alt kademeye hitap eden bir din olduğunu düşünmelerine sebebiyet verebilirdi. Tüm bunların dışında onlar, bu halleriyle yeni oluşan Müslüman toplumunun sosyal anlamda tabakalaşmasının önüne geçmiştir. Konuya bu şekilde yaklaşıldığında denge unsurunun önemi daha iyi anlaşılabilir.

Kısacası ilk Müslümanlar içerisinde sosyal ve ekonomik anlamda orta halli olan kimseler, İslâm'ın ilk dönemlerinde çoğu hususta taşıyıcı rolü üstlenmişlerdir. Köleler ve cariyeler, statüleri gereği ilk etapta bu noktada geri planda kalmışlardır. Onlar ilerleyen süreçte sosyal hayatta çeşitli misyonlar edinerek büyüyen İslâm dinine katkıda bulunmuşlardır.

C. KÜLTÜREL DURUMLARI

Hz. Peygamber'in hitapta bulunduğu ilk çevre, çöl hayatını benimseyen Araplardan meydana gelmiştir. Bundan dolayı çöl şartlarına uygun bir hayat sürmeye çalışan Araplar genel olarak işlerine yarayabilecek ritüellerle ilgilenmişlerdir.[253] İlim ve felsefeyle ilgilenen kişi sayısı çok fazla olmamıştır. Ancak daha önce söylenildiği gibi

---

[248] Hz. Ömer Akik vadisinden ve Hz. Ebû Bekir ise Cürf vadisinden Zübeyr b. Avvâm'a toprak vermişlerdir. Belâzurî, Fütuhu'l Buldân, s. 31; Azizova, a.g.e., s. 141.

[249] Abdurrahman b. Avf'ın Cürf vadisinde arazilerinin bulunduğu rivayet edilmektedir. Zehebî, a.g.e., C. I, s. 92; Ayrıca onun kumaş ticareti yaptığı söylenmektedir. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 575.

[250] Ümmü Talk Ebû Zer'in evine gittiğinde iki adet sopayla yün eğirdiğini söylemiştir. Zehebî, a.g.e. C. II, s. 74.

[251] Buhârî "Merdâ", 19.

[252] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 231.

[253] Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 179.

şehirli kimliğe sahip bazı bireylerde az da olsa ilimle ilgilenenlerin olduğu görülmektedir.

İbn Hazm'ın *Cemhere* isimli eserinde Hz. Ömer'den rivayetle dönemin Arap toplumunda ensâb konusunda en bilgili kimselerin Hz. Ebû Bekir[254] ile birlikte Ebû Cehm b. Huzeyfe el-Adevî ve Cübeyr b. Mut'im'in[255] olduğu rivayet edilmektedir. Ayrıca o, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin de bu konuyu bildiklerini zikretmektedir. Bunun dışında Hz. Peygamber'in Hassan b. Sâbit'e, Kureyş nesebi hakkında bilgiye ihtiyaç duyması durumunda Hz. Ebû Bekir'e gitmesini emrettiğini ve bu hadiseyle de ensâb ilminin yararsız bir ilim olduğu şeklindeki rivayetin Hz. Peygamber'e ait olamayacağını ifade etmiştir.[256] *el-Mufassal*'da Âkil b. Ebî Tâlib'in dönemin önde gelen nesep bilginlerinden olduğu ve Medine döneminde ashaba bu hususta ders verdiği zikredilmektedir.[257]

Hz. Peygamber Mekke'de davet çalışmaları yürütürken önce Kureyşliler olmak üzere tüm kabilelere isimleriyle hitap etmiştir. Kâbe'ye hac ve umre amaçlı gelen Araplara da İslâm'ı anlatırken yanında her daim ensâb bilgisiyle meşhur olan Hz. Ebû Bekir'i bulundurmuştur.[258]

Hz. Hatice ilk Müslümanlar içerisinde çeşitli yönleriyle ön plana çıkan kimsedir. Câhiliye döneminde dahi, toplum içinde önde gelen hanımlardan olan Hz. Hatice, Mekke'de üstün ahlâkıyla tanınan biri olmuştur. İffetli bir hanım olan Hz. Hatice, İslâm öncesi "Tâhire" lakabıyla çağırılmıştır.[259] Abdullah b. Mes'ûd Mekke'ye ticaret amaçlı gittiğinde Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hz. Hatice'yi Kâbe'de ibadet ederken gördüğünü ve Hz. Hatice'nin o esnada tesettürlü olduğunu söylemektedir.[260]

Şiir, câhiliye döneminde olduğu gibi Hz. Peygamber'in risalet döneminde de sahâbe arasında çokça ilgi gören bir sanat dalı olmuştur. Hz. Peygamber şiiri

[254] Cevâd Ali, a.g.e., C. VIII, s. 329-330.
[255] Hz. Ebû Bekir'in ensâb ilminde Cübeyr b. Mut'im'in hocası olduğu rivayet edilmektedir. bk. İbn Hacer, a.g.e., C. I, s. 571; Süyûtî, a.g.e., s. 118.
[256] İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 1.b., Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1983, s. 5.
[257] Cevad Ali, a.g.e., C. VIII, s. 331-332.
[258] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 117; İbn Hibbân, a.g.e., s. 68; Algül, a.g.m., s. 27.
[259] Zehebî, a.g.e, C. II, s. 111.
[260] Zehebî, a.g.e., C. I, s. 463.

yasaklamamış, onu ıslah ederek İslâm'a uygun hale getirmiştir.[261] İlk Müslümanlar içerisinde şiir konusunda en meşhur olanlar, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'dir.[262] Ayrıca yine sâbikûndan olan Ümmü Seleme de şiire ilgi duyan bir başka kimsedir.[263] Osman b. Maz'un'un Ümeyye b. Halef'e yönelik Müslümanlara yaptığı işkencelerinden dolayı şiir yazması da onun şair kimliğinin olduğuna delil olarak gösterilebilir.[264]

İlk Müslümanlar içerisinde müfessirliğiyle ön plana çıkan sahabîler bulunmaktadır. Bunlar: Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd şeklindedir.[265] Ayrıca Abdullah b. Mes'ûd'un Mekke'de Hz. Peygamber'den sonra açıktan Kur'ân okuyan ilk kişi olduğu rivayet edilmektedir.[266]

Hadis ilmi de birçok sahâbî tarafından ilgi görmüştür. Bu hususta bazı sahâbîler ön plana çıkmaktadır. İslâmî literatürde en çok hadis rivayet eden sahâbîlere "Muksirûn" denilmiştir. Bu kimseler içerisinde ilk Müslümanlardan kimse bulunmamaktadır. Ancak "Mukıllûn" denilen ve az sayıda hadis rivayet eden sahabîler içerisinde sâbikûndan olanlara rastlanılmaktadır. Mukıllûn içerisinde ilk sırada Abdullah b. Mes'ûd yer almaktadır. O, Hz. Peygamber'den 848 hadis rivayet etmiştir.[267] Onun dışında sâbikûndan olup aynı zamanda Mukıllûn olan sahabîler şunlardır: Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Saîd b. Zeyd, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Ümmü Seleme, Hz. Ebû Zer, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Ammar b. Yâsir, Hz. Esmâ bt. Ebî Bekir, Hz. Bilâl, Hz. Habbab, Hz. Suheyb ve Hz. Ebû Ubeyde.[268]

Belâzurî'de İslâm'ın yeni geldiği dönemde Kureyş içerisinde sadece 17 kişinin okuma yazma bildiği rivayet edilmektedir. Bu 17 kişinin de birçoğu aynı zamanda Hz.

---

[261] Mehmet Yalar, *"İslâmi Arap Şiiri ve Hz. Peygamber"*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, C. XVIII, S. 1, s. 68-69-72.

[262] Osman Nedim Yektar, *"Câhiliye Şiirinden Sonra Sahâbe Şiirinin Rolü"*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, C. XIX, S. 2, s. 225.

[263] Hamidullah, a.g.e., C. II, s. 565.

[264] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 154.

[265] Nurettin Turgay, "Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2008, C. VI, S. 14, s. 38.

[266] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 144; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Târihu't-Taberî*, 2.b., Kâhire: Daru'l Marife, ts. C. II, s. 334.

[267] Zehebî, a.g.e., C. I, s. 462.

[268] Muksirûn hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Karataş, "Muksirûn ve Hadis Sayıları", *Kur'ân Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1999, C. XXXV, S. 4, s. 83-100; Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Karataş, "Mukıllûn ve Hadis Sayıları", *Diyanet İlmi Dergi*, 2001, C. XXXVII, S. 2, s. 109-128.

Peygamber'in vahiy kâtiplerindendir. Bu kişilerin isimleri tek tek zikredilmeyecektir. Ancak rivayete göre ilk Müslümanlardan okuma-yazma bilenler şunlardır: Hz. Osman, Hz. Ali, Ebu Ubeyde b. el- Cerrâh, Ebû Seleme, Talha b. Ubeydullah, Halid b. Saîd, Hatib b. Amr ve Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebia.[269] Burada Ümmü Seleme'nin de adı geçmektedir ancak onun sadece okuma bildiği ve yazmayı bilmediği rivayet edilmektedir.[270] Bu rivayette Hz. Ebû Bekir'in ismi geçmemektedir. Ancak onun ensâb ilminde meşhur olmasına dayanarak okuma-yazma bildiği varsayılabilir.

Açıkçası Belâzurî'nin yaptığı bu tespitin güvenirliliği zayıf gibi durmaktadır. Zira listeye bakıldığında Hz. Ebû Bekir gibi ensâb ilmine oldukça vâkıf birinin ismi geçmemektedir. Mekke'nin önde gelen şahsiyetlerinden olan Nâdir b. Hâris, Ümeyye b. Ebî Salt, Velid b. Muğîre, Ebû Leheb ve Ebû Cehil gibilerinin isimleri zikredilmemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Mekke döneminde inen ayetlerin yazılması için birçok vahiy kâtibi görevlendirdiği bilinmektedir. Bu vahiy kâtiplerinin okuma-yazmayı bilmemesi gibi bir durum da söz konusu olamayacaktır. İşte tüm bu sebepler rivayete olan güvenirliği düşürmektedir.

Eğer Belâzurî'nin rivayeti kabul edilecek olursa, bu durumda ilk Müslümanlar içerisinde 8 kişinin okuma-yazmayı bildiği tespit edilmektedir. Ümmü Seleme sadece okumayı bildiği ve yazmayı bilmediğinden dolayı hariç tutulursa bu durumda ilk Müslümanların yaklaşık %17'sinin okuma ve yazmayı bildiği ortaya çıkmaktadır. Tüm bunların dışında eğer o dönemde Mekke'de sadece 17 kişi okuma-yazmayı biliyorsa bu durumda grubun %47'si ilk Müslümanlardan oluşuyor demektir.

Birinci Akabe Biatı'ndan sonra Medine'ye İslâm'la şereflenerek dönen Müslümanlardan Muâz b. Afra[271] ve Rafî b. Mâlik[272] Hz. Peygamber'e bir mektup yazmışlardır. Bu mektupta kendilerine İslâm'ı öğretecek, namaz kıldıracak ve Kur'ân okuyacak birini talep etmişlerdir. Hz. Peygamber bu konuda Mus'ab b. Umeyr'i görevlendirmiştir.[273] Mus'ab b. Umeyr, o döneme kadar inen ayetleri iyi hıfz etmiştir.

[269] Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Fütûhu'l Buldân*, tsh. Abdullah Enîs et-Tabba-Ömer Enîs et-Tabba, Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l Maarif, 1987, s. 660.
[270] a.g.e., s. 662.
[271] İbnü'l Esîr, a.g.e., C. V, s. 191; İbn Hacer, a.g.e., C. VI, s. 110.
[272] İbn Hacer, a.g.e., C. II, s. 369; İbn Abdülberr, a.g.e., s. 259.
[273] İbn Hacer, a.g.e., C. VI, s. 98; İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 109-110.

Mus'ab, Medine'ye vardığında Akabe'de Müslüman olan Esad b. Zürâre'nin evine yerleşmiştir.[274] Bu vakitten sonra onunla birlikte kapı kapı gezerek insanları İslâm'a çağırmaya başlamışlardır. Eğitimli biri olan Mus'ab, muhataplarına nazik bir biçimde yaklaşarak davet çalışmalarında bulunmuştur. Özellikle Sa'd b. Muâz ve Üseyd b. Hudayr'ın Müslüman olmasıyla birlikte Medineliler akın akın İslâm'a girmeye başlamışlardır. Sa'd'ın Müslüman olduğu gün, Abdüeşhel oğulları tamamen iman etmiştir.[275] Mus'ab b. Umeyr, hac mevsimi geldiğinde Medineliler ile birlikte Mekke'ye gelmiştir. Medine'de yaptığı faaliyetleri Hz. Peygamber'e tek tek anlatmıştır. Medine'nin eğitim açısından belli bir seviyeye ulaşması onun eliyle gerçekleşmiştir. Medine onun vasıtasıyla hicrete uygun hale gelmiştir. Müslümanlar ona "Mus'abu'l Hayr" demiştir.[276] Ayrıca Mus'ab b. Umeyr Medine'de ilk cuma namazını kıldıran kişi olmuştur.[277]

Necranlılar, Hz. Peygamber'den kendilerine dini öğretecek güvenilir birinin gönderilmesini istemişti. Rasulullah bu görev için Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı vazifelendirmişti. Hz. Peygamber, *"Her ümmetin bir emini vardır; bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır"* [278] diyerek onu Necran'a göndermişti.[279] Bu olaydan sonra Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, "Emînü'l-ümme"[280] lakabıyla çağırılmaya başlanmıştır.

Medine'ye hicret esnasında Sürâka b. Mâlik'e emannâme verilmişti.[281] Hz. Peygamber emannâmenin yazılması görevini Hz. Ebû Bekir'in azatlı kölesi Âmir b. Fuheyre'ye vermişti.[282] Bu rivayetten anlaşılıyor ki Âmir, çoban ve azatlı bir köle olmasına karşın Mekke'de sayıları çok az olan okuma yazma bilen kimseler arasındadır.

Ebû Zer el-Ğıfârî ömrü boyunca yoksul kimselerin koruyucusu olmuştur. İşlediği bir kusurdan ötürü kendisini affetmesini istediği Bilâl-i Habeşî'nin ayağının altına yüzünü koyacak kadar erdemli bir şahsiyettir.[283] Bir hizmetçiyle aynı elbiseyi

[274] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 110.
[275] İbn Hişâm, a.g.e., C. II, s. 31-32.
[276] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 107-108-109.
[277] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 110; İbn Abdülberr, a.g.e., s. 703.
[278] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 823.
[279] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 381.
[280] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 823.
[281] İbn Hacer, a.g.e., C. III, s. 35.
[282] Buhârî "Menâkıbu'l Ensar", 45.
[283] Hz. Peygamber'in bu hususta ki hadîs-i şerifi için bk. Buhârî, "İman", 22.

giyecek ve aynı yemekten yiyecek kadar alçak gönüllü bir kimsedir. Tüm bunların dışında şecaati, doğruluğu ve açık kalpliliğiyle öne çıkan bir sahâbî olmuştur.

Esmâ bt. Ebî Bekir, Hz. Peygamber'in hadislerinden bir kısmını kendinden sonrakilere aktararak ilim dünyası açısından önemli rol oynamıştır. Sâbikûndan oluşunun[284] yanı sıra Rasûlullah'a çok yakın bir akraba çevresi olması ve uzun bir süre yaşaması gibi hususiyetler, onun zamanla kültürel açıdan daha da gelişmesine katkı sağlamıştır.

Esmâ bt. Umeys'in rüya yorumlamada yetenekli biri olduğu ve Hz. Ömer'in bazen bu hususta onun görüşünü başvurduğu rivayet edilmektedir.[285] Eşi Ca'fer-i Tayyâr[286] şehit olduğu vakit onun ölüm haberini Hz. Peygamber'e bizzat kendi haber vermiştir. Esmâ bt. Umeys o vakte kadar kırk deri tabakladığını söylemektedir.[287] Rivayete bakılırsa onun dericilikle uğraştığı görülmektedir.

Ümmü Seleme, ilminden dolayı ön plana çıkan kadın sahâbîlerden biridir. Onun ilme merakı olduğu bir gerçektir. Zira bu sebeple Hz. Peygamber'e birçok konuda danışmış ve öğrendiklerini kendinden sonrakilere aktarmıştır. Gusül abdesti alırken saç örgüsünü çözmeye gerek olmadığı, kadınların da erkekler gibi ihtilâm olabildiği, kişinin kendi evlatları için yaptığı harcamalardan ötürü sevap kazanabileceği gibi hususları rivayet etmesinden dolayı ilim dünyasına olan katkısı önemli gözükmektedir. Kadın sahabîler arasında ilmiyle ön planda yer alan Ümmü Seleme, Esmâ bt. Umeys gibi uzunca bir süre yaşadığı için ömrü boyunca Müslümanların sorularını cevaplandırmaya çalışmış ve görüşleriyle kendinden sonrakilere yol gösterici olmuştur.[288]

Saîd b. Zeyd tevazusuyla dikkate değer bir sahâbî olmuştur. Bir gün Muğîre b. Şu'be ile beraberken yanlarına bir adam gelmişti. Bu adam Hz. Ali hakkında ileri geri konuşmaya başlamıştı. Bunu duyan Saîd b. Zeyd hiddetlenerek Hz. Peygamber'in on

[284] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 858; İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 118.
[285] İbn Hacer, a.g.e., C. VIII, s. 16.
[286] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 809.
[287] İbn Sa'd, a.g.e., C. X, s. 267.
[288] M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Seleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. XXXXII, s. 329.

kişiyi cennetle müjdelediğini söylemişti. Dokuz kişinin adını saymıştı ama kendi ismini zikretmemişti.[289]

D. İSLÂM'A GİRİŞLERİ

İlk Müslümanların İslâm öncesi yaşantılarına ve inançlarına dair klasik kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak buna rağmen onlardan bazısının putperestliğe inanmadığı bilgisi klasik kaynaklarda geçmektedir.

İbn Sa'd'da rivayet edildiğine göre Osman b. Maz'ûn Müslüman olmadan önce kendine içkiyi haram kılmıştır. Hatta içkiyle alakalı olarak şöyle söylediği rivayet edilmektedir: *"Aklımı başımdan alan, benle aynı seviyede olmasa da benim halime gülen ve kızımı istemediğim kişiyle evlendirmeme sebep olan içkiyi asla içmem."*[290]

Saîd b. Zeyd'in babası Zeyd b. Amr b. Nufeyl'dir.[291] Zeyd daha önce anlatıldığı üzere hanîflik inancına mensuptur. Çeşitli arayışlarda bulunmuş, Hristiyanlık ve Yahudilik inançlarını araştırmıştır. Yine İbn Sa'd'da geçen rivayete göre Zeyd, putlara ömrü boyunca tapmamış ve onlar için kesilen kurbandan yememiştir.[292] Rivayete bakıldığında Saîd b. Zeyd'in ailesinin putperestliğe karşı tutumu açıktır. Buradan onun da putperestliğe meyletmediği sonucu çıkarılabilir.

Amr b. Abese câhiliye döneminde putlara tapmaktan nefret etmiştir. Bazı zamanlarda ehl-i kitap hakkında araştırmalar yapmıştır. Yine bir gün putlar hakkında konuşurken birisi ona Mekke'de onunla aynı fikirde olan birinin varlığından söz etmiştir. Amr duyduklarından sonra hemen Mekke'ye gelerek İslâm'a girmiştir.[293]

Ebû Zer el-Ğıfârî kabilesi gibi putlara tapmamış ve onlardan nefret etmiştir. Onun asıl adı Büreyr'dir.[294] Ancak Ebû Zer künyesiyle meşhur olmuştur. Mekke'de kendisiyle aynı fikirde olan birinin var olduğunu öğrenince hemen oraya gitmiş ve

[289] Ebû Dâvud, "Sünne", 9.
[290] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 365.
[291] İbnü'l Esîr, a.g.e., C. III, s. 87; İbn Abdülberr, a.g.e., s. 319.
[292] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 352-353.
[293] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 574-576.
[294] İbn Sa'd, a.g.e., C. IV, s. 205.

Müslüman olmuştur.[295] Kendi ifadesine göre Müslüman olmadan 3 yıl öncesinde Allah'a ibadet etmeye başlamıştır.[296]

Habibe bt. Ebî Süfyan Müslüman olmadan önce putlara tapmamıştır. Ubeydullah b. Cahş ile evlenmiş ve kocası gibi Hristiyanlığı kabul etmiştir. Daha sonra kocasıyla birlikte Müslümanlığı kabul etmiştir. Müşriklerin baskıları sonucu Habeşistan'a göç eden Ümmü Habîbe, daha sonra Ubeydullah'ın ölmesinin ardından Hz. Peygamber ile evlenmiştir.[297]

İslâm'a giren ilk kişi Hatice b. Huveylid'dir. Onun lakabı "Ümmü Hind" dir.[298] Hz. Peygamber'in hem ilk eşi olma hem de ilk Müslüman olma şerefine nail olmuştur. Rasûlullah Cebrâil ile olan karşılaşmasını ilk olarak Hz. Hatice'yle paylaşmıştır. Hz. Hatice Rasulullah ilk ayetleri aldıktan sonra eve gelince ona çok merak ettiğini hatta elçilerini onu araması için Mekke dağlarına gönderdiğini söylemiştir. Hz. Peygamber yaşadıklarını anlattıktan sonra Hz. Hatice *"Ey amcamın oğlu! Seni müjdelerim. Sakin ol. Muhakkak ben senin bu ümmet için bir nebî olmanı umuyorum."*[299] diyerek Rasûlullah'ı sakinleştirmeye çalışmıştır. Hz. Hatice Müslüman olmasıyla beraber öyle değerli biri haline gelmiştir ki Allah (c.c.) Cebrâil vasıtasıyla ona selam göndermiştir.[300]

Hz. Ali (r.a.) İslâm'ı ilk kabul edenlerden biri olmuştur. İbn Abdülberr eserinde İbn İshak'ın Hz. Ali'nin ilk Müslüman olan kişi olduğu rivayetine yer vermektedir.[301] İbn İshak ayrıca Hz. Ali'nin Hz. Peygamber ile ilk namaz kılan kişi olduğunu söylemektedir.[302] Kaynaklarda genellikle onun 9-10 yaşlarında Müslüman olduğu bilgisi yer almaktadır. İlk Müslümanlar içerisinde ondan daha genç olan bir kimsenin olmaması kuvvetle muhtemeldir. Hz. Ali ilk dönemlerde yaşı gereği İslâm'a davet çalışmalarında etkin bir rol oynayamamıştır. Ancak küçük yaştan itibaren Hz.

[295] a.g.e., C. IV, s. 209.
[296] a.g.e., C. IV, s. 206.
[297] a.g.e., C. X, s. 94-98; İbnü'l Esîr, a.g.e., C. VII, s. 303-304.
[298] İbn Sa'd, a.g.e., C. X., s. 16.
[299] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 111.
[300] a.g.e., C. I., s. 113.
[301] a.g.e., C. I, s. 115; İbn Abdülberr, a.g.e., s. 527.
[302] Ayrıca Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile birlikte namaz kılmak amacıyla Mekke vadilerine gittiği ve orada kendilerini gören Ebû Tâlib'i İslâm'a davet ettiği rivayet edilmektedir. bk. İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 115-116; Ayrıca Hz. Ali'nin herkesten yedi yıl önce namaz kılmaya başladığı rivayet edilmektedir. Ali b. Medinî bu rivayetin zayıf olduğunu söylemektedir. İbn Hibbân'a göre bu hadis sikât (güvenilir)'tır ancak İbn Kesîr bu hadisi münker (zayıf) olarak görmektedir. bk. İbn Kesîr, a.g.e., C. IV, s. 66-67.

Peygamber'in yanında bulunması ve onun tedrisatından geçerek büyümesi hasebiyle yıllar geçtikçe toplumda daha etkin rol üstlenmiştir.

Rasûlullah'ın azatlı kölesi Zeyd b. Hârise de ilk iman edenlerdendir. Hz. Hatice, Hakîm b. Hizam'dan Şam'a gidip kendisine bir köle satın almasını istemiştir. Hakîm, Şam'dan döndüğünde Hz. Hatice'ye iki tane köle sunmuş ve o da Zeyd b. Hârise'yi seçmiştir.[303] Hz. Zeyd'in Hz. Ali'den sonra Müslüman olan ve namaz kılan ikinci kişi olduğu rivayet edilmektedir.[304] Ayrıca birçok kaynakta onun Hz. Peygamber'den 10 veya 20 yaş küçük olduğu söylenmektedir.[305] Zeyd b. Hârise'nin Müslüman olduktan sonraki yaşantısına dair kaynaklarda yeterli malumat bulunmamaktadır. Ancak Zeyd, bazı olaylarda Hz. Peygamber'in yanında görülebilmektedir.[306]

Hz. Peygamber gizli bir şekilde davet çalışmalarına başlamıştı. Fakat Kureyş müşrikleri Hz. Peygamber'in çalışmalarından haberdar olmuştu. Bu sıralarda Hz. Ebû Bekir Yemen seyahatinden yeni dönmüştü. Ebû Cehil, Ukbe b. Ebî Muayt ve beraberindekiler Hz. Ebû Bekir'e hoş geldin demek amacıyla yanına gitmişlerdi. Hz. Ebû Bekir bir süredir Mekke'de olmadığından dolayı yokluğunda neler yaşandığını onlara sormuştu. Kureyş'in ileri gelenleri Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberlik iddiasında bulunduğunu söyleyerek durumu ona bildirmişlerdi. Hz. Ebû Bekir hemen Rasûlullah'ın yanına giderek söylenenler hakkında bilgi edinmek istemişti. Hz. Peygamber yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir'e *"Ey Ebû Bekir! Ben sana ve bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamberim. Şehadet getir. Seni bir olan Allah'a inanmaya davet ediyorum."* demişti.[307] Hz. Ebû Bekir hiçbir şüpheye düşmeden anında Rasûlullah'ın söylediklerini onaylayarak iman etmişti. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ebû Bekir dışında kimi İslâm'a davet ettiysem bir duraksama gösterdi. Tereddüt ve şaşkınlık yaşadı. Ancak Ebû Bekir ne bir duraksama ne de tereddüt gösterdi."*[308]

Buhârî' de yer alan rivayette Ammar b. Yâsir şöyle söylemektedir: *"Ben Allah Rasûlünü ilk gördüğümde onun beraberinde ilk Müslüman olarak 5 köle, 2 kadın ve bir*

[303] Köksal, a.g.e., s. 101.
[304] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 116. Ayrıca Zeyd'in ilk Müslüman olduğu da rivayet edilmektedir bk. Zehebî, a.g.e., C. I, s. 224; İbn Abdülberr, a.g.e., s. 287; İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 42.
[305] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 42; Zehebî, a.g.e, C. I, s. 222; İbn Abdülberr, a.g.e., s. 285-286.
[306] bk. İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 180-181.
[307] İbnü'l Esîr, a.g.e., C. III, s. 313.
[308] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 117; İbnü'l Esîr, a.g.e., C. III, s. 311-312.

de Ebû Bekir vardı."[309] Ayrıca Muhammed b. Ömer'in naklettiğine göre Hz. Peygamber'e nebîlik görevi verildikten sonra Müslüman olan ilk kişi Hz. Ebû Bekir'dir.[310] Affan b. Osman da Hz. Peygamber ile birlikte hür ve yaşı büyük erkeklerden namaz kılan ilk kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemektedir.[311] Bu hususta Esmâ bt. Ebî Bekir babası Hz. Ebû Bekir'in ilk Müslüman olan kişi olduğunu söylemiştir.[312]

Yukarıda görüldüğü gibi klasik kaynaklarda farklı kişilerden gelen rivayetlerde Hz. Peygamber'den sonra Müslüman olan ilk kişinin kim olduğu hususunda birçok farklı bilgi bulunmaktadır. Ancak araştırmalarımızda görüyoruz ki Hz. Peygamber'den sonra ilk Müslüman olan kişi Hz. Hatice gibi gözükmektedir. Zira Cebrail (a.s)'ın Rasûlullah'a ilk ayetleri okumasından sonra Hz. Peygamber'in yaşadıklarını ilk olarak Hz. Hatice ile paylaştığı[313] ve onun hemen orada Müslüman olduğu bilgisi klasik kaynaklarda geçmektedir. Hal böyleyken Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Zeyd b. Hârise'den birinin ilk Müslüman olduğuna yönelik rivayetler, doğru gözükmemektedir. Tüm bunlara rağmen genel olarak kabul gören görüş, ilk olarak kadınlardan Hz. Hatice'nin, çocuklardan Hz. Ali'nin, köle kökenli olanlardan Zeyd b. Hârise'nin ve yetişkin erkeklerden Hz. Ebû Bekir'in Müslüman olduğuna yönelik görüştür.[314]

Ukbe b. Ebî Muayt, Ebû Cehil ve beraberindekilerin Hz. Ebû Bekir'in yanına giderek onu durumdan haberdar etmeleri hadisesine ayrı bir parantez açmak gerekir. Zira onların Hz. Ebû Bekir ile konuşmak istemesi, onun İslâm'a girme ihtimalini düşündüklerini göstermektedir. Onun küçüklüğünden beri Hz. Peygamber'le yoğun ilişkiler içerisinde bulunması, hayatı boyunca putperestliğe yaklaşmaması hasebiyle Müslüman olmasından korktukları anlaşılmaktadır.

Hz. Ebû Bekir İslâm'ın ilk yıllarında etkin bir davet siyaseti yürütmüştür.[315] Kendisi toplum nazarında saygın bir şahsiyet olduğu için her daim sözü dinlenen bir kişi

[309] Buhârî, "Menâkıbu'l Ensar", 30.
[310] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 157.
[311] a.g.e., C. III, s. 157.
[312] a.g.e., C. III, s. 157. Hz. Ali'den rivayetle de aynı bilgi verilmektedir bk. Süyûtî, a.g.e., s. 107-108.
[313] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 164-165.
[314] İbn Kesîr, a.g.e., C. IV, s. 67; Köksal, a.g.e., s. 142.
[315] Hz. Ebû Bekir'in İslâm'ın ilk yıllarında gerçekleştirdiği faaliyetlere yönelik bilgi için bk. Algül, a.g.m., s. 23-38.

olmuştur.[316] İlk Müslümanların birçoğu onun gayretiyle İslâm'ı seçmiş ve bu kutlu davanın ilk temsilcileri olmuşlardır. Hz. Ebû Bekir'in İslâm'a girmesine vesile olduğu kişilerin tam listesi İbn Hişâm'da yer almaktadır. Bu isimler içerisinde ilk Müslümanlardan olanlar şunlardır: Hz. Osman, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Umeyr b. Ebî Vakkâs, Talha b. Ubeydullah, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Ebû Seleme, Osman b. Maz'ûn, Erkam b. Ebü'l Erkam, Ubeyde b. el-Hâris, Saîd b. Zeyd, Esmâ bt. Ebî Bekir, Habbab b. Eret, Abdullah b. Mes'ûd, Selit b. Amr, Hatib b. Amr, Huneys b. Huzâfe, Câ'fer b. Ebî Tâlib, Esmâ bt. Umeys, Âmir b. Fuheyre, Hâlid b. Saîd, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebia, Ammar b. Yâsir, Suheyb b. Sinan ve Bilâl-i Habeşî.[317]

Hz. Ebû Bekir, ilk Müslümanların birçoğunu doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkileyerek onların Müslüman olmasına vesile olmuştur. İlk Müslümanların tamamı üzerinden bir hesap yapıldığında Hz. Ebû Bekir'in etkisi dâhilinde Müslüman olanların sayısının 25 olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da grubun %54 gibi büyük bir kısmına tekabül etmektedir. Öncelikle 3 yıllık gizli davet döneminin ve daha sonra genel olarak 12 yıllık Mekke döneminin ne kadar büyük zorluklar ve yetersizliklerle geçtiği düşünüldüğünde bu durumda Hz. Ebû Bekir'in süreç içerisindeki faaliyetlerinin değeri daha iyi anlaşılacaktır.

Hz. Ebû Bekir, sadece İslâm'ın ilk dönemlerinde ön plana çıkan bir sahâbî olmamıştır. O, gerek hicretten sonra Medine'de gerekse de halifeliği döneminde sahâbe arasındaki değeri her zaman yüksek bir şahsiyet olarak gözükmektedir. Bunun birçok sebebi bulunmaktadır. Öncelikle sahâbe Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber tarafından çok sevildiğini idrâk edebilmiştir. Ayrıca sahâbe içerisinde Zeyd b. Hârise dışında Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen başka bir sahâbi bulunmamaktadır. Ancak Hz. Ebû Bekir'in adı zımnen geçmektedir. Tabiatıyla bu hadise onun toplum gözünde değerini daha da arttırmıştır. Aşere-i mübeşşere'den bir sahâbî olması da onun konumunu yükselten bir durumdur. Kültürel açıdan zengin biri olması, karakteristik özellikleri bakımından toplumu yönlendirebilen biri olabilmesi ve en önemlisi de hicrette Hz.

[316] Hz. Ebû Bekir'in sahâbe arasındaki konumu hakkında bilgi için bk. Grabus, a.g.m., s. 269-286.
[317] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, ss. 117-120.

Peygamber'e arkadaşlık etmesi onun değerini yükselten sebepler arasındadır.[318] Bunlara benzer daha birçok örnek Hz. Ebû Bekir için verilebilir.

İlk Müslümanların İslâm'a girişinde ne gibi etkenler söz konusu olmuştur? Bu sorunun cevabıyla ilgili kısaca şunlar söylenebilir:

- Toplumsal ilişkilerin yozlaşmasının, sosyal ve ekonomik dengesizliğin ürettiği bunalım
- Tahrip olmuş dinlerin aklen tutarsızlığı
- Manevî tatminsizlik
- Gelen ayetlerin mûciz oluşu
- Bir peygamber geleceğine dair inanç
- İslâm'ın dünya ve ahirete yönelik vaadi
- Hz. Peygamber'in güvenilir şahsiyeti
- Hz. Ebû Bekir gibi öncü şahsiyetlerin gayreti
- Nebevî siyaset
- Davette gizlilik esasına riayet
- Şiddet karşısında Müslümanların sabır ve metaneti
- Kur'ân'ın Müslümanlara yönelik övgüsü

E. RÛHÎ VE ZİHNÎ DÖNÜŞÜM

Mekke döneminde ilk Müslümanların toplumsal, rûhî ve zihnî dönüşümünün ilk aşaması vahiyle gerçekleşmiştir. Vahiy, ilk olarak bozulmuş olan inanç ve düşünce sistemini, toplumsal ritüelleri ve ahlaki kaideleri onarmayı hedeflemiştir. Hz. Peygamber bu hedefler doğrultusunda kendisine öğretilen helal-haram, sevap-günah gibi kavramları ilk Müslümanların hayatlarına dâhil etmiştir. Onların zihniyet dünyasını ve inanç sistemini bu kavramlar doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır.[319]

Müslümanların gerek ruhî gerekse de toplumsal değişimi tevhid ilkesine dayanmaktadır.[320] Özellikle Mekke döneminde inen ayetlere bakıldığında tevhide dair

[318] Grabus, a.g.m, s. 280-281.
[319] Ejder Okumuş, "İslam, Müslümanlar ve Toplumsal Değişim", *Tevilat: Selçuk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 2020, C. I, s. 1, s. 69.
[320] a.g.m, s. 71.

hususların ön plana çıktığı görülmektedir. Hz. Peygamber Müslümanların dönüşümlerini bu hususta inen ayetleri merkeze alarak başlatmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in yaşam tarzı, ortaya koyduğu şahsiyeti, hoşgörülü, sabırlı, adaletli ve etkili davet siyaseti toplumda dönüşümün ana etkenleri olmuştur. Tabi ki Mekke'de putperestliğe inananların çoğunluğu oluşturması, Müslümanların sayısının henüz çok olmaması gibi etkenler düşünülürse toplumun sosyal anlamda İslâm'a uygun hale gelmesi Mekke döneminde yeterli düzeyde olmamıştır. Ancak zihinsel anlamda değişim Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünneti doğrultusunda gerçekleşmeye başlamıştır.

İlk Müslümanların zihin dünyasının dönüşümünde süreç içerisinde inen ayetlerin etkisi çok büyüktür. Onlar hâlihazırda yaşadıkları toplumun ne denli bozulmaya uğradığını ve hakikatten uzak bir hayat sürdüğünü ayetlerden öğrendikleriyle kavrayabilmişlerdir. Bilhassa insanı kurtuluşa götürecek olan tevhid inancının iyice kavranabilmiş ve daha sonra İslâm'a girenlere doğru aktarılabilmiş olması, bu noktada başarıya ulaştıran sebepler olmuştur. Davetçiyi başarıya ulaştıracak vasıflar ilk Müslümanlar tarafından doğru bir şekilde anlaşılabilmiş ve bunun neticesinde zorlu geçen Mekke yıllarında olabildiğince kişi İslâm'la tanışabilmiştir. Bu hususta Hz. Peygamber'in misyonu çok açıktır. Her zaman kolaylaştırma şiarıyla hareket eden[321] Hz. Peygamber, bu anlamda dönüşümün ana etmenlerinden biri olmuştur.

İlk Müslümanların yaşadığı dönüşümde hayatlarına yeni giren hürriyet, medeniyet, kardeşlik ve birlik düşüncesinin yeri de çok büyüktür. İslâm öncesi Mekke'de var olan hiyerarşik düzen ve beraberinde gelen toplumsal huzursuzluk ortadaydı. Ancak İslâm'ın gelişiyle birlikte Müslümanlar bu kavramların değerini anlamaya başlamışlardır. Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği muâhâtlar da birlik ve beraberlik ortamının sağlanmasına önemli katkılar sağlamıştır.[322]

---

[321] Buhârî, "İlim", 11; Müslim, "Cihad ve Siyer", 3.

[322] İlk muâhatın ne zaman yapıldığı hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Ancak Medine döneminde Hz. Peygamber'in ashab arasında muâhat yaptığı klasik kaynaklarda geçmektedir. bk. İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 234-235. Muhacirler ve ensar arasındaki muâhat hakkında detaylı bilgi için bk. Algül, a.g.e., ss. 419-432. Muhâcirler arasında kardeş ilan edilenler şunlardır: Hz. Peygamber ile Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer, Hz. Hamza ile Zeyd b. Hârise, Hz. Osman ile Talha b. Ubeydullah veya Abdurrahman b. Avf, Sâ'd b. Ebî Vakkas ile Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ile Sâlim, Saîd b. Zeyd ile Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ile Abdullah b. Mes'ud veya Talha b. Ubeydullah, Ubeyde b. Hâris ile Bilâl b. Rebah. Muhacirler arasında gerçekleşen bu muahâtın Mekke'de gerçekleştiğine yönelik rivayetler mevcuttur. Bk. Mustafa Önder, "*Hz. Peygamber'in*

Mekke döneminde gerçekleşen kurumsallaşma faaliyetleri de zihnî ve ruhî dönüşümün anahtarlarından biri olmuştur. Bu hususta ilk olarak Dârü'l Erkam[323]'ın zikredilmesi gerekmektedir. Zira bu ev, Müslümanların ilk eğitim kurumu olması hasebiyle henüz yeni ortaya çıkan İslâm medeniyetinin oluşumunun başlangıç aşamasını teşkil etmektedir.

Dârü'l Erkam, sâbikûndan olan Erkam b. Ebü'l Erkam'ın evidir. Kendisi bu evi Hz. Peygamber'e sunmuştur. Daha sonra Rasûlullah burayı Müslümanların hizmetine açarak eğitim-öğretim faaliyetlerini başlatmıştır. Hz. Ömer'in Dârü'l Erkam'da İslâm'a girmesiyle[324] birlikte bu ev, nübüvvetin 6. yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir.

Hz. Peygamber, bu evde aklî dönüşüme ilk olarak vahyin ana mesajına ters düşen tüm kavramları yok ederek başlamıştır. Ardından vahyin emrettiği hususları yerleştirerek sağlam bir akide oluşturmuştur. Müslümanların zihnine yerleşmeye başlayan yeni kavramlar onların aklî anlamda İslâm'ın emir ve yasaklarını kavrayabilmelerini sağlamıştır. Ömürleri boyunca duydukları kavramların içi artık dolmaya başlamış ve onlar bu sayede hayatın anlamını idrak edebilmişlerdir.[325]

Aklî anlamda gelişme kaydedilirken aynı zamanda ruhî manada da eğitim gerçekleştirilmiştir. Zira kişiyi sadece aklen geliştirmek yetersizdir. Onu hem kalp hem de zihin olarak İslâm'a uygun hale getirmek gerekir. Hz. Peygamber bu hususta itidali sağlayarak dönüşümün planını ortaya koymuştur.[326]

Hz. Peygamber'in ruhî dönüşüm için ilk yaptığı şey irade eğitimidir. Çünkü irade, aklî bir harekettir ve insanın dönüşümünü sağlayabilecek en büyük etkenlerdendir.[327] Ayrıca irade, hayatın çok geniş bir kısmında etkisi görülebilen bir kavramdır. Hz. Peygamber de bunu bildiğinden dolayı buna öncelik vermiştir. İslâm davasının ileri taşınabilmesi için bu kavrama yüklenen anlam çokça önem taşımaktadır.

Kardeşlik (Muâhat) Uygulamaları ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2014, C. XIV, S. 1, s. 234-235.

[323] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 224.

[324] a.g.e., C. III, s. 224.

[325] Muhammed Emin Yıldırım, *Nebevî Eğitim Modeli Dârü'l Erkam*, 18.b., İstanbul: Siyer Yayınları, 2020, s. 110.

[326] Yıldırım, a.g.e., s. 118.

[327] Hayati Aydın, "Kur'ân'da İrade, Azm ve Tevekkül", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, C. VIII, S. 2, s. 56.

Hz. Peygamber'in inşa ettiği ikinci şey ahlâk sistemidir. Câhiliye dönemi genel olarak göz önüne alındığında bunun gerekliliği aşikardır. Kadınların toplumdaki değersizliği, kız çocuklarının durumu, hiyerarşik düzende alt kademede bulunanlara yapılan muameleler herkes tarafından görülmektedir. İşte Hz. Peygamber inen ayetler doğrultusunda tüm Müslümanlara ahlâkî eğitim vererek İslâm'ın temelini oluşturmaya başlamıştır.[328]

İlk Müslümanların yaşadıkları zihinsel dönüşümün boyutunu anlamak için şu hadise önemlidir: Rahman Suresi yeni inmişti. Hz. Peygamber inen ayetleri Kâbe'nin önünde kimin okuyacağını ashabına sormuştu. Sâbikûndan Abdullah b. Mes'ûd öne atılarak okumak istediğini belirtmişti. Abdullah b. Mes'ûd Kâbe'nin önünde ayetleri sesli bir şekilde okumaya başlamıştı. Böylece o, Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân'ı açıktan okuyan ilk kişi olmuştu.[329] Müşrikler ayetlerin okunduğunu duyunca çılgına dönmüşçesine Abdullah b. Mes'ûd'a saldırmıştı. Abdullah b. Mes'ûd her tarafı kan revan içinde kalıncaya kadar Kur'ân okumaya devam etmişti. Ama o sözün gücünün farkındaydı. Karşısındaki adamların ayetler karşısındaki acizliğini görebilmişti. O, bu hadiseyle Kur'ân'ın ne kadar etkili bir güce sahip olduğunu yaşayarak öğrenmişti. Kendisi daha sonra yaşadığı bu hadiseyle alakalı olarak *"Müşriklerin, o günkü kadar acizlik içinde küçüldüğünü hiç görmemiştim."*[330] demiştir.

İşte Abdullah b. Mes'ûd'un bu tavrı, Müslümanların zihnî ve rûhî yapılarının özeti niteliğindedir. O ve diğer tüm Müslümanlar yaşadıkları bu zorlu olaylara karşı sebât göstermişlerdir. Müşriklerin acziyet içerisinde, kendilerinin ise aziz olduklarını idrak edebilmişlerdir.

Rûhî ve zihnî değişimin bir başka anahtarı İslâm'ın insana verdiği değerdir.[331] İslâm'a göre insan kâinatın en değerli varlığıdır. İyiyi kötüden ayırt edebilecek aklî güce sahiptir. İnsan bu güç sayesinde dünya ve ahiret saadeti yaşayabileceği gibi kendisini zelil hale de getirebilir. İşte inançlarında direten müşrikler de aynı bu şekildedir. Allah (c.c) onlara doğruyu ve yanlışı ayırt edebilecek güç vermiş ve kendilerine bir uyarıcı

[328] Mustafa Âsım Köksal, "İslâm'da Ahlak", *Diyanet İlmi Dergi*, 1962, C. I, S. 2, s. 19-20.
[329] İbn Hacer, a.g.e., C. IV, s. 200.
[330] İbnü'l Esir, a.g.e., C. III, s. 383.
[331] Ahmet Güç, "İslâm'da İnsana Verilen Değer", *İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği (Kutlu Doğum Haftası),* 1995, s. 123-130.

göndermiş olmasına rağmen onlar vahye kulak asmamışlardır. İlahî buyruğu reddetmişlerdir. Akıl ve mantık dışı birçok inanış ve uygulamalarla dünya hayatının güzelliklerine kapılmışlardır. Ancak Müslüman olma şerefine nail olanlar ise müşriklerin içinde bulundukları bataklığı kavrayabilmişlerdir. Bu da yeni dinin bu hususta getirdiği ilke ve prensiplerle gerçekleşmiştir. Özellikle toplumsal sınıf ayrımının ortadan kalkması ve tüm insanların Allah katında eşit olduğu gerçeği, hiyerarşik düzende alt kademede bulunan kimselerin ilgisini çekmiştir. Yeni dinin insanlara yönelik bu kapsayıcı bakış açısı onların zihninde insanın değerine dair mevcut düşüncelerinde değişime uğramalarına sebebiyet vermiştir.

Gerek rûhî gerekse zihnî dönüşümün sağlanabilmesinde ilk Müslümanların kimlikleri büyük rol oynamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in ortaya koyduğu kurallar bütünü ve Hz. Peygamber'in sünnetinin tam anlamıyla kavranabilmiş olması, rûhî ve zihnî dönüşümün hızlanmasında önemli bir etkendir. Süreç içerisinde inen ayetlerin genç zihinlerce kalıcı bir şekilde hıfz edilmesi buna örnektir. Dönemin Mekke toplumunda saygıdeğer birçok Müslüman şahsiyetin olması da dönüşümün sağlanabilmesinde etkili olmuştur. Zira bu kişilerin toplumda öncüler olduğu düşünüldüğünde onların topluma olan etkisinin daha büyük olacağı anlaşılabilir. Ayrıca grup içerisinde okuma-yazma bilenlerin olması[332], ilmî anlamda kendini geliştirenlerin varlığı, hür olanların sayısının fazla olması gibi sebepler de dönüşümü hızlandıran etkenlerdir.

İlk Müslümanların İslâm öncesi yaşantılarında câhiliye adetlerinden uzak durmaları da zihinsel dönüşümün hızlı olmasını sağlamıştır. Toplumun çoğu tarafından uygulanan dinî ve sosyal ritüellere yaklaşmamaları burada önemlidir. Zira onlar bu sayede rûhî ve zihnî dönüşüme en dip noktadan başlamamışlardır. Onların birçoğu İslâm'ın ortaya koyduğu meselelere yakın hayat sürmektedirler. Bu vesileyle de İslam'a girerek aslında aradıklarını bulmuşlardır. Onlardan bazıları câhiliye adetlerinden uzak bir hayat yaşadıkları için sürekli bir arayış içerisinde olmuşlardır.[333] İnanç noktasında kendileri gibi birisinin ortaya çıktığını duyunca da şüphe göstermeden İslâm'ı benimsemişlerdir.

[332] Belâzurî, a.g.e., s. 660.
[333] bk. İbn Sa'd, a.g.e., C. IV, s. 209; İbn Abdülberr, a.g.e., s. 574-576.

İlk Müslümanların zihinsel dönüşümünde sosyal ve ekonomik anlamda heterojen yapıya sahip olmaları ve Arap coğrafyasının farklı yerlerinden gelen kimselerin de Müslüman olması önemli rol oynamaktadır. Onlar bu sayede birbirlerinden farklı statüde olan kişileri daha yakından tanıyarak İslâm'da eşitlik ilkesinin önemini kavrayabilmişlerdir. Ayrıca onlar farklı coğrafyalardan gelen kimselerle bir inanç altında birleşerek İslâm'ın evrensel bir din olduğunu[334] öğrenmişlerdir.

Müşriklerin izledikleri politikalar da zihinsel değişimin sağlanmasında önemli bir husustur. Zira müşriklerin yaptıkları psikolojik ve fizyolojik şiddetin[335] sonuç vermemesi, Müslümanların inançlarında gösterdikleri sebât ve bağlılık birbirlerine sıkı sıkı bağlanmalarına sebebiyet vermiştir.

Süreç içerisinde Müslüman nüfusun artış göstermesi, zihnî dönüşümün sağlanmasında bir başka etkendir.[336] İslâm'ın daha ilk günlerinden itibaren Müslüman sayısının giderek artması, coğrafyanın diğer bölgelerinde yaşayan kişilerin dikkatini çekmiştir. Yani bu kimselerin daha Müslüman olmadan önce bu yeni dine merak salması onların zihnen etkilendiğini göstermektedir.

Kur'ân ayetlerinin zamana yayılarak inmiş olması ve bir sebeb-i nüzulü bulunması da burada önemlidir. Ayetler zaman içerisinde bir ihtiyaç doğrultusunda, Müslümanların anlayabileceği bir dilde inmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in bu anlamda sürekliliği sağlamış olması, Müslümanların da zihinsel dönüşümüne etki eden bir unsur olmuştur. Onlar böylelikle vahyin öğreticiliğini ve rehber oluşunu kavramışlardır.[337]

---

[334] İdris Şengül, *"İslâm'ın Evrenselliği"*, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 1999, C. I, S. 1, s. 41-48.
[335] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 146.
[336] Fatih Tiyek, *"Hz. Peygamber Öncülüğünde Gerçekleşen Değişim ve Dönüşümün Kur'anî Dinamikleri", Akademik Siyer Dergisi* 2 (Haziran 2020), s. 113-114.
[337] Tiyek, a.g.m., s. 111.

III. KUREYŞ'İN TEPKİSİ

A. PSİKOLOJİK VE SOSYAL BASKI

Nazil olan ilk ayetlerde müşriklerin inançlarını eleştirme ve yermeden ziyade İslâm'a davetin prensiplerini ortaya koyan bilgiler yer almaktaydı.[338] Bundan dolayı da ilk etapta müşrikler Müslümanlara herhangi bir tepki göstermemişlerdir.

Müşriklerin Müslümanlara yönelik ilk tavrı, görmezden gelme şeklindedir. Doğrudan kendi inançlarına yönelik ayetlerin henüz inmemiş olmasından dolayı Müslümanlara karışmamışlar ve herhangi bir politika izlememişlerdir. İnançlarına yönelik eleştiriler gelince de İslâm'a karşı tepki göstermeye başlamışlardır. Bu hususta birçok ayet inmiştir.[339] Müşriklerin inkârcılıklarına yönelik şu ayet burada yeterli olacaktır:*"(Böyle iken inkârcılar) Allah'ı bırakıp kendilerine ne fayda ne de zarar verebilen şeylere kulluk ediyorlar. İnkârcı da Rabbine karşı uğraşıp durmaktadır."*[340]

Bu hususta inen ayetlere bakıldığında müşriklerin akılsızlığına yönelik vurguların olduğu anlaşılmaktadır. Zira aklı olan kimse kendisine fayda veya zarar veremeyecek olan bir şeyin ilah olamayacağını kavraması gerekmektedir.

Müşriklerin ikinci tavırları alay etme şeklinde olmuştur. Müşrikler alay etme yolunu aslında psikolojik bir baskı olarak görmüşlerdir. Bu yolla Müslümanların değerini toplum nazarında düşürmeyi hedeflemişler ve İslâm'ın büyümesini durdurmak istemişlerdir. Onlar Hz. Peygamber hakkında *"İşte Abdülmuttalib oğulları'nın kendisiyle gökten konuşulan oğlu"* [341] diyerek alay etmişlerdir. Aslında müşriklerin bu yaklaşımı sadece Hz. Peygamber'e özgü bir şey değildir. Tarihten bu yana birçok peygamber kavmi tarafından bu şekilde alaya alınarak psikolojik şiddete maruz kalmıştır. *"Senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti. Bu yüzden onlarla alay edenleri alay ettikleri şey kuşatıvermişti."*[342] ayeti bu hususu destekler niteliktedir. Burada Allah'ın (c.c.) Hz. Peygamber'e yaşadığı psikolojik şiddete sabretmesi gerektiği ve nihayetinde bu sabrın sonuç vereceği müjdelenmektedir. Ayrıca Allah'ın bu ayetle

[338] İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 1.b., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011, C. I, s. 640.
[339] Yunus, 10/18; Ankebut, 29/17; Enbiyâ, 21/98.
[340] Furkan, 25/55.
[341] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 169; Belâzurî, a.g.e., C. I, s. 131.
[342] En'âm, 6/10.

hem Müslümanların hem de Hz. Peygamber'in gönlüne ferahlık verme amacında olduğu şeklinde yorumu yapılabilir.

Müşrikler bu süreçte ne zaman Hz. Peygamber'i görseler onu alaya almışlardır. *"Bu mu Allah'ın rasûlü?"*[343] şeklinde sözlerle hem Müslümanların hem de Hz. Peygamber'in gücünü kırmaya çalışmışlardır.

Müşrikler Hz. Peygamber'in beşerî özelliklere sahip olmasından dolayı da muhalefette bulunmuşlardır. Onun kendileri gibi insanî ihtiyaçlarının olması müşriklerce alay konusu edilmiştir. Öyle ki bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır:*" Onlar şöyle dediler: Bu ne biçim peygamber; bizler gibi yemek yiyor, çarşıda dolanıyor! Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı! Yahut kendisine bir hazine verilmeli veya içinden yiyebileceği bir bahçesi olmalıydı. (Ayrıca) o zalimler mü'minlere: "Siz ancak büyüye tutulmuş bir adama uymaktasınız!" dediler."*[344] Allah (c.c.) müşriklerin sözlerine cevaben şöyle buyurmaktadır: *"(Rasûlüm!) Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler ve çarşıda dolaşırlardı."*[345]

Müşriklerin alaycı tavrına bakıldığında aslında onların acziyet ve zavallılık içerisinde olduğu anlaşılacaktır. Ayette müşrikler, Hz. Peygamber'in kendileri gibi beşerî özelliklere sahip olmasını kabul edememişlerdir. Ancak akıllı bir kişi şunu düşünmelidir ki, eğer Hz. Peygamber beşerî özelliklere sahip olmasaydı insanlarla sağlıklı iletişim kurması mümkün olmazdı. Hz. Peygamber'in beşeri yönünün olmaması durumunda Hristiyanların yaptığı gibi müşriklerin de onu ilahlaştırması sorunu ortaya çıkacaktı. Dönemin Arapları zaten puta tapmak gibi akılsızca bir inanca sahipti. Böylesine anlamsızca hareket eden müşrik toplumu Hz. Peygamber'i Hristiyanların yaptığı gibi ilâhlaştırması muhtemeldir.

Müşriklerin izledikleri bir başka politika da iftira atma davranışıdır. Onlar bu sayede peygamberi toplum nazarında değersizleştirerek Müslümanların örgütlenmesinin önüne geçmeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber'i şair[346], yalancı[347], mecnun[348],

[343] Furkan, 25/41.
[344] Furkan, 25/7-8.
[345] Furkan, 25/9.
[346] Hâkka, 69/41; Saffât, 37/36.

sihirbaz[349] ve kâhin[350] gibi sıfatlarla nitelendirerek insanları İslâm'dan uzak tutmaya çalışmışlardır. Bu hususta Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: *"(Rasûlüm) Sen öğüt ver. Rabbinin lütfuyla sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli. Yoksa onlar o bir şairdir, onun zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz mu diyorlar."*[351]

Müşriklerin Hz. Peygamber'den mucize istekleri günden güne artmıştı. Müşrikler ondan göğe çıkan bir merdiven yapmasını, ölüleri diriltmesini, altından evler inşa etmesini, Allah'ı maddi olarak göstermesini, nübüvveti ispatlayacak bir melek getirmesini istemişlerdir.[352] Hz. Peygamber de ayı ikiye bölerek[353] müşriklere mucize göstermiştir. Ancak müşrikler Hz. Peygamber'in sihir yaptığını iddia ederek onu yine yalanlamışlardır. Müşriklerin bu tavrı için Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: *"Onlar bir mucize görseler, ondan yüz çevirip 'Normal bir sihir…' derler, yalan söylerler, nefislerine uyarlar."*[354]

Müşriklerin bir başka iddiası Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i uydurduğuna yönelik düşünceleridir. Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle meydan okumaktadır: *"De ki eğer doğru sözlüyseniz, Allah'ın katından bu ikisinden (bana ve Musa'ya inen kitaptan) daha doğru bir kitap getirin de ben ona uyayım."*[355] Bu hususta başka bir ayet de *"Yoksa onu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer sizler doğruysanız Allah'tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da onun benzeri bir sure getirin."*[356] şeklindedir.

Ayetlerde görüldüğü üzere Allah müşriklere meydan okuyarak hem Hz. Peygamber'in hem de Kur'ân-ı Kerîm'in kendi koruması altında olduğunu söylemektedir. Müşriklerin Hz. Peygamber'e yönelttiği tüm sıfatlar bu sayede anlamını kaybetmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in doğruluğu ve Allah'ın nebisi olduğu tescillenmiştir.

---

[347] Âl-i İmran, 3/184.
[348] Tûr, 52/29; Zâriyât, 51/52.
[349] Sa'd, 38/4-5; Zariyat, 51/52.
[350] Hakka, 69/42; Tur, 52/29.
[351] Tur, 52/29-30.
[352] Hamidullah, a.g.e, C. I, s. 99.
[353] Buhârî, "Menâkıb", 27.
[354] Kamer, 54/2.
[355] Kasas, 28/49.
[356] Yunus, 10/38.

Müşrikler tehdit yoluna da başvurmuşlardır. Bir gün Ebû Cehil Hz. Peygamber'e putlara sövmeyi terk etmelerini, eğer bunu yapmazlarsa kendilerinin de Müslümanların ilahına söveceklerini söylemiştir.[357] Bunun üzerine Allah (c.c.) şu ayetle onlara cevap vermiştir: *"Allah'tan başkasını (Tanrı edinerek) çağıranlara sövmeyin. Sonra onlar da haddi aşarak nâdânlıkla Allah'a söverler."*[358]

Ayete bakıldığında şu mesele dikkat çekmektedir: Allah (c.c.) bazı Müslümanların müşriklerin ilahlarına sövmesine karşı haddi aşmamayı emretmektedir. Zira Ebû Cehil örneğinde görüldüğü gibi Müslümanların bu tavrı müşrikleri çokça öfkelendirmişti. Ancak Müslümanların bu tavrı belki de müşriklerin bazılarının İslâm'la şereflenmesine engel olacaktı. İslâm'a karşı kalpleri kin ve nefret ile dolacaktı. İşte Allah (c.c.) bu ayet-i kerimeyle Müslümanlara itidal çizgisinde hayat sürmeleri gerektiğini hatırlatmıştır.

Müşriklerin diğer bir tavrı ise hakaret etmedir. Müşrikler başvurdukları çeşitli psikolojik kışkırtmaların sonucunda istediklerini elde edememişlerdi. Bunun için başka bir yol benimsemeye karar verdiler. Çünkü aklî anlamda mücadele edemeyeceklerini anlamışlardı. Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in muhatap olduğu suçlamalara karşı şöyle buyurmaktadır: *"Onların (müşriklerin) sözü seni üzmesin. Çünkü bütün izzet ve üstünlük Allah'ındır. O, işitendir, bilendir."*[359]

Müşrikler çeşitli zamanlarda Ebû Tâlib'e gelerek Rasûlullah'ı davasından vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda ilk gelişlerinde Ebû Tâlib tarafından geri çevrilmişlerdi. Hz. Peygamber'in putlara tapmanın şirk olduğunu söylemesi üzerine müşrikler ikinci defa Ebû Tâlib'e gelmişlerdi. Ebû Tâlib bu sefer durumu Hz. Peygamber ile paylaşmıştı. Hz. Peygamber davasında kararlı olduğunu kendisiyle paylaşınca, Ebû Tâlib ne olursa olsun yeğenini koruyacağına söz vermişti.[360] Müşrikler, Ebû Tâlib'in Hz. Peygamber'i kendilerine teslim etmemesi üzerine üçüncü kez gelmişlerdi. Bu sefer Velid b. Muğîre'nin oğlu Umâre'yi ona teklif etmişlerdi. Ebû

[357] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 136.
[358] En'âm, 6/108.
[359] Yunus, 10/65.
[360] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 122.

Tâlib bu teklife öfkeyle karşılık vermişti. Böylelikle Ebû Tâlib ile Kureyşliler arasındaki görüşmeler son bulmuştu.[361]

Müşrikler izledikleri çeşitli politikalarla istedikleri sonuca ulaşamayınca bu defa da Hz. Peygamber'i dünyevî şeylerle ikna etmeye çalışmışlardır. Ona istediği halde tüm mallarını, Mekke krallığını, eğer cinlenmiş ise tedavi etmeyi teklif etmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber onlara şöyle cevap vermiştir: *"Bende bu dediklerinizden yoktur. Ben bunları sizden ne mal ne krallık ne de şeref kazanmak için getirdim. Ancak Allah beni elçi olarak gönderdi. Bana bir kitap indirdi ve sizin için müjdeleyici, uyarıcı olmamı emretti. Ben de size Allah'ın emirlerini iletiyorum. Size nasihatte bulundum. Eğer söylediklerimi kabul etmezseniz Allah benimle sizin hükmünüzü verinceye dek sabrederim."* [362]

B. ŞİDDET POLİTİKASI

Müşrikler uzun zamandan beri hem Hz. Peygamber'in hem de İslâm'a giren kimselerin üzerinde psikolojik bir baskı kurmuştu. Öncelikle Müslümanlarla alay etmişler daha sonra hakaret etme, iftira atma, yalanlama, uzlaşma teklifi ve tehdit etme gibi politikalar izleyerek Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirmeye çalışmışlardı. Psikolojik şiddetin nihâi aşamasını müşriklerin Ebû Tâlib'e üçüncü ziyaretleri[363] ve Rasûlullah'a yaptıkları dünyalık teklifler oluşturmuştur.[364] Bundan sonra yıldırma politikasını benimsemişlerdir.

1. İşkence

Müşrikler ilk zamanlarda kabilesi güçlü olan Müslümanlara herhangi bir fiziki şiddete yeltenmemişlerdir. Ancak sosyal anlamda alt kademede bulunan kişilere karşı işkence yapmaya başlamışlardır. Her kabile kendi içerisinde Müslüman olanlara işkence başlatmıştır.[365] Bu bağlamda öne çıkan sahabîler şunlardır: Bilâl-i Habeşî, Suheyb b. Sinan, Ammar b. Yâsir ve Habbab b. Eret.

---

[361] a.g.e., C. I, s. 122-123.
[362] a.g.e., C. I, s. 135.
[363] İbn Kesîr, a.g.e., C. IV, s. 122-123.
[364] a.g.e., C. IV, s. 128.
[365] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 123.

Bilâl-i Habeşî, Ümeyye b. Halef'in kölesidir.[366] İlk yedi Müslümandan biri olarak kabul edilmektedir.[367] Bilâl, Hz. Ebû Bekir'in aracılığıyla İslâm'a girdikten sonra Ümeyye tarafından demir kalkanlarla güneş altında ezilmek suretiyle işkence görmüştür.[368] Müşrikler işkence esnasında onun Lât ve Uzzâ'ya tapması için baskı yapmış, Bilâl-i Habeşî de Ne Lât'a ne de Uzzâ'ya tapmayacağını söyleyerek inancında sebât göstermiştir.[369] Hz. Ebû Bekir, Bilâl-i Habeşî'yi Ümeyye'den satın alarak azat etmiştir.[370]

Bilâl-i Habeşî işkencelere karşı gösterdiği tavırla tüm Müslümanlara psikolojik güç vermiştir. Onun eziyetlere olan sebâtı, Allah'a ve Hz. Peygamber'e olan imanından gelmektedir. Allah'a ve rasûlüne iman eden kişi yaşadığı sıkıntıların bir imtihan olduğunu ve sonsuza kadar sürmeyeceğinin bilincinde olur. O da bunun bilincinde olarak geleceğin geçmişten daha iyi olacağına ve İslâm'ın güç kazanarak müşriklere üstünlük kuracağına inanmıştır.

İbn Hişâm'da geçen bir rivayete göre Bilâl-i Habeşî Mekke'de işkence gördüğü esnada yanına Varaka b. Nevfel gelmiş ve Hz. Bilâl'in dediği gibi *"vallahi ehad, ehad Bilal!"* demiştir.[371] Ancak bu rivayetin güvenirliliği noktasında şüpheler bulunmaktadır. Zira Varaka'nın bu olayı görme ihtimali düşüktür. Çünkü kendisi İslâm'ın geldiği ilk sıralarda epeyce yaşlıydı. Ayrıca kendisi Hz. Peygamber'e ömrü yettiği takdirde iman edeceğini söylemişti. Ancak onun Müslüman olarak öldüğü konusunda kaynaklar ittifak edememişlerdir.[372] Tüm bunların dışında Varaka Mekke döneminde vuku bulan hadiselerin hiçbirinde görünmemektedir. Böylesine bilgili ve âlim bir şahsiyetin Mekke'de gerçekleşen birçok hadisede karşımıza hiç çıkmamış olması, onun bu dönemlerde hayatta olmadığına dair görüşü destekler niteliktedir.

Ammar b. Yâsir ve ailesi de işkenceye maruz kalan Müslümanlardandır. Müşriklerin zayıf kimseleri hedef alarak Hz. Peygamber'i yıldırmayı amaçladığı düşünülürse Ammar ve ailesinin işkenceye uğraması kaçınılmaz olmuştur. Ancak

[366] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 213.
[367] Zehebî, a.g.e., C. I, s. 347.
[368] İbn Abdülberr, a.g.e., s. 120.
[369] İbn Sa'd, a.g.e., C. III, s. 213; İbn Hacer, a.g.e., C. I, s. 456.
[370] Zehebî, a.g.e., C. I, s. 347.
[371] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 146.
[372] Cevâd Ali, a.g.e., C. VI, s. 503.

Ammar ve ailesi işkenceye uğrayan diğer Müslümanlar gibi imanlarında sabır göstererek putlara tapmayı reddetmiştir. Annesi Sümeyye, Ebû Cehil'in işkencelerine dayanamayarak şehit olmuştur. Böylelikle Sümeyye İslâm'ın ilk kadın şehidi olarak kayıtlara geçmiştir.[373]

Müşriklerin baskı ve zulümlerine dayanamayan Ammar b. Yâsir, bir keresinde sadece işkencelerden kurtulmak için putları övüp, Hz. Peygamber'in aleyhinde konuşmuştu. Ancak işkenceden kurtulur kurtulmaz Hz. Peygamber'in yanına gitmişti. Olup bitenleri anlattıktan sonra Hz. Peygamber ona bu sözleri söylerken kalbinin ne hissettiğini sormuştu. Ammar, kalbinin imanla dolu olduğunu ve İslâm'dan şüphe duymadığını söyleyince Rasûlullah ona korkmamasını söylemişti. Yine işkenceye uğrarsa aynı şeyi bir daha yapabileceğini ona iletmişti. Bu hususta inen ayette kalbi imanla dolu olan kimsenin yaşadığı işkencelerden dolayı sözlerinden sorumlu olmadığı buyurulmaktadır.[374]

Habbab b. Eret de çeşitli işkencelere maruz kalmıştır. Ona da Bilâl-i Habeşî'ye yapıldığı gibi kızgın taşların altında ezilmek suretiyle zulümler uygulanmıştır. Buhârî'de geçen rivayete göre bir gün Habbab yaşadıkları işkencelerden dolayı Hz. Peygamber'in yanına gelmişti. Ondan kendileri için yardım dilemesini istemişti. Rasûlullah da geçmiş peygamberlerin ümmetlerinin yaşadığı sıkıntıları hatırlatmak amacıyla şu sözle sabrı tavsiye etmiştir: *"Sizden öncekiler arasında öyle kimseler vardı ki, demir tarakla tüm adaleleri ve etleri kemiklerinden ayrılırdı da yine de dinlerinden vazgeçmezlerdi. Allah (c.c.) bu işi tamamlayacak ve hatta San'a'dan Hadramevt'e yürüyen bir süvari, Allah'tan başka kimseden korkmayacaktır. Fakat siz acele ediyorsunuz."*[375]

Müşriklerin işkence uyguladığı bir başka sahâbi Suheyb b. Sinan olmuştur. Rum kökenli olmasından dolayı "Suheyb-î Rûmî" şeklinde künyelenmektedir.[376] Suheyb, nüfuzlu bir aileye sahip olmadığından dolayı müşrikler tarafından eziyet gören ilk kimselerdendir. Hz. Bilâl, Hz. Habbab, Hz. Ammar gibi güneş altında demirle dövülmek suretiyle işkenceye uğramıştır. Dini uğruna işkence gören kimselerin bu

[373] Zehebî, a.g.e., C. I, s. 409.
[374] Nâhl, 16/106.
[375] Buhârî, "İkrah", 1.
[376] Zehebî, a.g.e., C. II, s. 19.

sebepten dolayı hicret etmesi, ardından müşriklerle savaşması ve sonunda sabretmesi halinde Allah'ın bağışlayacağına dair inen ayetin[377] Hz. Bilâl, Hz. Suheyb ve Hz. Ammar hakkında indiği rivayet edilmektedir.[378]

Hz. Peygamber de diğer Müslümanlar gibi çeşitli baskılara ve zulümlere maruz bırakılmıştır. Örneğin Ebû Leheb ve karısı Ümmü Cemil bt. Harb, Hz. Peygamber'in geçtiği yollara diken atmak suretiyle tuzak kurmuştur. İbn Hişâm'da Hz. Peygamber'e eziyet eden kimselerin ismi tek tek zikredilmiş ve onlar hakkında nazil olan ayetlere yer verilmiştir.[379]

Hz. Peygamber'in ve işkence gören Müslümanların yaşadıkları zulümler karşısında gösterdikleri tavrın önemi şudur ki müşrikler ne yaparlarsa yapsınlar Müslümanları inançlarından koparamayacaklarını anlamışlardır. Zira uzun zamandır uyguladıkları yıldırma politikaları sonuç vermemiş ve hiçbir Müslümanı yeniden puta tapması konusunda ikna edememişlerdir. İşte bu noktada yıllar içerisinde Müslümanların müşriklerin kışkırtmalarına ve zulümlerine karşı gösterdiği tavır zamanla meyvesini vermiştir. Psikolojik üstünlük artık Müslümanların eline geçmiştir. Bu da İslâm'ın geldiği ilk güne göre Müslümanların büyük bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir.

2. Boykot

Müşriklerin işkencelerinin boyutu günden güne artınca, Hz. Peygamber Müslümanlara ikinci kez Habeşistan'a hicret için izin vermişti. İlk kafile Necâşî tarafından hoş karşılanmıştı.[380] İkinci kafile de yine aynı şekilde Necâşî tarafından kabul görmüştü. Câ'fer b. Ebî Tâlib öncülüğünde Habeşistan'a giden Müslümanların Necâşî tarafından kabul edildiğini öğrenen Kureyşliler çok öfkelenmişlerdi. Hemen aralarında bir görüşme yaparak Müslümanlara boykot uygulama kararına varmışlardı. Hatta Hz.

---

377 Nâhl, 16/110.
378 Zehebî, a.g.e., C. II, s. 21.
379 İbn Hişâm, a.g.e., C. I, ss. 164-169.
380 Necâşî, h. 7. Yılda Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber Amr b. Ümeyye'yi elçi olarak Necâşî'ye göndermiştir. İslâm'ı kabul eden Necâşî, Hz. Peygamber'e bir mektupla cevap vermiştir. Buhârî'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber Necâşî vefat ettiğinde ashâbına, *"Bugün sâlih bir kişi vefat etmiştir. Kalkın! Kardeşiniz Ashame'nin cenaze namazını kılınız."* buyurmuştur. Daha sonra Hz. Peygamber Cennetül-Bakî'de Ashame'nin cenaze namazı kıldırmıştır. Bk. Buhârî, "Menâkıbü'l Ensâr", 37; Algül, a.g.e., C. I, s. 298.

Peygamber'i öldürmeyi bile planlamışlardı. Bu antlaşmayı kaleme döken Mansûr b. İkrime el-Abderî'nin eli felç olmuştu. Yapılan antlaşmaya göre hiçbir Mekkeli Hâşim oğullarından kız alıp vermeyecek, ticaret yapmayacak, barış teklif ederlerse reddedilecek, hiçbiriyle kesinlikle görüşme veya konuşma yapılmayacaktı. Kureyşliler antlaşma metnini Kâbe'nin duvarına asarak bunu tüm Mekke'ye duyurmayı hedeflemişlerdi. Böylelikle Kureyş, bi'setin 7. yılının Muharrem ayında Şib-i Ebî Tâlib mahallesinde Benî Hâşim'i muhasara altına almıştı.[381]

Muttalib oğulları ve Benî Hâşim boykot kararının alınmasından sonra hemen bir araya gelerek Hz. Peygamber'i koruyacaklarına dair birbirleriyle anlaşmışlardır. Bu antlaşmaya Müslüman olsun veya olmasın her iki kabilenin tüm üyeleri iştirak etmiştir.[382]

Mekke müşrikleri boykot kararının ardından Hâşim oğullarına giden yiyeceklerin kontrolünü arttırmıştır. Öyle ki Mekke dışından gelenlere, Hâşim oğullarına mal satmamaları hususunda telkinde bulunmuşlar ve onlara daha iyi teklifler sunarak bu malları satın almaya çalışmışlardır. Kuşatma altında olan Müslümanlar sadece hac mevsimlerinde dışarı çıkabilmişlerdir. Zaman geçtikçe Müslümanlar daha da zorlu günler yaşamaya başlamıştır. Öyle ki çocukların ağlama sesleri her yerde duyulmuş ve açlıkla mücadele eden kimselerin sayısı günden güne artmıştır. Tüm bunlar olup biterken Ebû Leheb ise, Kureyş'in safında yer alarak Müslümanlara cephe almıştır.[383]

Bazı kabileler, Müslümanlara uygulanan boykotun kaldırılmasını istemişlerdir. Benî Âmir, Benî Esed ve Benî Nevfel bu kabilelerdendir.[384] Bununla birlikte boykotun bitmesini isteyen ancak güçsüz olduğu için engel olamayan kimseler de bulunmaktaydı. Buna rağmen boykot yıllarında bazı kimselerin Müslümanlara gizliden gizliye yardım ettikleri kaynaklarda geçmektedir. Örneğin Hâkim b. Hizam bu kimselerden biridir. Kendisi Hz. Hatice'nin amcazâdesidir. Bir keresinde gece vakti devesine yüklediği

[381] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 176-177.
[382] Hâşim oğulları ve Muttalib oğullarının ilişkileri çok eskilere dayanmaktadır. Hz. Peygamber Hayber ganimetlerini taksim ederken Abdüşşems ve Nevfel oğullarının Zevi'l erkam isteğini ellerini birleştirerek *"ikisi de bir soydur."* diyerek kabul etmiştir. Buhârî, "Megazi", 38.
[383] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 178.
[384] Algül, a.g.e., C. I, s. 304.

malları muhasara altında olan Müslümanlara ulaştırmıştır. Yine Hâkim b. Hizam Müslümanlara yardım etmeye çalışırken Ebû Cehil tarafından yakalanmış ve sorguya çekilmiştir. Ebû Cehil, Hâkim'i döverek öfkesini çıkarmıştır. Oradan geçen Ebû'l Buhteri b. Hişâm, Hâkim'in akrabalarına yardıma gittiğini ve bu yüzden onu bırakmasını Ebû Cehil'e söylemiştir. Ebû Cehil bunu yapmayacağını dile getirerek bu sefer de Ebû'l Buhteri ile kavga etmeye başlamıştır. Ardından Ebû'l Buhteri yerden aldığı deve kemiğini Ebû Cehil'in kafasında kırmak suretiyle onu yaralamıştır.[385]

Hz. Peygamber'e bir vahiy gelmişti. Gelen vahye göre Kâbe'ye asılan antlaşma metninde *"Bismike Allahümme"* dışında kalan her yazı silinmişti. Rasûlullah bu durumu hemen amcası Ebû Tâlib'e bildirmişti. Ebû Tâlib Kureyş müşriklerine giderek şöyle söylemişti: *"Yeğenim bana asla yalan söylememiştir; o bana dedi ki, Allah bir kurtçuğu Kâbe'ye astığınız metne musallat etmiş, kurtçuk sayfada zulüm ve haksızlık gibi şeylere dair yazıları yemiş, sayfada sadece Allah'ın (c.c.) adı kalmıştır. Eğer yeğenimin dediği doğruysa, muhasarayı kaldırırsınız ancak yeğenim ban yalan söylediyse onu size vereceğim. İster öldürürsünüz, isterse sağ bırakırsınız."*[386]

Kureyşliler Kâbe'ye giderek antlaşma metnine bakmışlar ve Hz. Peygamber'in dediği gibi *"Bismike Allahümme"* dışında diğer yazıların silindiğini görmüşlerdi. Bu olaydan sonra müşriklerden bazıları Müslümanlara 3 yıl boyunca uyguladıkları boykottan dolayı pişman olmuştu. Mut'îm b. Adî, Zem'a b. el-Esved, Ebu'l Bahterî, Züheyr b. Ebu Ümeyye ve Adî b. Kays müşriklerden pişmanlığını dile getiren kimseler olmuştur. Kureyşliler Hz. Peygamber'in kendilerine teslim edilmeyeceğini anlayınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardır. Boykot bi'setin 10. senesinde son bulmuştur.[387]

Daha önce söylenildiği gibi müşrikler Hz. Peygamber'in nübüvvetinin başlangıcı olan 610 tarihinden itibaren yıllar içerisinde Hz. Peygamber ve onun etrafında birleşen Müslümanlara yönelik çeşitli politikalarla onları yıldırmaya çalışmışlardır. Peki müşrikler neden putperestlikte bu kadar ısrarcı olmuşlardır? Yıllar akıp gidiyorken, birçok kişi İslâm'a giriyorken ve Hz. Peygamber'in nübüvveti yaşanılan her olayda

[385] İbn Hişâm, a.g.e., C. I, s. 163-164.
[386] İbn Sa'd, a.g.e., C. I, s. 178-179.
[387] a.g.e., C. I, s. 179.

tescilleniyorken bu kadar inat göstermelerin sebebi nedir? Bu hususta öne çıkan başlıklar şu şekildedir:

- İslâm konusundaki tereddütler
- Mevcut kültürel değerlere katı şekilde bağlılık
- İslâm'ın getirdiği sorumluluklar
- Statükoyu kaybetme endişesi
- Gördüğü dışında bir hayata inanmama (dünya görüşleri)
- Kendilerini toplumda üstün görme (kibir)[388]
- Geleneğe sıkı bağlılık.
- Ekonomik ve siyasî endişeler
- Kabilecilik
- Vahyin mahiyetini kavrayamama[389]

Sonuç olarak Kureyşliler yıllar içerisinde çeşitli politikalarla Müslümanları dininden döndürmeye çalışmışlardır. Nübüvvetin ilk yıllarında genellikle psikolojik ve sözlü şiddet yolunu benimsemişlerdir. Ancak Müslüman nüfusunun artmasını engelleyemeyen müşrikler, zamanla stratejilerini değiştirmişlerdir. Kabilesi güçsüz olan ve karşı koyacak kuvveti bulunmayan Müslümanlara fiziksel şiddet uygulayarak eziyet etmişlerdir. Ancak işkenceye uğrayan Müslümanlar sabır ve dua ile maruz kaldıkları bu olaylara karşı koymuşlardır. Müşrikler Müslümanların aksine çeşitli dünya kaygıları gütmüşler ve netice olarak İslâm'ı reddetmişlerdir.

[388] Ali Yılmaz, "Mekkeli Müşriklerin Hz. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetleri'nin Öteki Yüzü", *Kilis: 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, C. VI, S. 10, ss. 70-86.
[389] Ayrıntılı bilgi için bk. Algül, a.g.e., C. I, ss. 281-290.

SONUÇ

Câhiliye devrinde Mekke sosyal, dini ve kültürel açıdan kendine özgü bir yapı arz etmektedir. İslâm bu ortamda insanlığın dünyasına doğmuştur. Hz. Peygamber ilk zamanlarda davetini gizlice yürütmüştür. Kısa zamanda yeni dine bir çok Kureyşli tabi olmuştur. Bunların büyük bir kısmı genç yaştaki kimselerdir. Aralarında Hz. Hatice, Hz. Ebû Bekir ve Ubeyde b. el-Hâris gibi 35 yaşını aşkın kimseler de vardır. Yine bu ilk Müslümanların çoğu erkektir. Bunlardan bir kısmı köle diğerleri hürdür. Bilindiği üzere Mekke toplumu hür, köle ve mevalilerden oluşuyordu. Toplumsal açıdan itibarlı Müslümanlar, İslam'ın ilk dönemde yayılmasına daha etkin oldular. Mesela Hz. Ebû Bekir birçok Müslümanın İslâm'a girmesine vesile olmuştur.

İlk Müslümanların içerisinde toplumun genelinin aksine puta tapmayı reddeden, onların hiçbir işlerinde fayda veya zarar veremeyeceğini bilen şahsiyetler bulunmaktadır. Bu sahâbîler İslâm öncesi yaşantılarında da bazı arayışlara girmişler ve tek olan Allah'ı bulmaya çalışmışlardır. Câhiliye alışkanlıklarını reddeden bu kimseler, Mekke topraklarında putlara tapmayı reddeden ve tevhidi savunan bir peygamberin ortaya çıktığını öğrendiklerinde hemen Müslüman olmuşlardır.

İlk Müslümanlar İslâm'a girişleriyle birlikte ciddi manada rûhî ve zihnî bir dönüşüme uğramışlardır. Onlar câhiliye alışkanlıklarını terk etmek ve İslâm'ın ortaya koyduğu mesajları kavrayarak aradıkları dini bulabilmişlerdir. Süreç içerisinde ortaya koydukları karakter ve uygulamalarla kendilerinden sonra Müslüman olanlara örnek olmuşlardır. Yüzyıllar boyunca büyüyecek olan Müslüman nüfusunun ilk kadrosu olarak en değerliler olmuşlardır.

Daha ilk andan itibaren Kureyş müşrikleri çeşitli politikalarla Müslümanları dinlerinden döndürmeye çalışmıştır. İlk etapta kendi inançlarına yönelik bir tepki olmadığından Müslümanlara herhangi bir yaptırım uygulamamışlar, fakat bu anlamda ayetler inmeye başladığında tavırları değişmiş, şiddetle karşı çıkmışlardır. Psikolojik baskı dahil her türlü dışlama ve şiddete başvurulmuştur. Ayetleri geçersiz kılmak için farklı argümanlar üretmişlerdir. Rasûlullah'ı kâhin, büyücü, sihirbaz, deli gibi sıfatlarla niteleme yoluna giderken ayetleri beşerin ürettiği masallar olarak ilan etmişlerdir.

Psikolojik şiddetin sonuç vermediğini gören müşrikler, bu sefer fiziki müdahale kararı almışlardır. Bunun için ilk olarak Müslümanlar içerisinden kabilesi güçsüz olan, sosyal anlamda alt kademede bulunanları hedef edinmişlerdir. Bu kimselere çeşitli işkenceler uygulayarak Müslümanların şecaatlerini kırmaya çalışmışlardır. Ancak bu sahâbîler gösterdikleri sabır ve teslimiyetle inançlarını koruyabilmişlerdir.

Müşrikler son çare olarak Müslümanlara boykot uygulamışlardır. Tüm çabalarına rağmen Müslümanların sayısının artmasını engelleyemeyen müşrikler, bi'setin 7. yılında Şib-i Ebî Tâlib mahallesinde muhasaraya başlamışlardır. Boykot süreci her anlamıyla Müslümanlar açısından zorluklar barındırmıştır. Açlığa ve yoksulluğa terk edilen Müslümanlar, Allah'ın mucizesiyle 3 yılın sonunda kuşatmadan kurtulmuşlardır.

KAYNAKÇA

ACARLIOĞLU Ahmet, "Sahâbîlerin Yaptıkları Evlilikler Bağlamında Hz. Peygamber (s.a.v) Döneminde Çok Kadınla Evlilik Üzerine Bir Değerlendirme", *Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXV, S. 2, 2020, ss. 83-109.

AKSOY Ramazan, "İslâm Öncesi Toplumlarda ve İslâm'da Kadının Statüsü", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. V, S. 15, 2021, ss. 20-39.

ALGÜL Hüseyin, *İslâm Tarihi*, C. I, Bursa: Emin Yayınları, 2018.

---------, "Hz. Ebû Bekir'in İslâm'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *İSTEM*, 2003, C. I, S. 1, ss. 25-40.

ÂLÛSÎ, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd, *Bülûğu'l-ereb*, I- III, 2.b., tsh. Muhammed Behçet el-Eserî, y.y, ts.

APAK Âdem, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 2. b., İstanbul: Kuramer Yayınevi, 2018.

--------, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 4.b., Ed. Hüseyin Kahraman, İstanbul: Ensar Yayınları, 2019, s. 149.

ARSLAN Âdem, "İslâm Öncesi Cahiliye Dönemi Muhakeme Hukuku", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. IX, S. 47, 2016. ss. 1020-1033.

AVCI Casim, "Kureyş (Benî Kureyş)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), I-XLIV, 2002, C. XXVI, s. 443.

AYDIN Hayati, "Kur'ân'da İrade, Azm ve Tevekkül", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* 2008, C. VIII, S. 2, ss. 53-75.

BAYRAM Enver, "Mekke Müşriklerinin Nübüvvet Karşısındaki Tutum ve Davranışları (Mekkî Sureler Bağlamında)", *Kırgızistan: Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2019, C. VIII, S. (Ek Sayı 1), ss. 923-933.

BELÂZURÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbu'l Eşrâf,* I-XIII, 1.b., nşr. Suheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Beyrut-Lübnan: Dâru'l Fikr, 1996.

---------, *Fütûhu'l Buldân*, tsh. Abdullah Enîs et-Tabba-Ömer Enîs et-Tabba, Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l Maarif, 1987.

BÖLÜKBAŞI Mehmet, "Câhiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, S. 47, 2018, ss. 127-148.

---------, "Câhiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. XIX, S. 49, 2019, ss. 97-120.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahih*, 1.b., Şam: Dâru İbn Kesîr, 2002.

BÛTÎ Ramazan, *Fıkhu's Siyre*, 1.b., çev. Atik Aydın, Ümit Demirhan, İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2016.

CÂRİM Muhammed Nu'mân, *Edyânu'l-Arab fi'l- Câhiliye*, 1.b., y.y., 1923.

CEVÂD ALİ, *el-Mufassal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, I-X, 2. b., Bağdat, y.y., 1993.

CERRAHOĞLU İsmail, "Kur'ân-ı Kerîm ve Hanîfler", *Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 1, 1963, ss. 81-92.

---------, "Abdullah b. Mes'ud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), I-XLIV, 1988, C. I, s. 114.

ÇELEBİ İlyas, "Kâhin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), I-XLIV, 2001, C. XXIV, s. 171.

DEMİRCAN Adnan, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler*, 1.b., İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.

---------, "Câhiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikah", *Diyanet İlmi Dergisi*, C. XLIX, S. 3, 2013, ss. 21-42.

DERVEZE M. İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 1.b., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, tsh. Muhammed Avvâme, Mekke: Mektebetü'l Mekkiyye, 1998.

ERDEM Mehmet, "İslâm Teşriînin Oluşum Seyri Açısından Vahy Döneminin Mekke Merhalesi ve Safhaları", *Dinî Araştırmalar*, 2006, C. IX, S. 26. ss. 273-296.

FAYDA Mustafa, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), I-XLIV, 1993, C. VII, s. 17.

GRABUS Merzuk, "Hz. Peygamber Dönemi'nde Hz. Ebû Bekir'in Sahâbe Arasındaki Konumu", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2021, S. 11, ss. 269-286.

GÜÇ Ahmet, "İslâm'da İnsana Verilen Değer", *İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği (Kutlu Doğum Haftası),* 1995, ss. 123-130.

HAMİDULLAH Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I-II, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.

HOCAOĞLU Mustafa – HOCAOĞLU Öznur, "Kur'ân-Siyer İlişkisi Bağlamında Hz. Peygamber'in Davete Başlaması ve Gizli Davet Döneminin Mahiyeti", *Akademik Siyer Dergisi*, C. II, S. 3, 2021, ss. 20-42.

İBN ABDÜLBERR, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî mâ'rifeti'l-ashâb*, 2.b., thk. Halil Me'mûn Şîhâ, Beyrut-Lübnan: Dâru'l Marife, 2012.

İBNÜ-L ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş- Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-XI, 1.b., nşr. Ebu'l-Fidâ 'Abdullâh el-Kâdî, Beyrut-Lübnan,: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1987.

---------, *Üsdü'l-Gâbe fî Mârifetü's-sahâbe*, I-VII, 2.b., thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2003.

İBN HACER, el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-sahâbe*, I-VIII, 1.b., thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1995.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 1.b., Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1983.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed el-Tamîmî el-Dârimî el-Bustî, *Sîretü'n Nebeviyye ve Ahbâru'l Hulefâ*, 1.b., tsh. Hafız Seydi Aziz, Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l Kütübi's Sekâfiyye, 1987.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es- Sîretü'n Nebeviyye*, I-II, 2. b., Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.

İBN İSHAK, Ebû Abdillah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el Medeni, *Sîretü İbn İshak*, 1.b., y.y, Dâru's Sahâbetü Littürâsi Batunta, 1995.

İBNÜ-L KELBÎ, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza Düşüngen, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed Dımaşkī eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-V, 1.b., thk. Abdullah b. Abdulhasen et-Türkî, Cize: Daru Hicr, 1997.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî *el-Ma'ârif*, 4.b., nşr. Servet Ukkaşe, Kâhire: Dâru'l Maârif, y.y.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-X, 1.b., thk. Alî Muhammed 'Umar, Kâhire: Mektebetû'l Hancî, 2001.

KANDEMİR M. Yaşar, "Ümmü Seleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), I-XLIV, 2012, C. XXXXII, s. 329.

KARATAŞ Mustafa, "Muksirûn ve Hadis Sayıları", *Kur'ân Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1999, C. XXXV, S. 4, ss. 83-100.

---------, "Mukıllûn ve Hadis Sayıları", *Diyanet İlmi Dergi*, 2001, C. XXXVII, S. 2, ss. 109-128.

KÖKSAL Mustafa Âsım, *İslâm Tarihi (Mekke Devri)*, 2.b., İstanbul: İrfan Yayınevi, 1973.

---------, "İslâm'da Ahlak", *Diyanet İlmi Dergi,* 1962, C. I, S. 2, ss. 18-21.

KURT Abdurrahman, *"Sosyo- Ekonomik ve Kültürel Yönden İslâm Öncesi Mekke Toplumu", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. X, S. 2, 2001, ss. 97-122.

---------, "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 2, 2009, ss. 27-41.

MEVDÛDÎ, Ebu'l Âla, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, 2.b., çev. Ahmet Asrar, İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Riyad: Beytü'l-Efkâri'd Devliyye, 1998.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Fedâilü's Sahâbe*, thk. Faruk Hamade, 1.b., Mağrib: Dâru'l Beydâ, 1984.

OKUMUŞ Ejder, "İslâm, Müslümanlar ve Toplumsal Değişim", *Tevilat: Selçuk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi,* 2020, C. I, s. 1, ss. 61-95.

ÖNDER Mustafa, "Hz. Peygamber'in Kardeşlik (Muâhat) Uygulamaları ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2014, C. XIV, S. 1, ss. 231-243.

ÖNKAL Ahmet, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, 28.b., İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.

---------, "Huzâa (Benî Huzâa)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), I-XLIV, 1998, C. XVIII, s. 431.

PALABIYIK Muhammed Hanefi, "Araplarda Putperestlik ve Hicaz Putlarından / Beytlerinden Biri Olarak 'Zülhalesa'", *KKTC: Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, S. 1, 2017, ss. 7-38.

SARIÇAM İbrahim, "Harb b. Ümeyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), I-XLIV, 1997, C. XVI, s. 112.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn, *Tarihu-l Hulefâ*, 2.b., nşr. Komisyon, Katar: Vezâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2013.

ŞENGÜL İdris, "İslâm'ın Evrenselliği", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 1999, C. I, S. 1, ss. 41-48.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk,* I-XI, 2.b., nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire: Dâru'l Ma'ârif, ts.

TİYEK Fatih, "Hz. Peygamber Öncülüğünde Gerçekleşen Değişim ve Dönüşümün Kur'anî Dinamikleri", *Akademik Siyer Dergisi*, C. I, s. 2, 2020, ss. 105-118.

TURGAY Nurettin, "Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri", *Bilimname: Düşünce Platformu*, C. VI, S. 14, 2008, ss. 35-58.

TÜRCAN Talip, "Tedrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), I-XLIV, 2011, C. XL, s. 265.

YALAR Mehmet, *"İslâmî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. XVIII, S. 1, 2019, ss. 61-88.

YARDIM Ali, "Esma bt. Ebûbekir es- Sıddîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, 1995, C.XI, s. 402.

YEKTAR Osman Nedim, "Câhiliye Şiirinden Sonra Sahâbe Şiirinin Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. XIX, S. 2, 2015, ss. 221-241.

YILDIRIM Muhammed Emin, *Nebevî Eğitim Modeli Dârü'l Erkam*, 18.b., İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.

----------, "İlk Müslümanlar Zayıf ve Köleler miydi?", https://www.siyervakfi.org/ilk-muslumanlar-zayif-ve-koleler-miydi/ (05.04.2022).

YILDIRIM Nur, *Câhiliye Toplumunda Kureyş Kadını*, Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019.

YILMAZ Ali, "Mekkeli Müşriklerin Hz. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü", *Kilis: 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. VI, S. 10, 2019, ss. 59-89.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru â'lâmi'n-nübelâ*, I-II, Beyrut: Müessesetü'r risâle, 1981.

ZEYDÂN Corcî, *Tarih-i Temedduni'l İslâm,* I-V, Beyrut-Lübnan: Dâru'l Mektebetü'l Hayat, ts.